

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE TARIM ÜRÜNLERİ VE TÜRKİYE TARIMININ AVRUPA BİRLİĞİ
SÜRECİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ: EKONOMETRİK ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN: ZEYNEP HANDE YAMAN

DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr CEM DİŞBUDAK

**EYLÜL, 2009
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TARIM ÜRÜNLERİ VE TÜRKİYE TARIMININ AVRUPA BİRLİĞİ
SÜRECİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ: EKONOMETRİK ANALİZ

HAZIRLAYAN: ZEYNEP HANDE YAMAN

Sosyal Bilimleri Enstitüsünde
"Yüksek Lisans"
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 11/09/2009

Tez Danışmanı : Yrd. Doç Dr. Cem DİŞBUDAK :
Jüri Üyesi : Yrd. Doç Dr. Semra PURKİS :
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Andım Oben BALÇE :

Enstitü Müdürü :
Prof. Dr. Nurgün OKTİK

EYLÜL, 2009
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 16/06/2009 tarih ve 454/3 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 25/4 maddesine göre, İktisat Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Zeynep Hande Yaman'ın "Türkiye Tarım Ürünleri Ve Türkiye Tarımının Avrupa Birliği Sürecinde Yapısal Dönüşümü: Ekonometrik Analiz" adlı tezini incelemiş ve aday 11/09/2009 tarihinde saat 14:00'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dalından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul olduğuna oybirliği ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Cem Dişbudak

Üye

Yrd. Doç. Dr. Andım Oben BALCE

Üye

Yrd. Doç. Dr. Semra PURKIS

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "Türkiye Tarım Ürünleri Ve Türkiye Tarımının Avrupa Birliği Sürecinde Yapısal Dönüşümü: Ekonometrik Analiz" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

11/09/2009

ZEYNEP HANDE YAMAN

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı :YAMAN

Adı : Zeynep Hande

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Türkiye Tarım Ürünleri ve Türkiye Tarımının Avrupa Birliği Sürecinde Yapısal Dönüşümü:
Ekonometrik Analiz

Y. Dil : Turkish Agricultural Products and Stuructural Change of Turkish Agriculture in the EU
Process

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

O

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite :MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Enstitü :SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :11/09/2009

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı :DİŞBUDAK, CEM

Ünvanı :Yrd. Doç. Dr

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI:136

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Türkiye Tarım Politikalarının Tarım Ürünleri Üretimine Etkisi
2. Tarım Politikaları ve AB Sürecinde Yapılan Değişiklikler
3. Yapısal Kırılmaları İçsel Olarak Belirleyen Zivot – Andrews Birim Kök Testi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1. Tarım ürünleri
2. Tarımsal destekleme politikaları
3. Tarımsal üretim
4. Zaman serileri analizi
5. Yapısal kırılmalar

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstrakt ve thesaurus'ları kullanınız.

1. Agricultural Products
2. Agricultural support policies
3. Agricultural production
4. Time series Analysis
5. Structural breaks

1- Tezinden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezinden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir	☒

Yazarın İmzası :

Tarih : 01/10/2009

ÖNSÖZ

“Türkiye Tarım Ürünleri ve Türkiye Tarımının Avrupa Birliği Sürecinde Yapısal Dönüşümü: Ekonometrik Analiz” isimli bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de Cumhuriyet döneminden itibaren özellikle AB sürecinde tarım sektöründe yaşanan yapısal dönüşümlerin politika değişiklikleri ile ilişkisini görmek ve ürünler bazında seçilen zaman serilerinde bu yapısal dönüşümü tespit etmektir.

Bu çalışmanın yürütülmesinde, başta, her durumda bana büyük bir sabır ve anlayışla yol gösteren, yardımını hiç zaman esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Yrd. Doç. Dr. Andım Oben BALCE, Yrd. Doç. Dr. Semra PURKIS ve danışmanım Yrd. Doç. Dr. Cem DİŞBUDAK’A, çalışmaya ilişkin uygulamaların gerçekleştirilmesinde ve hataların giderilmesinde bana ışık tutan Arş. Gör. Ömer Faruk ALTUNÇ’ bana her zaman en büyük desteği veren aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Eylül, 2009

Zeynep Hande Yaman

ÖZET

Tarım sektöründe yaşanan yapısal dönüşümleri tespit etmek ve test etmek üzere hazırlanan bu çalışma, başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Cumhuriyet döneminden itibaren Türkiye’de yaşanan ekonomik gelişmeler özetlenmiş ve Türkiye tarımının genel görünümünü ortaya koymak amacıyla, tarımın GSMH, istihdam ve dış ticaretteki payları istatistiksel verilerle açıklanmıştır.

İkinci bölümünde Türkiye’de uygulanan tarım politikaları incelenerek, DTÖ ve AB sürecinde Türkiye’nin verdiği taahhütlerin tarım politikalarına olan yansıması özetlenmiştir. Üçüncü bölümde ise, tarım sektörüne ait seçilmiş zaman serilerine, yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi uygulanmıştır. Tespit edilen kırılma dönemlerinin, ikinci bölümde bahsedilen politika değişiklikleri ile ne derece örtüştüğü araştırılarak tarım sektörünün bu konudaki duyarlılığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bilindiği gibi tarım sektörü, ekonomik, siyasal, sosyal, iklimsel değişimlerin biçimlendirdiği günümüz dünyasında, gıda güvenliğine ilişkin giderek artan duyarlılığa da koşut bir biçimde, dünya çapındaki önemini daha da artırmaktadır.

Çalışmada, Türkiye’de yaşanan ani şok, kriz durumlarında, tarım kesimine yönelik olarak alınan tedbirler ya da politika değişikliklerinin, üretim üzerindeki etkileri seçilen ürünler bazında irdelenmiştir. Yapısal kırılmaları içsel olarak belirleyen Zivot-Andrews (1992) test yaklaşımı ile üretim serilerinin olası kırılma tarihleri incelenmiş ve hesaplanan kırılmaların, yapısal dönüşümlerin yaşandığı tarihlerle, öngörülen şekilde kesiştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Tarım politikaları, Yapısal Kırılma, Zivot-Andrews Birim Kök Testi

ABSTRACT

This study is consisted of three main parts. In the first part, the general outlook of Turkish agricultural sector with a summary of historical economic aspects of Turkish economy is examined. Although Turkish agricultural sector has made progress in production since the Republic was established, it seems that problems have been structural and they could not have been solved by the internal dynamics.

In the second part, it is frequently discussed that how this agricultural structure has been affected by World Trade Organisation (WTO) and European Union (EU) membership process in recent years. It is allegedly argued that agriculture is the main problem on the process of integration with the EU.

In the last part, the change of political structure after 1960's is investigated by using the structural break test on the agricultural production time series. The application of Zivot and Andrews structural break tests showed structural break in the main agricultural production of Turkey in line with the macroeconomic policies. Significant trend break points are found and this agricultural production series are stationary with the trend breaks. This result means that production series are predictable around a trend. By referencing Zivot and Andrews (1992) who shows in their paper t-statistics accepts null hypothesis of unit root too often for trend stationary data in case of breaks. Finally, it is important to note that econometric results comply with the macroeconomic policy changes.

Key Words: Turkish Agriculture, Structural Breaks, Zivot-Andrews Unit Root Test

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLolar LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1.1 TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KISA TARİHÇESİ	8
1.1.1. 1923–1960 Dönemi.....	8
1.1.2. 1960–1980 Dönemi Planlama ve İthal İkamesi.....	12
1.1.3. 1980 – 2000 Dönemi: Dışa Açık Büyüme.....	13
1.1.4. 2000 Yılından Günümüze Türkiye Ekonomisi	17
1.2. TÜRKİYE’DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	18
1.2.1. Tarımın GSMH İçindeki Payı ve Büyümeye Olan Katkısı	18
1.2.2. Tarımın İstihdamdaki Payı.....	19
1.2.3. Türkiye’de Tarımın Fiziksel Yapısı.....	23
1.2.4. Tarım Ürünleri Dış Ticareti	26
1.2.5. Üretim Yapısı ve Gelişimi	29
1.2.6. Tarım Sektörü Sosyal ve Kurumsal Yapısı.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARI

2.1. TARIM POLİTİKALARINDA AMAÇLAR, ARAÇLAR VE KISITLAR	38
2.1.1. Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikası Amaçları	38
2.1.2. Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikası Araçları	39
2.1.2.1. Ticaret Politikaları	41
2.1.2.2. Çıktıya Dayalı Ödeme - Fark Ödeme Sistemi	41
2.1.2.3. Girdi Destekleri	42
2.1.2.4. Doğrudan Gelir Desteği	44
2.1.2.5. Alternatif Ürün Destekleri	45
2.1.2.6. Prim Ödemeleri.....	45
2.1.2.7. Tarım Sigortası Ödemeleri	46
2.1.2.8. Kırsal Kalkınma Destekleri	47
2.1.2.9. Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı Destekleri	47
2.1.2.10. Diğer Destekleme Ödemeleri	47
2.1.3. Türkiye’de Tarım Politikalarının Etkinliğini Azaltan Kısıtlar.....	47
2.2. TARIM POLİTİKALARI VE SİYASET	49
2.2.1. 1980 Yılına Kadar Uygulanan Tarım Politikaları.....	49
2.2.2. 1980–2000 Dönemi Uygulanan Tarım Politikaları.....	51
2.2.3. 2000 Yılından Günümüze Kadar Uygulanan Politikalar	54
2.2.4. DTÖ Tarım Anlaşması ve Türkiye	55
2.2.5. AB Ortak Tarım Politikası ve Türkiye.....	58
2.3. TARIMSAL POLİTİKALARIN FİNANSAL BOYUTU.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIM POLİTİKA DEĞİŞİKLERİNİN TARIMSAL ÜRETİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

3.1 TARIM SEKTÖRÜNÜN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR	67
--	-----------

3.2. YAPISAL KIRILMALARIN BELİRLENMESİ İLE İLGİLİ AMPİRİK ÇALIŞMALAR	71
3.3. ÇALIŞMADA KULLANILAN VERİ SETİ.....	74
3.4. YAPISAL KIRILMALARI İÇSEL OLARAK BELİRLEYEN ZİVOT-ANDREWS BİRİM KÖK TESTİ.....	75
3.5. YAPISAL KIRILMA TESTİNİN UYGULANMASI.....	78
3.6. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME	100
SONUÇ.....	106
KAYNAKÇA	109
EKLER.....	121
EK – 1	122
EK -2.....	123

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.	Tarım Sektörü GSMH İçindeki Payı ve Sektörler İtibariyle GSMH Büyüme Hızları	18
Tablo 2.	Tarım Sektörünün Toplam İstihdamdaki Payı 1927–2007	22
Tablo 3.	Tarımsal İşletmelerin Büyüklük ve Dağılımları	25
Tablo 4.	Türkiye'de Tarım ve Orman Alanlarının Yıllara Göre Dağılımı	25
Tablo 5.	Tarım Ürünleri İthalatı 1996–2007	26
Tablo 6.	Temel Tarım Ürünleri İhracatı 1996–2007	28
Tablo 7.	Türkiye Temel Tarım İhracatı Ürünleri Üretimine Dünyadaki Payı	29
Tablo 8.	2006 Yılı Türkiye'de Tarım Ürünleri Üretimi ve Arazi (%) Dağılımı.....	31
Tablo 9.	Merkezi Yönetim Bütçesi, Cari Transfer Harcamaları İçinde Tarımsal Amaçlı Transferler	64
Tablo 10.	Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı	65
Tablo 11.	Modelde Kullanılan Değişkenler	75
Tablo 12.	ADF Birim Kök Test Sonuçları	78

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.	Buğday Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri	80
Şekil 2.	Buğday Üretim Serisi $\alpha=1$ için t-İstatistikleri (Model A).....	80
Şekil 3.	Pamuk Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için hesaplanan t-istatistikleri.....	82
Şekil 4.	Pamuk Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için hesaplanan t-istatistikleri.....	83
Şekil 5.	Et Üretimi Serisi $\alpha^C=1$ için hesaplanan t-istatistikleri	85
Şekil 6.	Et Üretimi Serisi $\alpha^A=1$ için hesaplanan t-istatistikleri	85
Şekil 7.	Fındık Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için hesaplanan t-istatistikleri.....	86
Şekil 8.	Fındık Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için hesaplanan t-istatistikleri	87
Şekil 9.	Tütün Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri	88
Şekil 10.	Tütün Üretim Serisi $\alpha^B=1$ için t-istatistikleri	89
Şekil 11.	Tütün Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri	90
Şekil 12.	Soya Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri.....	91
Şekil 13.	Soya Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri.....	92
Şekil 14.	Soya Üretim Serisi $\alpha^B=1$ için t-istatistikleri.....	92
Şekil 15.	Mercimek Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri	92
Şekil 16.	Mercimek Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri	93
Şekil 17.	Mercimek Üretim Serisi $\alpha^B=1$ için t-istatistikleri	94
Şekil 18.	Süt Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri	94
Şekil 19.	Süt Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri	95
Şekil 20.	Şekerpancarı Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri.....	96
Şekil 21.	Mısır Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri	97
Şekil 22.	Mısır Üretim Serisi $\alpha^B=1$ için t-istatistikleri	98
Şekil 23.	Ayçiçeği Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri	99
Şekil 24.	Ayçiçeği Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri	100

KISALTMALAR LİSTESİ

A.B.	Avrupa Birliği (European Union)
A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri (United States of America)
A.D.F.	Genişletilmiş Dickey-Fuler (Augmented Dickey-Fuller)
ARİP	Tarımsal Destekler ve Tarımsal Reformlar Uygulama Projesi
ASEAN	Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
ÇAYKUR	Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü
D.G.D	Doğrudan Gelir Desteği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation)
FAO	Gıda ve Tarım Örgütü
FEOGA	Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu
GATT	Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması
GB	Gümrük Birliği
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GTS	Genel Tarım Sayımı
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
IMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
ISIC (REV 3)	Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması Revize 3
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi

OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OPD	Ortak Piyasa Düzeni
OTP	Ortak Tarım Politikası
SAARC	South Asian Association for Regional Cooperation
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TEDGEM	Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü
TEFE	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TKB	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSKB	Türkiye Sınai ve Kalkınma bankası
TÜBİTAK	Türkiye Bilimler Akademisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
TZOB	Türkiye Ziraat Odaları Birliği

GİRİŞ

Tarım sektörü insanların hayatta kalmaları için gerekli ürünlerin üretildiği ve beslenme odaklı bir sektör olması itibariyle, tüm dünya nüfusu için büyük bir önem taşımaktadır. Tarıma dayalı sanayiler aracılığı ile milli gelir, ihracat ve istihdama olan katkısından dolayı tarım, çok önemli ve stratejik bir sektördür. Bunun yanı sıra biyolojik çeşitliliğe ve çevre dengesine olan katkısı da yadsınamaz.

Tarımsal üretimin büyük çoğunluğu üreticilerin kontrolü dışında olan doğa koşullarının etkisi altındadır. Tarımsal üretim miktarının doğal koşullara bağlı olması, risk ve belirsizlik faktörlerini güçlendirmektedir. Tarım ürünlerinin arz ve talep esnekliklerinin katı olması, bir taraftan özellikle küçük üreticilerin, arz cephesinin oluşturulmasında etkin olmalarını engellemekte, diğer taraftan üretim periyodunun diğer sektörlerle göre uzunluğuyla birlikte, tarımsal desteklemeleri ve tarıma dayalı sanayilere yönelişi gündeme getirmektedir. Bu durum, tarım piyasalarında neo-klasik anlamda etkinlik bozucu nitelikte iç destek, ihracat yardımı ve gümrük tarifeleri veya ithalat kotası uygulamalarına neden olmaktadır (Kıymaz, 2008: 1).

Günümüzde de ülkelerin hemen hepsi tarım sektörlerini korumak için birçok uygulama geliştirmektedirler. Birçok sektör için günümüzde liberalleşme yönünde görüşler ağırlıkta olsa da, tarımda korumacılık ile serbestleşme, iki karşıt yaklaşım olarak tüm dünyada taraftar bulmaktadırlar. Tarımın, ekonomiye ilişkin ya da ekonomi dışı unsurlar çerçevesinde kendine özgü kabul edilmesi ve bu kapsamda, tarım sektöründe yaşanan piyasa aksaklıklarına karşı kamu müdahalesinin gerçekleşmesi, tarım ticaretinde serbestleşmenin, diğer sektörlerle göre çok sonraları gündeme gelmesinde etkindir.

Dünyada ticaret dengesini bozan bunun gibi politik uygulamalar, tarım sektöründe diğer tüm sektörlerle göre daha yaygındır. Yüksek tarifeler en fazla Doğu Asya ülkeleri tarafından kullanılmaktadır. Dünyanın en güçlü tarım sektörüne sahip olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) düşük oranda tarife kullanmaktadır. Tarım sektörü güçlü olmasına rağmen Avrupa Birliği (AB) ise hala ortalama tarifelere sahiptir.

Tarımsal üretimin gerçekleşmesi uzun bir zaman süreci gerektirmektedir. Bu yüzden talep baskısına cevap vermek üzere tarımsal ürün arzı hemen artırılamamakta, dolayısıyla kısa dönemde tarımsal ürün arzı katı bir esneklik göstermektedir. Tarım ürünleri üretiminin zaman bağılı olması nedeniyle arzı, piyasadaki talebe göre oluşacak bir fiyat karşısında, yıl içinde artırmak olanaksızdır. Tarım sektöründe arz ve talebin zaman içinde çakışması ancak bir gecikmeyle gerçekleşebilir. Piyasada bir dönemde oluşan fiyat, üreticilerin gelecek yılki üretimlerini mutlaka etkileyecektir. Yüksek bir fiyatın çekiciliği karşısında üreticiler daha bol üretimde bulunmak isteyeceklerdir. Bu durumda piyasaya sürülen ürün artacak, buna karşılık talep esnekliği sınırlı olan tarımsal ürün fiyatlarında büyük bir düşme görülecektir. Herhangi bir dönemde talep edilen miktar, o dönemin fiyatının bir fonksiyonu ise de, arz edilen miktar o dönemin değil, ancak ondan bir önceki dönemin bir fonksiyonu olabilir.

Tarım kesimi ikili bir yapı gösterir. Tarımsal ürünler, birisi dış, diğeri de iç pazar olmak üzere iki amaçla üretilmektedir. Tarımsal fiyat politikası açısından önemli olan, piyasa için yapılan üretimdir ve bu politika, tarım ürünleri piyasaları dışında kalan ekonomik ve sosyal koşullara ve bire bir tarım ürünlerinin alınıp satıldığı piyasaların koşullarına bağımlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarımın milli gelirdeki payı ne kadar büyük ve oransal gelişme hızı ne kadar yüksekse ülke ekonomisine olan katkısı da o kadar yüksektir; bu değişkenler ne kadar küçükse katkısı da o kadar azdır. Gelişmenin başlangıcında tarımın en önemli katkısı, dış ticaret ve döviz getirisi yoluyla yaptığı katkıdır. Yatırım malları sanayisini kuramayan ülke bunları ithal etmek zorundadır. Gelişmekte olan ülkelerde teknoloji düzeyi çok düşük olduğundan, üretim tekniğindeki değişme de, ithal edilen sermaye mallarına bağlıdır. Bunu sağlamak tarımsal ürün veya diğer hammadde ihracına bağlı olduğundan, tarımın katkısı, yatırımların dış finansmanını sağlamakta, gelişme için gerekli ithalatı olanaklı hale getirmektedir (Kazgan, 1993: 241).

Günümüzde tarımsal üretim, artan küresel ısınma nedeniyle mevsimsel iklim değişikliklerinin olumsuz etkisi altındadır. Dünyada kullanımı hızla artan sera gazlarının etkisi, seller ve kuraklıklar, tarımsal üretimi olumsuz yönde etkilemekte,

dolayısıyla tarımsal üretimin düşmesine ve girdi fiyatlarının artmasına neden olmaktadır.

Dünyadaki artan nüfustan kaynaklanan gıda talebine karşılık bazı gelişmiş ülkeler tarım ürünleri ihracatına sınırlamalar getirmektedirler. Bu durum gelişmekte olan ülkeleri tarım alanında dışa bağımlılığı azaltmaya ve verimliliği yükseltmeye yönelik politikalar benimsemeye itmektedir. Tarım sektörü, uzun yıllar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bu nedenle desteklenmiştir. Ancak son yıllarda tarım ürünlerinde liberalleşmeyi sağlamak amacıyla desteklemelerin kaldırılmasına yönelik çabalar söz konusudur. Türkiye’de 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlanan tarım reformu kapsamında, devletin tarım piyasasına yönelik müdahalesini azaltmak amacıyla tarım sektörüne verilen desteklerin birçoğu kaldırılmış, Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca tarım sektörüne kaynak sağlayan birçok kuruluş özelleştirme kapsamına alınmıştır.

Günümüzde gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere ihracat destekleri veya ithalat kotası gibi uygulamaları kaldırmaları yönünde baskı yaparken, kendi üreticilerine yönelik desteklerin kaldırılması konusunda son derece çekimser davranmaları, bu ülkelerin liberalleşme adı altında pazar arayışı olarak yorumlanmaktadır. Türkiye’de desteklerin kademeli olarak azaltılarak, üretimden bağımsız DGD uygulamasına geçilmesinin olumsuz etkileri nedeniyle, tarım sektöründe birçok üründe üretim miktarları düşmüş, temel ihraç ürünleri ithal edilir hale gelmiştir.

Dünyada son yıllarda tarım ürünleri ve gıda fiyatları hızlı bir yükseliş trendi göstermektedir. Buğday, soya, mısır ve pirinç gibi temel gıda maddesi durumundaki ürünlerde aynı anda bir yükseliş yaşanmış ve bu durum finansal piyasalarda 2008 yılında başlayan krizle paralellik göstermiştir.

Esasen artan gıda fiyatlarının üreticilerin gelirlerini artırması beklenir, ancak bu süreçte üreticilerin gerçek anlamda kazanan olmaları ihtimali zayıftır. Bunun temel nedeni girdi fiyatlarının da eş zamanlı olarak hızla artmasıdır. 2008 yılında bir önceki yıla göre Gıda Fiyat İndeksi % 52 oranında artarken, Girdi Fiyat İndeksi % 99 oranında artmıştır (DPT, 2008a: 3).

Tarım ürünlerinde görülen fiyat artışlarının bir diğer nedeni ise tarım ürünlerinden elde edilen yakıt üretimi olarak görülmektedir. Son yıllarda en çok talep gören bio yakıtlardan bioetanol, şeker pancarı, şeker kamışı, mısır, buğday, patates gibi şekerli ve nişastalı bitkilerden elde edilmektedir. Günümüzde Avrupa ve Asya ülkelerinde bioetanol üretimi oldukça artmıştır. Özellikle Avrupa ülkeleri kanola ve yer fıstığı gibi bitkilerden üretilen biodizel üretiminde dünyada lider konumundadır.

Tarım sektöründe liberalleşmeyi sağlamayı amaçlayan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Tarım Anlaşması, tarımsal ticarete dönük üç düzenleme getirmektedir. Bu düzenlemeler pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç desteklerle ilgilidir. DTÖ'nün getirdiği bu düzenlemeler, gelişme yolundaki ülkeleri, gelişmiş ülkelere oranla daha olumsuz yönde etkilemektedir.

Tarım kesimi ile ilgili olarak dünya ekonomisinin son yıllarda tanık olduğu en kapsamlı ve önemli ekonomik olay, Uruguay Turu'dur. 1980'li yıllarla birlikte arzın talebi aşması neticesinde dünya tarım piyasalarında yaşanan karmaşa ve sübvansiyonlar savaşı gibi yüksek maliyetli pazar mücadeleleri, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) tarafından gerçekleştirilen turun temel gerekçeleri olmuştur.

Tarım Anlaşması, 1986 yılında başlayıp 1995 yılında sonuçlanan 'Uruguay Turu' müzakereleri sonucunda ortaya çıkan uluslararası anlaşmalardan biridir. Anlaşma, tarımsal üretim, ithalat ve ihracat olmak üzere üç alan üzerine odaklanmıştır (Josling vd, 2005: 6).

İhracattaki teşviklerin azaltılmasındaki amaç dış ticarete verilen zararların önüne geçmektir. Ancak bu hedef henüz tam anlamıyla gerçekleştirilebilmiş değildir. İhracata kredi desteği sağlamak gibi uygulamaların zamanla son bulmasının yanında, devlet kuruluşlarının sübvansiyon benzeri uygulamalarının da kademeli olarak önüne geçilmek istenmektedir. Kuruluşların gösterdikleri görev zararları ve kendilerine sağlanan finansman kolaylığı gibi uygulamalar buna ilişkin örneklerdir.

Uruguay turunun en önemli bölümünü tarım ve dış ticaret politikaları oluşturmaktadır. Bu alanda genel eğilim, tarım politikalarının devlet müdahalesinden arındırılıp, tarımsal üretim ve değişimi, piyasa mekanizmalarına bırakma yönündedir. Ancak şu aşamada DTÖ'nün sorumluluğunda yürütülen Tarım Anlaşması'nın, tarım

ürünleri ticaretine tam bir serbesti getirmekten çok, serbest ticareti engelleyen ve çarpıtıcı unsurları aşamalı olarak sınırlamayı amaçladığı söylenebilir.

Bu çerçevede, tarım ürünleri ihracatına sağlanan sübvansiyonlar, ithalata uygulanan gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller ve nihayet tarım kesimine verilen iç destekler, belli bir indirim tabii tutulmaktadır.

Tarım Ticareti Genel Anlaşmasının giriş metninde ifade edilen amaç, ‘adil ve piyasa sistemine dayalı bir tarım ticaret sistemi oluşturmak, reform sürecini destek ve koruma konusunda görüşmeler yaparak, güçlendirilmiş ve etkinleştirilmiş GATT kural ve disiplinleri yoluyla işletmek’ şeklinde özetlenmiştir (DTÖ, 1995: 1).

Böylece tarım sektöründe reform ve tarım politikalarının piyasa mekanizması çerçevesinde oluşması hedeflenmiştir. Bu şekilde tarımsal ürün ihracat ve ithalatı yapan ülkeler için ‘öngörülebilirliğin’ ve ‘güvenliğin’ sağlanması hedeflenmektedir (DTÖ, 2003: 1).

DTÖ’nün tarım konusundaki düzenlemelerine bakıldığında, üye ülkelerin tarım ürünlerinde serbest piyasa koşullarında rekabeti amaçlayan düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bu düzenlemeler, ihracattaki teşviklerin azaltılması, iç üretimdeki desteklerin azaltılması ve ithalatta uygulanan tarifelerin indirilmesidir. Ancak özellikle gelişmiş ülkelerin itirazları ve üye ülkeler arasındaki gelir seviyesi, teknoloji ve ölçek ekonomisi gibi farklılıkların dikkate alınmaması, bu düzenlemelerin uygulanmasını ve tarım piyasalarında gerçek anlamda bir liberalleşmenin sağlanmasını güçleştirmektedir.

Türkiye’de ise destekleme politikasının temel amacı, sadece kırsal kesime gelir transferi haline getirilmiş ve tarımın ihtiyaç duyduğu dönüşümün sağlanması ertelenmiştir.

Türkiye’nin de içinde olduğu henüz yapısal sorunlarını tanımlayamamış ülkeler, uluslararası iktisadi ilişkilerde, farkında olmadan ya da çaresizlikten, korumacı bir tavır benimsemektedirler. Dış dünyaya karşı alınan bu pozisyon, ülke içine de yansımakta, refah düzeyinin düşük oluşu nedeniyle zaten pek geniş olamayan perspektifin daralmasına ve çözümün giderek mazide aranmasına neden olmaktadır. Kısa döneme odaklanmış önlem ve politikalar sonunda var olan yapının sürdürülmesiyle sonuçlanmaktadır (TUSİAD, 2003: 63).

Özellikle 1980 yılından sonra değişen ülkesel ve uluslararası koşullar yeni fırsatları yaratırken, tarım ve gıda sektöründe farklı yaklaşımlar ve reform gerekliliği gündeme gelmiştir.

Türkiye, coğrafi konumu ve iklim koşulları gibi avantajları nedeniyle, geçmiş dönemde tarımsal açıdan kendi kendine yeterlilik ölçütlerini karşılayan sınırlı sayıda ülke arasında yer almıştır. Türk tarımı diğer ülkelerle karşılaştırıldığında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmakla beraber, verimlilik ve teknoloji kullanımı konusunda eksiklik göstermektedir. Bu noktada Türkiye’de uygulanan tarım politikalarının etkin ve sürdürülebilir olduğunu söylemek oldukça zordur. Tarım sektöründeki başlıca sorunlar; alt yapının yetersiz ve bozuk, girdi çıktı ilişkilerinin sorunlu, üretim pazarlama konusunda aksaklıklar ve büyük ölçüde gizli işsizlik olmasıdır. Bunun temel nedeni Türkiye’de uygulanan politikaların hedeflerinin belirsiz olmasıdır. Çünkü Türkiye, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), DTÖ ve AB Tarım politikaları arasında bir türlü kendi tarım politikasını belirleyememektedir.

Küreselleşme sürecinde tarım, AB ile bütünleşmede öncelikle çözüm geliştirilmesi gereken bir sektör olarak belirmekte, ancak Dünya Bankasının liberalleşme politikaları ve DTÖ kuralları karşısında zorlanmakta ve Türkiye’nin AB’ye uyumunu güçleştirmektedir. Bugüne kadar uygulanan kendi kendine yeterli olmaya yönelik politikalar yerine karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ürünlerin yetiştirilmesi ve piyasa fiyatlarına hassasiyeti artırıcı politikaların benimsenmesi arzulanmaktadır.

Türkiye'nin tarımsal yapısı, tarım nüfusu, işletmelerin yapısı, üretici örgütlenmesi, tarıma verilen destekler, verimlilik, teknoloji kullanımı, kurumsal organizasyon, bitki ve hayvan sağlığı şartları, ürün kalite ve standartları açısından, AB'den büyük farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunun daha çok tarım ile ilgili olduğunu söylemek, gerçekçi bir tespit olacaktır.

Çalışmada temel amacımız, Türkiye’de tarım piyasalarında yaşanan yapısal dönüşüm tarihlerinin, seçilmiş ürünler bazında ekonometrik olarak tespit edilmesidir. Yapısal dönüşümlerin tespitinde Zivot-Andrews (1992) birim kök analizinden faydalanılmıştır. Birim kök analizi ile serilerin, ekonomide meydana gelen şoklar ve

önemli değişimlerden etkilenip etkilenmediği ölçülmeye çalışılmıştır. Tarım ürünleri için ayrı hesaplanan birim kök testleri ile ürünler bazında yapısal kırılmaların kesişip kesişmediği tespit edilmiştir. Uygulanan politika değişimlerinin tarımsal üretime etkisi olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca özellikle 1980 yılından sonra başlayan serbestleşmenin tarıma etkisi de araştırılmıştır.

Türkiye ekonomisinin işleyişinde, gelişim doğrultusunda beliren dönemeçler ve sapmalar birbirinden ayrılmaktadır. Bu dönemeçleri doğuran ve bunları izleyen doğrultuyu belirleyen içsel ve dışsal değişkenlerin açıklanması ise, dönemlerin ve geçiş noktalarının somut tahlilinde ortaya konacaktır. Sözünü ettiğimiz dönüşümleri hem belirleyen, hem de kısmen onlar tarafından belirlenen iktisat politikalarındaki değişmeler, dönemler arası farklılıkları ortaya koyan ana değişkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada ilk olarak 1923–2008 yılları arasında, Türkiye ekonomisinde uygulanan iktisat politikaları hakkında bilgi verilmiştir. Kırılma noktaları belirlenirken göze en çok çarpan nokta, uygulanan istikrar programlarıdır. 1980 ve 1994 istikrar programları önemli kırılma noktaları olarak belirlenmiştir.

Özellikle 1980 yılında, 24 Ocak kararları ile Türkiye'nin bir politika değişikliği, yani "ithal ikameci" yapıdan "dışa dönük" yapıya geçmesi önemli bir yapısal dönüşümdür. Bu dönemde tarım ürünlerini destekleme alım uygulamaları sınırlandırılmış, gübre, enerji ve ulaştırma dışındaki sübvansiyonlar ise kaldırılmıştır.

Çalışmada yapısal dönüşümlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren yaşanan ekonomik gelişmeler özetlenmiş, daha sonra da tarım sektörünün genel görünümü, nüfus, üretim yapısı ve gelişimi, sosyal ve kurumsal yapı, fiziksel yapı başlıkları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Tarımsal politika değişikleri ikinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Politika amaçları ve bu amaçların gerçekleştirilmesi için kullanılan araçlar hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra da uygulamada karşılaşılan kısıtlar ve tarım politikalarının finansal boyutuna değinilmiştir. AB ve DTÖ sürecinde politikalarındaki değişimler, Türkiye'deki ekonomik gelişmelere paralel olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde sayısal analizler yer almaktadır. Son bölüm olan Sonuç kısmında ise ulaşılan sonuçlar değerlendirilerek olası politika önerileri tartışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİ VE TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1.1 TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KISA TARİHÇESİ

Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün genel görünümü, güncel sorunları ve tarım politikalarına ilişkin değerlendirmeler yapmadan önce sektörün yapısının daha iyi anlaşılması için, Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren tarihsel altyapısı aşağıda özetlenmektedir.

1.1.1. 1923–1960 Dönemi

Osmanlı devletinde üretim büyük ölçüde tarıma dayalı olduğu için sanayi gelişmemiştir. Buna karşılık ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmet kesimleri İmparatorluğun son 50–60 yılında önemli sermaye birikimine konu olmuştur. Ancak bu kesimler çok büyük oranda yabancı sermaye egemenliği altındadır. Bu durum, Cumhuriyetin kuruluş yılları ekonomi politikasının başlıca ilkelerinin belirlenmesi ve yeni kurumsal ve yasal düzenlemelerin oluşturulmasında belirleyici niteliktedir.

Boratav (1985), 1923–1929 dönemini 'açık ekonomi koşullarında yeniden inşa' olarak tanımlamış ve Cumhuriyetin yenileşme anlayışının 'bütüncül' olduğunu yani 'yeni ve çağdaş' olanın geliştirerek uygulanması ve yenileşmenin ekonomik ve toplumsal yaşamın tüm öğelerini içerdiğini belirtmiştir.

Dönem içinde iktisat politikalarını etkileyen iki önemli gelişme, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşmasıdır. Cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923'te İzmir'de, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için iktisat kongresi toplanmıştır.

Bu dönemde tarım açısından en önemli gelişme, 1925 yılında tarım kesiminden alınan aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Ancak aşar vergisinin kaldırılması pazarlanabilir ürün düzeyini arttırmakla beraber, tarım gelirleri üzerindeki vergi yükünün sıfırlandığı bir dönemde toplam vergi yükünün korunmasının bedelini, servet sahipleri ve tüketicilerin beraber ödemelerine sebep olmuştur.

Aşar vergisinin kaldırılması tarımsal ürünlerin ticarete konu olmaları açısından çok önemli bir aşama olarak sayılmıştır. Aşarın kaldırılması bir taraftan devleti büyük bir gelir kaybına uğrattırken diğer taraftan da geleneksel tarımdan ticari tarıma geçilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Keyder, 1993: 19–20).

1930–1939 döneminde ise iktisat politikaları açısından korumacılık ve devletçilik ilkeleri ön plana çıkmıştır. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından ise bu yılları bir ilk sanayileşme dönemi olarak nitelendirmek mümkündür.

Bu yıllarda Türkiye, Sovyetler Birliği'nden sonra dünyada ilk planlama deneyimlerinden birini yaşamıştır. 1933'te hazırlanıp 1934–1938 arası uygulamaya giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bu açıdan özgünlük taşımaktadır. 1930'lu yıllarda ortaya çıkan bu yeni anlayış, izleyen dönemlerde milli iktisat çerçevesinde 'gerektiğinde devletçilikte yapılırsa ancak iş adamının desteklenmesi esastır' gibi bir senteze dayanmaktadır (Kazgan, 2005: 74).

Bu dönemde tarım kesiminde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ziraat Bankası çerçevesinde oluşturulan bir fonla buğday fiyatı desteklenmeye ve 1935 yılından itibaren tarım kredi ve satış kooperatiflerinin örgütlenmesi çalışmalarına ağırlık verilmiştir. 1937'de Ziraat bankası bir kamu kuruluşuna dönüştürülmüş ve Devlet Su İşleri'nin temelleri atılmıştır. 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi tarımı destekleme yolunda başlıca kurum olmak üzere örgütlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarımdaki kurumlaşma, devlet üretme çiftliklerinin kurulması, Çiftçiyi Topraklandırma kanununun çıkartılması ve Zirai Donatım Kurumu'nun örgütlenmesi ile devam edilmiştir. Yatılı Köy Okulları ve Köy Enstitülerinin kurulması ise insan yetiştirmeye yönelik adımlardır (Kazgan, 2005: 81–82).

1940–1945 yılları savaş yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması ile birlikte seferberlik havasına giren Türkiye'de, faal nüfusun önemli bir kısmının silahaltına alınması ve devlet bütçesinin büyük oranda savunma giderlerine ayrılması, ekonomik kalkınmayı kesintiye uğratmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'na girilmemesine rağmen makroekonomik dengesizlikler, üretim düşüşleri ve zorunlu olarak izlenen para ve maliye politikası, ağır bir enflasyon ortamı oluşturmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005: 67).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1950'li yıllara kadar olan dönemin tümü dikkate alındığında temel ve ara malların dağıtımının devlet eliyle yapıldığı, özel ticarete bırakılan alanlarda ise Milli Korunma Kanunu'nun öngördüğü tedbirlerin ve fiyat kontrollerinin uygulandığı söylenebilir. Savaş ekonomisinin gerektirdiği koşullar içinde bu önlemler kaçınılmaz olmakla birlikte, alınan önlemler karaborsa ve vurgun ortamını beraberinde getirmiştir. Bu durum bir anlamda Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde önem taşıyan sermaye birikimine temel oluşturmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sürerken ekonomik gerilemeyle birlikte hızlanan enflasyon ve darlıkların artışı, yoğunlaşan siyasal baskılar Türkiye'de yeni dönüşümlerin gerekeceğini ortaya koymuştur. İçerde savaşta fiyat artışları ve mal darlıkları sürecinden yararlanarak yeni oluşan tüccar ve toprak sahibi büyük çiftçi kökenli 'milli burjuvazi' ve yeni bir küresel uluslararası sistem kurmaya hazırlanan yeni süper güç ABD, Türkiye'nin dış dünyaya kapalı ekonomisini dışa açmada öncü rol oynamışlardır (Kazgan, 2005: 92).

Türkiye 1930 öncesinde olduğu gibi, temel tarım ürünleri ve hammadde ihracatçısı ve mamul mal ithalatçısı konumunu sürdürmüştür. ABD de bu yapının sürdürülmesinde ısrar etmiştir.

Savaş sonrasında yeterli döviz rezervi bulunan hatta dış ticaret fazlası olan Türkiye, dünya ekonomisindeki serbestleşmenin etkisiyle dış yardımlara yönelmiş ve önce Truman Doktrini, daha sonra da Marshall Planı çerçevesinde dış yardım almıştır.

Ekonomi politikasının belirlenmesinde ABD bu dönem için tek etmen özelliği taşımaktadır. Bununla birlikte Dünya Bankası, IMF ve Marshall Planını yürütmekle görevli Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi uluslararası kuruluşların aynı doğrultuda öneride buldukları belirtilmelidir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 94).

Dönem içinde, özellikle de 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olmasından 1954 yılına kadar, dışa kapalı ve korumacı, içe dönük iktisat politikaları hızla terk edilmiş, serbest dış ticaret rejimi benimsenerek, dış pazarlara yönelik bir kalkınma anlayışı izlenmiştir. Ancak, ithalat artışının dış açıkları sorun haline getirmesiyle,

ekonomik yapı dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına dayanarak ayakta durabilen bir duruma gelmiştir.

1946–1953 yılları tüm sosyal grupların mutlak durumlarının ve yaşam koşullarının düzeldiği yıllardır. Bu dönemde reel gelirler artmış; buna karşılık ücretli-maaşlı grupların görece durumları gerilemiştir. Dönem, genel olarak mülk gelirlerinin ve özellikle ticaret sermayesinin milli hâsıladan paylarının arttığı, geniş köylü kitlelerinin ise fiyat hareketleri nedeniyle bozulan bölüşüm ilişkilerini üretim dinamizmi içinde fazlasıyla telafi edebildikleri bir dönem olma özelliği gösterir (Boratav, 1985: 84).

Giderek artan dış açıkların finanse edilme biçimi önemli ölçüde döviz bağımlılığı oluşmasına neden olmuştur. Bu yıllarda her yıl dış açık verilmeye başlanmasına rağmen ülkeye verilen dış yardımlar döviz kıtlığı koşullarının oluşmasını bir süre engellemiştir. Daha sonraki dönemlerde döviz bağımlılığı giderek belirginleşmiştir.

1954 yılından itibaren gerek dış ticarete gerek tarım sektöründe meydana gelen tıkanmalar sonucunda tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikasının yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikalar tercih edilmiştir. Türkiye bu dönemden itibaren, iç pazara yönelik tüketim malları üretimini ön plana çıkararak bir ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır. Dönemin özelliklerinin belirlenmesinde dış ticaretteki gerilemenin oynadığı rol, 1953 yılının dış ticaret hacmine bu dönem boyunca tekrar ulaşamadığı olgusuyla ortaya çıkmaktadır. Milli hâsılda bu daralmaya paralel bir düşme olmadığı için ekonominin görece olarak dışa kapanarak geliştiği söylenebilir (Boratav, 1985: 86).

Dönemde tarım kesimi, hızlı makineleşme özellikle traktör kullanımındaki artış, ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla köklü değişime uğramıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005: 89).

1958 yılında uygulanan istikrar programı enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamış ve 1959 yılında ekonomide bir durgunluk oluşmuştur.

1954–1961 dönemi, liberal bir dış ticaret rejimi içinde dış dengenin sağlanamayacağına anlaşıldığı, bu nedenle dış ticaret kontrollerine gidilen ancak ticaret açıkları yine ortadan kalkmayan, öte yandan geniş kamu kesiminin destekleyici özelliği ön plana çıkararak özel sermaye birikimi ile işlevsel bir bütünlük içinde eklemeli olduğu bir ekonomik yapının yerleştiği yıllardır. 1961 sonrasında da ekonomik yapıya ve iktisat politikalarına egemen olmaya devam edecek olan bu özelliklerin sonraki dönemden ana farkı, ekonomik gelişmenin bir önceki ve bir sonraki dönemlere göre durgun bir konjunktürde bulunmasında ve plansız bir şekilde yönlendirilmesinde yatar (Boratav, 1985: 87).

1.1.2. 1960–1980 Dönemi: Planlama ve İthal İkamesi

1950–1960 yılları arasında Türkiye’de oluşan tüm sorunların planlama ile çözülebileceği düşünülmüştür. 27 Mayıs 1960 darbesi ve 1950’lerin sonunda yaşanan maliye ve dış ödemeler dengesizliklerinin yarattığı piyasa kıtlıkları ülkeyi iktisadi planlama yapmaya yöneltmiştir. Ayrıca ABD ve dış yardım kuruluşlarının çevre ülkelerin de içe dönük sanayileşme modelinin işleyebilmesi için planlamanın gerekli olduğu yönündeki telkinleri, dış yardımların tehlikeye düşmesi olasılığını ortaya çıkarmıştır. Bu unsurlar Türkiye’yi planlamaya yöneltmiş, dönemin siyasi iktidarı tarafından bir Koordinasyon Bakanlığı kurulmuştur.

Planlamadaki temel amaç, ekonominin belirli programlara göre düzenlenmesi, güvenilir ve açık bir ortamın yaratılması yoluyla ekonominin kararlı bir çizgiye oturtulması, dış borçlanma ve yabancı sermaye girişini garanti altına almaktır.

Türkiye ekonomisi dış borçlarla 1960’lı yılların sonuna kadar tarım, hizmetler, sanayi ve diğer sektörlerde önemli gelişmeler kaydetmiştir. Böyle bir gelişme stratejisinin izlenmesi ekonomiyi kaçınılmaz bir darboğaza sürüklemiştir. 1970 yılında söz konusu darboğazı aşabilmek, iç kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve yeni kaynaklar yaratmak amacıyla, dönemin hükümeti, bir yandan Finansman Kanunu ile yeni vergi düzenlemelerine giderken, bir yandan da ihracatın sürekli olarak plan ve programlarda gösterilen hedeflerin altında kalması nedeniyle TL’nin değerini düşürmüştür.

Devalüasyondan sonra hızlanan ihracat ve işçi döviz girişi nedeniyle döviz rezervleri artmış, fakat daha sonraki yıllarda özellikle petrol fiyatlarındaki yükselme sonucu artan döviz gereksinimleri ve ihracatın gerilemesi nedeniyle rezervler kısa sürede erimiş ithalatı karşılamak için aşırı bir şekilde borçlanmaya gidilmiştir. Borçlanmanın kolayca yürütülebilmesi için dış ticaret ve kambiyo rejimlerinde yeni ayarlamalara gidilmiş, dış kaynak bulabilmek için daha önce kullanılmış olan yöntemler tekrar güncelleştirilmeye çalışılmıştır.

Aşırı ithal bağımlılığı ve ihracattaki göreceki durgunluğa rağmen 1962–1976 arasında düzgün ve yüksek bir büyüme temposunun sürdürülebilmesinin temel nedeni, ekonomiye önemli boyutlarda dış kaynak enjekte edilmesi olmuştur (Boratav, 1985: 98).

Türkiye ekonomisi, ithal ikamesinin birinci aşaması sayılan ve birinci plan dönemini kapsayan 1963–1967 döneminden sonra, 1970’li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir.

Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ancak, dönemin sonunda ithal ikamesinin büyümeye olan katkısının negatif olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ekonominin ithalata olan bağımlılığı da artmıştır.

1.1.3. 1980 – 2000 Dönemi: Dışa Açık Büyüme

Türkiye’de, ithal ikamesi kapsamında yürütülen korumacı ve popülist politikalar, ülkeyi üretmeden tüketir hale getirmiş ve bu tüketim yapısı ısrarla sürdürülmeye çalışılmıştır. Özel kesimin iç pazara yönelmesi ve ithalata bağımlılığın giderek artması nedeniyle ithal ikamesinden beklenen rekabet gücü yüksek ve ihracata yönelebilecek bir sanayi yapısı kurulamamıştır. Ancak 1979 yılında, yeni petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ve siyasal istikrarsızlıklar ülkeyi çıkmaza sokmuştur.

1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de ekonomik büyüme stratejisi önemli bir değişim geçirmiştir. 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci büyüme stratejisi terk edilerek dışa açık büyüme stratejisi uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde uygulanan büyüme stratejisi, temel olarak, verimlilikte artış sağlamayı ve ekonominin rekabet gücünü artırmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede, piyasa

ekonomisinin kurumsallaşması yönünde adımlar atılmıştır. Ekonominin dış rekabete açılması, kamunun doğrudan üretim faaliyetlerinden çekilerek altyapı yatırımlarına yönelmesi ve mali piyasaların serbestleştirilerek piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde atılan başlıca adımlardır (DPT, 2002: 1).

1980’li yıllarda ekonomideki tıkanmanın aşılabilmesi için yeni dış kaynak arayışına girilmiştir. Dünya Bankası, IMF gibi dış kaynak sağlayan kuruluşlar bu yardımları ekonomide yapısal bir dönüşüm yapılması şartına bağlamışlardır. Bunun üzerine 1980 yılında bu yapısal dönüşümleri de içeren ‘24 Ocak Kararları’ olarak anılan bir dizi önlem uygulamaya konulmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005: 193).

Söz konusu önlemlerle ‘ithal ikameci’ kalkınma politikasından ‘ihracata yönelik’ kalkınma politikasına geçilerek ekonominin dışa açılması, piyasa mekanizmasının geliştirilmesi, kamu kesiminin sınırlanması, enflasyonun kontrol altına alınması ve yabancı sermayenin teşviki hedeflenmiştir.

1980 yılından sonra uygulanan yeni istikrar politikası küreselleşmenin de etkisiyle kamu kesiminin ekonomi içindeki payını küçültmeye eğilimli bir anlayışın yansımasıdır. Ancak, bu anlayışın ülkede kurumsal, hukuksal ve ekonomik temeli olmadığından 24 Ocak Programı ülkede önemli toplumsal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır. Yeniden yapılanma amacının öngörülmediği program, Dünya Bankası kredileriyle desteklenmesine rağmen uygulamadaki sonuçlar, bütün siyaset yaşamına bulaşan yozlaşma, zenginlik için her türlü kural dışılığın olağan sayıldığı yeni bir aşamayı başlatmıştır (Kazgan, 1995: 194).

Türkiye’de 1980 dönüşümünün arkasında yatan temel nedenler, aslında 1950’lerin ortalarında ve 1930’lu yıllarda yaşanan dönüşümlerle benzerlik göstermektedirler. Bunlar iç sermaye birikim süreci, sermaye birikim sürecinde yaşanan kriz ve sermayenin uluslararası toplam döngüsü ile eklemlenme ilişkisidir (Çolak, 2002: 237).

Fiyat istikrarı 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin başlıca sorunlarından biri olmuştur. 1981 yılında %25.6 olan on iki aylık olan TEFE oranı 1987 yılı ile birlikte ciddi bir artış eğilimine girerek %51.6’ya yükselmiş, 1994 yılında yaşanan ekonomik krizde yaklaşık %150 düzeyinde gerçekleşmiştir. İzleyen yıllarda enflasyon oranında gerileme gözlenmekle birlikte, 2001 yılında yaşanan

ekonomik krizle birlikte enflasyon oranı %88.6 düzeyinde gerçekleşmiştir (DPT, 2002: 3).

1980 dönüşümünün en önemli öğelerinden biri fiyatlandırma sürecinin piyasa koşullarına bırakılmasıdır. İkinci nokta dünya fiyatlarının sapmasıyla ilgilidir. Birçok ürünün uluslararası fiyatları, çokuluslu ortaklıkların tekelindedir. Çokulusluların fiyatlama sürecinde, karlılık, yeni pazarlar edinme, teknolojik üstünlük sağlama gibi ekonomik ve siyasal etmenler etkili olabilir. Dolayısıyla dünya piyasa fiyatları ölçüt alınarak yerli üretimi dış rekabete açmanın yerli kaynak kullanımında etkinlik sağlayacağı öne sürülemez (Kepenek ve Yentürk, 2005: 200).

Karlılık programı yabancı sermayenin girişiyle ilgili kolaylıkları genişletmiş, faaliyet alanlarını yaygınlaştırmış ve daha çok özendirici davranmayı amaçlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005: 206).

İstikrar arayışları nedeniyle Türkiye 1987 seçimlerinden 1995 dönemine kadar pek çok istikrar programı hazırlamıştır. Seçimlerin verdiği tahribatı gidermek için 1988 yılının başında 4 Şubat kararları alınmıştır. Üç yıllık bir program dâhilinde enflasyonun %10'lara indirilmesi hedeflenmiştir (Kumcu, 2000: 97).

24 Ocak kararlarıyla ihracata dönük büyüme hedefine geçmek amacıyla yürürlüğe konan yeni strateji sermaye hareketlerinin serbestleştiği 1989 yılından sonra yerini, adı konmamış bir 'ithalata dayalı büyüme' olgusuna bırakmıştır (Çolak, 2002: 54).

Ekonomi politikasında 1989 yılından sonra, yapısal uyum politikalarında bir yeni değişikliğe giderek dış finansal serbestlik kararını alınmıştır. Dış finansal serbestlik bir yandan sermaye hareketlerinin serbest kalmasına, diğer yandan yurtiçinde yerleşik kurum ve bireyler arasında iktisadi işlemlerin yabancı paralar cinsinden yapılabilmesine olanak tanımıştır (Kepenek ve Yentürk, 2005: 211). Bu durum aşırı yabancı sermaye girişine yol açmıştır.

1984–1989 yılları arasında Türkiye ekonomisinde bir genişleme dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde Batı ekonomilerinde meydana gelen canlanma, Türkiye'nin izlediği ihracata dayalı büyüme stratejisi ile de örtüşerek ihracatın artmasına neden olmuş ve Türkiye ekonomisi bir genişleme sürecine girmiştir. Fakat 1990'a gelindiğinde dış dünyada iki önemli gelişme Türkiye ekonomisini doğrudan

etkilemiştir. Bunlar, İran-Irak savaşının sona ermesi ve 1990 Körfez Krizidir. Bu iki dış gelişme Türkiye için önemli iki pazarın kaybolmasına neden olmuştur.

Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren ve etkileyen bu iki gelişmeye ek olarak dünya ekonomisinde de bir daralma süreci yaşanmıştır. Bu durum Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ülke içinde kamu açıklarının enflasyon üzerinde yarattığı baskı ve izlenen kur politikası ile diğer ekonomik kötü gidişat 1994 krizine götüren ortamı hazırlamış ve Nisan ayında ekonomik tedbirlerin alınması kaçınılmaz olmuştur.

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisi krizler ve ekonominin küçülmesiyle noktalanmış kısa süreli büyüme çevrimleriyle karakterize edilmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 484).

Bunlardan 1994'de yaşanan krizin ana nedeni; ekonomideki dengesizliklerin yoğunlaştığı bir dönemde İMKB endeksini yükseltmek amacı ile faiz oranlarının düşürülmesi yoluna gidilmesinin ters bir etkiye neden olmasıdır.

5 Nisan kararları kısa dönemde, yatırım ve cari harcamaların kısılması ve geçici vergiler kanalıyla kamu dengesinin kısa dönemde tutturulmasını hedeflemiştir. Bu amaca kısmen de olsa 1994 yılı içinde ve 1995 yılının ortalarına kadar ulaşılmıştır. Ancak erken seçim dolayısıyla harcamaların tekrar artırılması ve ek gelirlerin sağlanamaması ile Merkez Bankası'nın ve Hazine'nin disiplini bozulmuş ve IMF, erken seçim kararının alınması ile ekonomideki kontrolü bırakmıştır.

1996–1998 yılları arasında kısa süreli hükümetler döneminin yaşanması belirsizliği artırırken, orta ve uzun vadeli istikrar programlarının uygulanması da mümkün olmamış, uygulanan önlemler ise bir defalık kaynak bulmaya yönelik kısa vadeli arayışlar olmuştur. Türkiye ekonomisinde 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi, 1998 yılının Nisan ayına kadar devam etmiş, ancak hem yurtiçindeki siyasi istikrarsızlık hem de Güneydoğu Asya'da ve daha sonra Rusya Federasyonu'ndaki mali kriz nedeniyle sona ermiştir.

1990–1999 döneminde artarak yaşanan ekonomik olumsuzluklar, alınan tedbirlere rağmen giderilememiş ve ekonomide krizlerin patlak vermesine neden olmuştur. Bu krizlerin önlenmesi adına alınan istikrar tedbirleri de yapısal değişimlere dayalı olmadığından özellikle reel kesimde başarılı olamamış ve ülke

ekonomisi hızla küçülme dönemine doğru girmiştir. Sözü edilen olumsuz gelişmelerde ülkede yaşanan siyasi istikrarsızlıkların da önemli bir payı olmuştur.

1.1.4. 2000 Yılından Günümüze Türkiye Ekonomisi

2000 yılının sonlarına doğru; yüksek enflasyonla mücadele etmek amacıyla yeni bir istikrar programı uygulamaya konmuştur. Programla vergi gelirlerinde artış sağlanmış ve iç borçlanmanın, dış borçlanma ile ikame edilmesi hedeflenmiştir. Ancak Hazine'nin iç borçlanma talebi nispi olarak azaldığı için faizlerde hızlı bir düşme ortaya çıkmıştır. Bu durum reel kesime kaynak sağlayan finans kesimi açısından ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu gelişmelerin paralelinde; Hazine, bankacılık kesimi fonlarını tüketici kredilerine yönlendirmiştir ancak talep artışı nedeniyle enflasyonla mücadele amacı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Diğer yandan; uygulamalar sonucunda TL'nin aşırı değerli duruma gelmesi, ithalat patlamasına neden olmuş ve cari işlemler açığı artarak GSMH'nin % 5'ine ulaşmıştır (Aral, 2004: 26–31).

2002 yılının ilk çeyreğinden itibaren oldukça hızlı büyüyen Türkiye ekonomisi, bu performansını 2006 yılında da sürdürmüş ve ekonomik büyüme, 2002–2006 döneminde yıllık ortalama %7.2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu yüksek büyüme performansında, Türkiye'de uygulanan yapısal reformlar ve makroekonomik politikalara paralel olarak tesis edilen güven ortamının yanı sıra, uluslararası piyasalardaki olumlu koşullar temel belirleyiciler olmuştur. Buna ek olarak, uygulanmasına devam edilen sıkı maliye ve para politikalarının büyüme sınırlandırıcı bir etkisi olmamış, aksine kamu dengelerindeki iyileşme ve fiyat istikrarını sağlama yönündeki gelişmeler, büyüme sürecine önemli katkı sağlamıştır (KEB, 2006: 20).

1.2. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1.2.1. Tarımın GSMH İçindeki Payı ve Büyümeye Olan Katkısı

Gelişen bir ekonominin en önemli bileşenlerinden biri tarım sektörüdür. Bir ülkenin GSMH'sı içinde tarım sektörünün payına bakarak ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir yürütmek mümkündür. Türkiye'de tarım sektörü büyük bir potansiyele sahiptir ve ülke kalkınmasına değişik yollardan katkı sağlamaktadır. Tarım, ülke nüfusunun zorunlu gıda maddeleri ihtiyacını karşılaması, sanayi sektörüne hammadde sağlaması, sanayi ürünlerine talep yaratması, ulusal gelir ve ihracata katkısı ile büyük öneme sahiptir.

Türkiye'de genel ekonomi içinde tarımın yerine bakıldığında, uzun bir durağan dönemden sonra, hızlı bir gerileme gözlemlenmektedir.

1920'li yılların başından 1960'lı yılların sonuna kadar GSMH'nın yaklaşık %45'i tarımdan elde edilirken, 1980 yılına gelindiğinde tarımın GSMH içindeki payı %26 seviyesine inmiştir. 1997 yılında ise %14.5'e gerilemiştir (Atik, 1999: 5).

Tablo 1'de 2000 yılında %15 olan bu payın 2008 yılında %10 seviyesine düştüğü görülmektedir. Tarım sektörünün GSMH içindeki payı son yıllarda önemli ölçüde azalmasına rağmen tarımda istihdam edilenlerin sayısı halen yüksektir. GSMH ve ihracat açısından azalan görece öneme karşılık, aktif nüfus ve işgücünün halen yüksek değerler göstermesi ve insan beslenmesi ile doğrudan ilgisi, sektörün önemini korumasının göstergeleridir (Çakmak, 1998: 13).

Tablo 1: Tarım Sektörü GSMH İçindeki Payı ve Sektörler İtibariyle GSMH Büyüme Hızları

YIL	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2008
Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)							
Cari Fiyat Milyon YTL	125 596	176 484	275 032	356 681	428 932	486 401	717 266
Cari Fiyat Milyon \$	201 357	144 313	182 795	238 534	301 532	362 715	520 700
1987 Baz Fiyat	119 144	107 783	116 338	123 165	135 308	145 651	520 700
Kişi Başı GSMH YTL	1 862	2 572	3 950	5 079	6 028	6 749	6 962
GSMH- Büyüme Hızları (%)							
Tarım	3.8	-6.0	7.4	-2.4	-2.0	5.7	3.0
Hizmetler	6.5	-6.1	6.0	5.1	8.1	7.6	5.9
Sanayi	5.6	-7.4	7.9	7.3	9.3	6.8	5.7
GSMH	6.3	-9.5	7.9	5.9	9.9	7.6	5.5
GSMH Sektörlere Göre Dağılımı%							
Tarım	15.4	12.8	13.0	13.4	12.9	29.2	10.0
Sanayi	20.0	21.1	19.7	18.5	18.9	19.2	29.7
Hizmetler	64.4	66.1	67.3	68.2	68.2	69.0	60.3

Kaynak: DPT, 2008b

Tarım sektörü büyüme hızı açısından değerlendirildiğinde yine önemli bir düşüş söz konusudur. 2000–2007 yılları arasında Türkiye ekonomisi yıllık ortalama %4.9 büyürken tarım sektörü sadece ortalama yıllık %1.9 büyümüştür. 2007 yılında meydana gelen kuraklık ve mevsim normalleri üzerinde seyreden hava sıcaklıkları, tarımsal üretimde azalmaya yol açmış ve yılsonunda ekonominin büyüme hızındaki beklentiyi düşürmüş, böylece tarım sektörü sabit fiyatlarla %6.8 oranında küçülmüştür. Tarım sektöründeki bu daralma bazı ürünlerin ithal edilmesine neden olmuş ve cari işlemler dengesini olumsuz etkilemiştir.

Tarım sektörünün Türkiye ekonomisinde daralma yaşamasında, iklimsel değişimlerin yanı sıra, tarım alanlarının daralması, ürün verimindeki düşüş, üretim maliyetlerinin artması dışında, düşük kur nedeni ile tarımsal ürünlerin ithal edilmesi de etkili olmuştur. Geline nokta üretici düşük verimle, tüketici ise yükselen fiyatlarla karşı karşıya kalmıştır.

Tarımsal üretimde mutlak değerlerle artışlar ortaya çıkmasına rağmen, ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine işlemesi, tarım ürünleri talep esnekliğinin düşüklüğü ve diğer sektörlerde sağlanan daha hızlı gelişmeler, tarım sektörünün milli gelirdeki payını azaltmaktadır. Tarımın milli gelir içindeki payı azalırken, nüfusun önemli bir kısmı geçimini tarımdan sağlamaya devam etmektedir (DPT, 2006: 11).

Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörünün ekonomideki payının giderek azalması beklenen ve arzulanan bir durumdur. Ancak Türkiye’de tarımın genel ekonomideki payının düşmesi sanayi sektörünün gelişmesinin bir göstergesi değildir. Çünkü sanayi kesimindeki gelişmeye paralel olarak, tarım kesiminden sanayiye istihdam aktarımı olmamıştır. Bunun yanında sanayinin gelişmesiyle elde edilecek teknolojik gelişmenin de tarım sektörüne bir etkisi olmamıştır. Türkiye’de tarım sektörünün ekonomideki payının giderek azalması, tarım kesiminin üretim ve verimliliğinin giderek azalmasının göstergesidir. Bu noktada tarım ve sanayi sektörlerinin birbirlerini desteklediği bir kalkınma stratejisinin benimsenmemiş olması etkilidir.

1.2.2. Tarımın İstihdamdaki Payı

Tarımın sivil istihdamdaki payı da bir gelişmişlik ölçütü olarak kullanılmaktadır. Gelişmiş Ülkelerde (GÜ) bu oran son derece düşüktür. AB’de %

5.0, ABD’de %2 civarındadır. Türkiye’de ise tarımın sivil istihdamdaki payı oldukça yüksektir ancak son yıllarda belirli bir azalma eğilimine girmiştir. Tarımda istihdam edilen nüfus, gizli işsizlerin önemli bir bölümünün kırsal alanlarda bulunması ve hesaplama tekniklerindeki varsayımlar nedeniyle yüksek görünmektedir (Ertuğrul, 2004: 92).

Tarım sektöründe istihdamın payı ile iktisadi gelişme arasında ters yönlü bir nedensel ilişki olduğu belirtilmiştir. Buna göre iktisadi gelişme sonucunda tarımın istihdamdaki payı azalır. Başka bir deyişle, tarımın istihdam payının azalmasıyla ülkeler gelişmez. Ülkeler geliştikçe tarımın istihdam payı azalır. Hatta Türkiye gibi kriz-yoğun dönemleri sık olan ülkelerde, tarımın istihdam payının yüksek olması krizlerin en azından sosyal olarak daha düşük maliyetle atlatılmasına yardım edebilir (Çakmak ve Akder, 2005: 54).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal alanda yaşayanlar tarımsal üretimle geçimlik olarak ilgilenmektedirler. Zira aile işletmesi olarak çalışan, ücretli işçi kullanmayan “köylü aile işletmeleri” gelişmekte olan ülkelerde yaygındır. Ticari olarak yapılan tarımsal faaliyette ise işletme dışından işçi çalıştırılmakta ve ücret ödenmektedir. Geçimlik tarımsal aile işletmelerinde alternatif iş olanakları kısıtlı olduğundan gizli işsiz ve mevsimlik işsiz türünde emek birikimi oluşmaktadır (Kıymaz, 2008: 5).

Türkiye’de tarım sektörünün istihdam içerisinde payının yüksek olması tek başına önemli bir sorun olmakla birlikte, tarımsal istihdamın yapısı bu sorunun olumsuz etkilerini daha da derinleştirmektedir. Beşeri sermaye birikimi olmayan kişilere istihdam olanağı sağlayan tarım sektöründe, okur-yazar olmayanların sayısının diğer sektörlerle oranla daha fazla olması ve işgücü niteliğinin düşük olması tarımın istihdam içindeki payı azalırken, açığa çıkan işgücünün diğer sektörlerde istihdam edilmesini engelleyen önemli faktörlerin başında gelmektedir.

Ayrıca yüksek nüfus artışına bağlı olarak çalışma çağındaki nüfusun sürekli artması, buna karşılık bu nüfusu istihdam edecek yeni iş olanaklarının yaratılamaması Türkiye’nin karşılaştığı en önemli yapısal sorunların başında gelmektedir.

Cumhuriyet'in kurulduğu tarihten günümüze kadar Türkiye'nin istihdam yapısı incelendiğinde, tarım sektöründe son yıllarda bir miktar olumlu yönde bir değişim yaşanmakla birlikte, istihdam içerisinde tarımın payını geliştirmiş ülkeler düzeyine yaklaştıracak ekonomik dönüşümün halen gerçekleştirilemediği görülmektedir.

Tarımı çok büyük bir paya sahip ülkelerde toplam işsizlik oranları genellikle çok düşük çıkmaktadır. Tarım kesiminde işsizliğin düşük çıkmasının en önemli nedeni tarımsal yapının küçük üreticilerden oluşması ve tarımla geçinen bir ailenin işgücüne dahil fertlerinin işsizler kategorisinde yer almamasıdır. Türkiye'deki tarımsal yapı incelendiğinde buna benzer bir durum ortaya çıkmaktadır.

Ekonomik gelişme ve teknolojik ilerleme sonucunda tarım sektöründe yaşanan makineleşme tarımsal işgücünün bir bölümünü açığa çıkarırken, açığa çıkan işgücünün kırsal alanın dışına yönelmesi büyük ölçüde tarım dışı ekonomik kesimlerin yeni istihdam alanları yaratabilme yeteneğine bağlıdır. Eğer ülke ekonomisi tarımsal göçü özendirerek düzeyde bir büyüme ve sosyoekonomik yaşam koşulları gerçekleştiremezse tarımsal üretim sürecinin dışına çıkmış bulunan ya da nihai üretime net bir katkısı olmayan işgücünün önemli bir bölümü tarım kesiminde kalarak gizli işsizliğe dönüşmektedir (Şahinöz vd, 2005: 7).

Tarım sektöründeki işsizlik, tarım dışındaki sektörlerle göre çok düşük olmakta ve tarımın toplam işsizlik içindeki payı oldukça düşük çıkmaktadır. Diğer taraftan tarım sektöründe 1993–2000 döneminde, işteki durumlarına göre tarımda istihdam edilenlerin sadece yaklaşık %1'i ücretli-maaşlı buna karşılık %55'i ücretsiz aile işçisidir (Gürsel ve Ulusoy, 1999: 82).

Yapısal dönüşümün (tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin) henüz gerçekleştirilemediği Türkiye'de kırsal alandaki yoğun nüfus nedeniyle, toprak insan dengesi bozulmuştur. Tarımsal nüfusun fazlalığı nedeniyle tarım işletmeleri giderek daha küçük ve çok parçalı işletmeler durumuna gelmekte, optimal işletmelerden uzaklaşmaktadır. Bu tür işletmelerin ortak özelliği, düşük üretim, yüksek gizli işsizlik ve düşük rekabet gücüdür (Ertuğrul, 2004: 104).

Yine de bu tür işletmelerin Türkiye'deki kırsal nüfusun büyük çoğunluğu için gelir güvenliği ve geçim kaynağı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu noktada

kamusal destek kaynakları ve tarımsal politikaların doğru yönlendirilmesi önem kazanmaktadır.

Dünya nüfusu artarken tarım nüfusu da mutlak olarak artmakta fakat toplam nüfus içerisindeki payı azalmaktadır. Gelişmiş ülkelerde tarımsal nüfus, hem mutlak hem de nispi olarak azalırken, gelişmekte olan ülkelerde devam eden mutlak artışa karşın oransal olarak azalma yaşanmıştır. 1961 yılında dünya toplam nüfusunun %58.2'sini tarım nüfusu oluştururken, 2001 yılında bu oran %44'e düşerek tarım nüfusu 2.6 milyara yükselmiştir. Aynı dönemde Türkiye'de tarım nüfusu oransal olarak %50'den fazla azalmasına rağmen, mutlak olarak, %12 civarında yükselmiştir (Yeni ve Dölekoğlu, 2003: 1).

Tablo 2 : Tarım Sektörünün Toplam İstihdamdaki Payı 1927–2007

YIL	Toplam Nüfus (Bin)	Toplam İstihdam (Bin)	Toplam Tarım (Bin)	Tarımın Payı %
1927	12 648	5 593	4 909	87.7
1940	17 870	7 259	6 243	85.8
1945	18 790	7 681	6 559	85.3
1950	20 947	8 790	7 408	84.2
1955	24 064	10 482	8 093	77.2
1960	27 754	11 945	8 342	69.8
1970	35 605	13 768	8 243	54.3
1980	44 736	16 523	8 360	50.5
1990	56 473	18 500	7 862	42.4
2000	67 823	21 580	7 769	36.0
2008	75 154	23 590	6 184	26.2

Kaynak: TÜİK, 2008

İşsizlik oranının, özellikle tarımda istihdam edilenlerin çoğunun kendi hesabına ve ücretsiz aile işçisi olduğu Türkiye'de, işgücü durumunun değerlendirilmesinde yeterli bir gösterge olmadığı düşüncesi, eksik istihdam sorununu ön plana çıkarmaktadır (DİE, 1998: 528).

Sektörler arası etkileşimin, nitelikli istihdam ve sosyal güvenlik politikalarının eksikliği ve tarım politikalarının sektörün altyapı ve örgütlenme sorunlarını dikkate almaması gibi nedenlerden ötürü istihdamın yapısındaki gelişmeler, kırsal alanda önemli ölçüde yoksulluk yaratmaktadır.

Kırsal işgücünün sadece dördte biri imalat sanayi, ticaret, ulaştırma, inşaat, toplum hizmetleri gibi tarım dışı gelir getiren iktisadi faaliyet kollarında çalışmaktadır (Teoman, 2001: 45).

Eğer, sanayi ve hizmet sektörleri tarımsal nüfus artışını emecek kadar istihdam yaratamıyorsa, aile emeğiyle çalışan, ücretli işçi kullanmayan köylü işletmeleri sifıra yakın bir marjinal verime sahip bu işgücünü kullanarak açık işsizliğin gizli işsizliğe dönüşmesini sağlar. Bu işletmelerin kullanabildiği toprak ve sermaye varlığının sınırlılığı biriken nüfusla birlikte gizli işsizliği yaratmaktadır. Geçimlik kesim, geçimlik ürünü hem kendi tüketimi hem piyasa için üretiyorsa yani nakdi geliri bu ürüne bağlı olduğunda, söz konusu ürünün arz bolluğu nedeniyle fiyatında yaşanacak düşüş, ürünün talep esnekliği düşük olduğu için, üreticinin nakdi gelirini düşürür. Bu gibi durumlarda kırsalda yaşayanların yeteri kadar gelir elde etmeleri mümkün olmadığından devlet geliri artırıcı ya da fiyatlara müdahale ile gelirin azalmasını önleyici tedbirler uygulayabilmektedir (Kazgan, 2003: 48).

AB'ye uyum süreci, uluslararası piyasalarda yaşanan finansal sorunlar ve içsel koşulların yarattığı istihdam, yoksulluk, göç, belirsiz dönemlerde ortaya çıkan ekonomik dalgalanmalar ve sorunlar, tarım kesimini olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'de tarımsal nüfusu azaltmaya yönelik stratejiler, makro ve mikro düzeyde etkin ekonomi politikaları ile desteklenemediğinden nüfusun önemli bir bölümü diğer sektörlerde istihdam olanağı olmadığı için giderek yoksullaşmakta ve işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır.

Kırsal nüfusun oldukça yüksek seviyede olması ve toplam istihdamın kayda değer bir bölümünün tarımda yerleşik olması, sektör üzerinde ağır ve yoğun bir nüfus baskısına ve gizli işsizliğe yol açmaktadır. Yoğun nüfus ve yüksek düzeyde gizli işsizlik nedeniyle, işgücü verimliliği düşük seviyelerde kalmaktadır. Bu nedenle, bu nüfusun uzun vadede %10'lara düşürülerek fazla nüfusun, ekonomik ve sosyal politikalarla birlikte Bölge Kalkınma Projeleri, Kırsal Kalkınma Projeleri ve Toprak ve Tarım Reformu uygulamalarıyla sanayi, turizm ve hizmetler sektörüne kademeli olarak aktarılması gerekmektedir.

1.2.3. Türkiye'de Tarımın Fiziksel Yapısı

Türkiye'de arazi kullanımı ile coğrafi bölgelerin arazi yapısı ve iklim özellikleri arasında uyumlu bir ilişki söz konusudur. Türkiye'nin nemli bölgelerinde ormancılık, yüksek dağlık ve kurak bölgelerinde hayvancılık ve her bölgesinde bitkisel üretim yapılabilmektedir. Bu özellik Türkiye'ye farklı özelliklere sahip

bölgelerde, o bölgelere özel tarımsal ürünleri üretme imkânı vermektedir. Bu özellik fiziksel yapı açısından tarım sektörü için önemli bir avantajdır.

Türkiye'nin toplam arazi varlığı AB'nin 14 üyesinin toplamından biraz fazla, tarımsal alanı ve mera varlığı da 16 ülkenin toplamına eşittir (Saçlı, 2007: 144).

Türkiye'de tarımsal işletmelerde mülk arazi oranı oldukça yüksektir. Özel mülkiyete dayalı küçük aile işletmelerinin hâkim olduğu bir tarımsal yapı mevcuttur. Zaman içinde işlenen arazilerdeki genişlemeyle birlikte, işletme sayısı da artış göstermiştir. Ortalama arazi büyüklüğü iklim ve verimliliğe bağlı olarak batıdan güneye doğru artmaktadır (Çakmak, 2004a: 3).

2001 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre düzenlenen Tablo 3'de işletme sayılarının büyüklüklerine göre dağılımı görülmektedir. 2001 Yılı Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Anketi sonuçlarına göre Türkiye'de 3.9 milyon tarımsal işletme ve 17.6 milyon hektar arazi bulunmaktadır. Arazi büyüklükleri, işletmelerin %36.7'sinde 0–20 dekar, %31'inde 21–50 dekar, %17.5'inde 51–100 dekar, %9.4'ünde 101–200 dekar, %4.4'ünde 201–500 dekar, %0.9'unda ise 500 dekardan daha büyüktür. Küçük ve çok parçalı işletme yapısı verimliliği önemli ölçüde düşürmektedir.

Türkiye'de üreticinin mülkiyetinde olan arazilere göre inceleme yapıldığında ise toplam arazi varlığının 184 milyon dekar, ekilen tarla arazisinin 122 milyon dekar, daimi çayır ve mera arazisinin 1.3 milyon dekar olduğu görülmektedir. Hayvancılık sektörü için önem arz eden toplam arazi varlığı içerisinde üretici mülkiyetindeki daimi çayır alanının oranı %2.3 ve mera alanı oranı ise %0.7'dir (Saçlı, 2007: 8).

Tablo 3 : Tarımsal İşletmelerin Büyüklük ve Dağılımları

İşletme Genişliği (da)	1950		1963		1970		1980		1991		2001	
	Sayı	Alan	Sayı	Alan	Sayı	Alan	Sayı	Alan	Sayı	Alan	Sayı	Alan
1-20												
21-50	30.6	4.3	40.9	6.9	44.2	10.4	28.4	4.1	36.7	5.6	33.4	5.3
51-100	31.6	14.3	27.9	16.9	28.7	16.8	32.7	15.9	31.1	16.6	31.5	16.0
101-200	21.8	20.7	18.1	23.3	15.6	21	20.8	21.3	17.5	19.9	18.5	20.7
201-500	10.3	19.3	9.4	23.2	7.8	21	11.8	23.8	9.4	20.9	10.8	23.8
501 +	4.2	16.6	3.2	16.6	3.1	19.6	5.5	22.7	4.4	19.8	5.1	22.8
Toplam	1.5	24.8	0.5	13.1	0.6	11.2	0.8	12.2	0.9	17.2	0.7	11.3
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
İşletme Sayısı	2 527 800		3 100 900		3 058 900		358 800		3 966 800		3 021 196	
Alan 1000 ha	19 452		17 143		17 065		22 764		23 451		184 329	

Kaynak: DİE ve 2001 Genel Tarım Sayımı Sonuçları

Tarımsal işletmelerde uzmanlaşma yaygın olmayıp, genelde bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yapıldığı karma işletme tipi ağırlıklı olarak görülmekte ve bu tip işletmelerin büyük çoğunluğunu aile tipi işletmeler oluşturmaktadır.

Tarım arazilerinin kullanım durumuna göre bir değerlendirme yapıldığında ise tarla ürünleri en büyük paya sahiptir. Bitkisel üretim alanının %69'u tarla ürünleri, %19'u nadas alanları, %3'ü sebze üretim alanları, %5'i meyve alanları, %2'si zeytin alanları ve %2'si bağ alanları olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 4 : Türkiye'de Tarım ve Orman Alanlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler			Sebze Bahçeleri	Meyve ve Baharat	Bağ Alanı	Zeytin Ağaçları	Orman Alanı
	Toplam	Ekilen	Nadas					
1950	14 542	9 868	4 674	-	608	561	297	10 418
1963	23 913	15 276	8 637	-	806	794	607	10 584
1970	24 296	15 591	8 705	448	1 019	845	731	18 273
1980	24 560	16 372	8 188	596	1 386	820	813	20 199
1991	23 979	18 776	5 203	652	1 560	586	877	20 199
2001	23 001	18 087	4 914	799	1 425	525	600	20 703
2007	21 164	16 945	4 219	815	1671	485	753	21 189

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2008

İşlenen tarla alanının %60'ında tahıl, %7'sinde baklagil, %6'sında endüstri bitkileri, %3'ünde yağlı tohumlar, %2'sinde yumru bitkiler ve %2'sinde yem bitkileri yetiştirilmektedir.

1.2.4. Tarım Ürünleri Dış Ticareti

Türkiye; Avrupa Birliği ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok ülkeye fındık, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, Antep fıstığı, kuru kayısı, tütün, zeytinyağı, pamuk, baklagiller, yaş meyve-sebze ihracatı yapmaktadır. Türkiye bu ürünlerin ihracatında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. İthal edilen tarımsal ürünlerin başında ise buğday, mısır, pirinç, yağlı tohumlar, pamuk, canlı hayvan ve et gelmektedir.

Tarım ürünleri ticareti hem ithalat hem ihracat açısından büyük önem taşımaktadır. Öncelikle petrol ya da başka önemli maden üreticisi ve ihracatçısı olmayan çok sayıda az gelişmiş ülke, gerek günlük yaşamlarını gerekse kalkınma çabalarını sürdürebilmelerinde, belki de en önemli dar boğaz olan döviz gelirleri için tarımsal ürünler ihracatına bağımlıdırlar (Aruoba, 1989: 30).

Dışa açılma ile birlikte Türkiye'nin dış ticaret hacmi önemli ölçüde artmış, özellikle 1980 yılında yaklaşık 11 milyar dolar civarında olan toplam dış ticaret hacmi, 1990 yılında 35 milyar dolara, 2000 yılında ise 82 milyar dolara çıkmıştır. 2008 yılında ise dış ticaret hacmi rekor kırarak 316 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak önemli ölçüde artan dış ticaret açığını da vurgulamak gerekir.

Tablo 5 : Tarım Ürünleri ithalatı 1996–2007

YIL	Toplam	Tarım ve hayvancılık	Ormancılık	Su ürünleri	Gıda ve İçecekler
1996	43 627	2 018	148	1 5	2 009
1997	48 559	2 295	122	1 7	1 762
1998	45 921	1 980	145	1 1	1 453
1999	40 671	1 524	121	1 2	1 050
2000	54 503	1 974	149	1 7	1 156
2001	41 399	1 321	88	0 9	1 014
2002	51 554	1 591	112	1 2	1 362
2003	69 340	2 384	152	1 2	1 634
2004	97 540	2 527	230	7 9	1 904
2005	116 774	2 541	260	24 2	2 114
2006	139 576	2 634	268	33	2 453
2007	169 987	4 352	288	31	2 661

Kaynak: DPT, 2008b

Tarım ürünlerinin toplam ithalattaki payı 1980'de %0,6 iken, 2003'de gıda ve içecek dahil %11'e yükselmiştir (Miran, 2005: 9).

Ülkeler açısından bakıldığında Türkiye'nin tarım ürünleri ithalat ve ihracatını AB ve AB-dışı ayırımıyla incelemekte yarar vardır. AB ve AB-dışına yapılan ihracatın yaklaşık dörtte üçü ham ve işlenmiş ürünlerdir. İthalatın dağılımı değişiktir.

AB'den yapılan ithalatın dörtte üçü ham ve işlenmiş ürünler iken, AB-dışından yapılan ithalatın neredeyse tamamı aynı sınıfa (ham madde) girmektedir. Türkiye'nin ihracatı, ithalatına oranla daha tekdüze bir yapı göstermektedir. İhracatın önemli bir kısmı sebze ve meyve ürünleri ve mamullerinden, %20 civarında bir kısmı ise tütün ve yüksek derecede işlenmiş mamullerden oluşmaktadır.

Türkiye'nin tarım malları ithalatında AB önemli bir yer tutmaktadır. Buradaki ürün kompozisyonu ise oldukça farklıdır. İthalatta %40 paya sahip olan diğer gıda mamulleri dışında diğer yüksek paya sahip mal ve ürün grupları ağırlıklı olarak ara malları niteliğindedir. AB dışından tahıl, yağlı tohumlar ve pamuk ithalatının yüksek oranda olduğu göz önüne alındığında, Türkiye'nin bir anlamda ithal ettiği ara mallarını işleyerek ihraç ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, özellikle yüksek derecede işlenmiş ürün ihracatında AB dışı ülkelerin önemini vurgular niteliktedir.

Tarım sanayinde girdi olarak kullanılacak olan malların ihracatı yok denebilecek kadar azdır. İthalatta ürün ve ürün grupları olarak çeşitlilik hakimdir. Ara malı olarak kullanılan malların toplam ithalat içindeki payı yüksektir. Türkiye ile AB arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde Gümrük Birliği (GB) sonrasında ticaretin, Türkiye'nin AB'ye ihracatında sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır.

GB öncesinde AB ile dış ticaret açığının yaklaşık olarak GB sonrası oluşan dış ticaret açığı oranında olduğu, ayrıca aynı dönemde gerek dünyada gerek Türkiye'de yaşanan makro ekonomik gelişmelerin de Türk dış ticaretinin yapısını etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamda, 1994 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin ardından GB ile uyumlu olmayan ekonomi politikalarının uygulanması, ihraç ürünlerinin fiyat açısından rekabet gücünü etkilemiş ve ithalat lehine dağılımda rol oynamıştır. Ayrıca 1998 yılında yaşanan Asya ve Rusya krizleri Avrupa ekonomilerinde durgunluk yaratmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin AB'ye ihracatının önemli bir bölümünü oluşturan tüketim mallarının AB'deki fiyat ve gelir hareketlerinden olumsuz etkilenmesi, ihracat gelirlerinin düşük olmasına ve dış ticaret açığının yükselmesine neden olmuştur (Soğuk, 2002: 7).

1996–2000 döneminde mal gruplarına göre ihracatın yapısı incelendiğinde ilk dikkati çeken; tabi bal, şeker ve mamulleri hariç tarım ürünleri ihracatında önemli bir

azalma olduğudur. Bu grupta en dikkat çekici azalmalardan biri canlı hayvan ihracatıdır.

Bunun yanında, bir dönem dünyanın sayılı buğday ve tahıl ambarlarından biri olan Türkiye'nin tahıl ihracatı da önemli bir oranda gerilemiştir. Meyve ve sebze mamullerinde de aynı gerileme söz konusudur.

Tablo 6 : Temel Tarım Ürünleri İhracatı 1996–2007

YIL	Toplam	Tarım ve hayvancılık	Ormancılık	Su ürünleri	Gıda Ürünleri	Tütün Sanayi
1996	23 224	2 147	5	27	2 455	95
1997	26 261	2 349	5	33	2 734	118
1998	26 947	2 351	7	17	2 357	84
1999	26 587	2 049	8	38	2 040	83
2000	27 775	1 652	7	25	1 836	123
2001	31 334	1 968	9	30	2 016	81
2002	36 059	1 744	10	51	1 881	100
2003	47 253	2 104	16	81	2 650	90
2004	63 167	2 526	16	103	3 349	78
2005	73 476	3 314	15	140	4 272	122
2006	85 535	3 467	14	131	4 339	182
2007	107 154	3 708	16	158	5 161	195

Kaynak: DPT, 2008b

Türkiye ekonomisi açısından tarım yurt içi ve yurt dışı ticarete olan katkısı ile önemini sürdürmektedir. Ancak tarım ürünlerinde ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek azalmaktadır.

Tarıma dayalı ihracat, özellikle 1980'li yıllardan sonra işlenmemiş tarımsal ürünlerden tarıma dayalı sanayi ürünlerine doğru kaymıştır. Bu durumun en çok dikkat çekici örneği, 1980'li yıllarda tarımsal ihracatta önemli bir paya sahip olan hayvancılık sektöründe yaşanan gelişmelerdir. 1980 yılından sonra hayvansal ürünlerden devlet desteğinin çekilmesi, ithalatın serbest bırakılması, hayvansal ürünlerin ithalatındaki artış, pazarlama sorunları, ekonomik düzensizlik, terör olayları, uluslararası alanda yaşanan deli dana (BSE) krizi gibi nedenlerle üretim büyük oranda azalmış ve hayvancılık önemli bir ithalat kalemi haline gelmiştir. Öte yandan, Et ve Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu ve Yem Sanayi Türk AŞ'nin kuruluş amaçlarındaki sosyo-ekonomik boyut dikkate alınmadan ve daha da önemlisi sağlıklı bir serbest piyasa ortamını sağlayacak altyapı yatırımları ve düzenlemeleri yapılmadan, kısmen ya da tamamen özelleştirilmesi bu süreçte etkilidir.

Tablo 7 : Türkiye Temel Tarım İhracatı Ürünleri Üretiminin Dünyadaki Payı

ÜLKE/YIL	1979-1981	1989-1991	1999-2001	2003	2004
Dünya Tahıl Üretimi Ülkelere Göre Dağılımı (%)					
Türkiye	1.60	1.49	1.45	1.48	1.50
ABD	19.14	15.38	16.05	16.73	17.14
Almanya	2.04	1.99	2.23	1.89	2.25
Fransa	2.92	3.03	3.04	2.63	3.11
İtalya	1.15	0.94	0.99	0.56	1.02
Çin	0.21	0.21	0.18	0.19	0.19
Dünya Et Üretiminin Seçilmiş Ülkelere Göre Payları (%)					
Türkiye	0.52	0.64	0.58	0.59	0.61
ABD	17.86	16.05	16.01	15.34	19.95
Almanya	5.08	3.89	2.72	2.60	2.61
Fransa	3.98	3.21	2.79	2.53	2.40
İtalya	2.58	2.18	1.76	1.58	1.57
Çin	10.66	17.06	26.77	28.05	28.57
Dünya Meyve Sebze Üretimi ve Seçilmiş Ülkelerin Payları (%)					
Türkiye	3.34	3.33	2.92	2.78	2.61
ABD	8.24	6.93	5.64	4.90	5.01
Almanya	1.20	0.94	0.76	0.57	0.60
Fransa	3.30	2.24	1.66	1.36	1.43
İtalya	5.41	3.94	2.81	2.22	2.48
Çin	10.72	18.48	32.12	36.33	36.62

Kaynak: FAO, 2009

Türkiye’de tarımsal ürün ihracatı 2008 yılında 3 milyar 928 milyon dolar ile genel ihracattan %2 pay alırken ithalat 6.4 milyar dolar ile genel ithalattan %3.2 pay almıştır. Tarım ürünlerinde ihracat 2008 yılında bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Ancak bu verilere göre, tarımda ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılına göre oldukça düşmüştür. Türkiye halen tarım ürünlerinde kendi kendine yeterli olabildiği söylenilebilir ancak tarım sektörüne yönelik yürütülen politikaların devamı kendi kendine yeterliliği tehlikeye düşürecektir.

Sonuç olarak Türkiye’nin genel ihracat dengesi yönünden, son yıllarda tarım sektörünün, net ihracatçı konumundan net ithalatçı konumuna geçtiğini söylemek mümkündür. 1980 yılından bu yana tarım ürünleri ihracatı %58 artmış, tarım ürünleri ithalatı ise %546.8 artış göstermiştir. Bu durum tarım kesiminin ciddi sorunlarının bir göstergesi niteliğindedir.

1.2.5. Üretim Yapısı ve Gelişimi

Türkiye’nin toplam tarımsal üretim değerinin büyük bölümü, bitkisel üretim değeri tarafından oluşturulmaktadır. Tarımsal üretim değeri, bitkisel ve hayvansal

üretim olmak üzere bileşenlerine ayrıldığında; 2001–2006 yılları arasında üretimin yaklaşık %64'ünün bitkisel üretim tarafından oluşturduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren başta çayır ve meraların bitkisel üretime açılması olmak üzere çeşitli nedenlerle Türkiye'nin tarımsal üretimi içerisinde zaten bitkisel üretim lehine olan denge daha da bozulmuş ve bitkisel üretimin payı sürekli artmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak 1925 yılında tarımsal üretim değeri içerisinde %63 paya sahip olan bitkisel üretimin payı sürekli bir artış göstermiştir. Tarımsal üretim yapısındaki bu bozulma süreci izleyen dönemde de devam etmiş ve son verilere göre toplam üretim değerinin yaklaşık %74.7'si bitkisel üretimden oluşurken, hayvansal üretimin payı %25.3 düzeyinde kalmıştır (Bayraç ve Yenilmez, 2005: 104).

Tahıl alanları içinde en fazla ekimi yapılan ürünlerin başında buğday gelmektedir. Buğdaydan sonra arpa ve dane mısır en çok üretilen tahıl ürünleridir. Toplam tahıl alanlarından elde edilen üretimin dağılımı incelendiğinde buğday, arpa ve mısır toplam tahıl üretiminin %96.4'ünü oluşturmaktadır.

Sebzelerin içinde en fazla üretimi olan ürün ise domatestir. En fazla ekimi yapılan ve toplam sebze alanlarının %56.6'sını domates, kuru soğan ve karpuz oluşturmaktadır.

Toplam meyve alanları içinde en fazla üretimi olan ürün %24.1 ile turunçgil meyvelerdir. Toplu meyve alanlarının %74.5'ini oluşturan seçilmiş önemli ürünler içerisinde zeytin ve elma üretimde ağırlık oluşturmakta olup, bu üç ürün toplam meyve üretiminin %50.4'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 8 : 2006 Yılı Türkiye'de Tarım Ürünleri Üretimi ve Arazi (%) Dağılımı

Ürünler	Alan (%)	Üretim (%)
Tahıl Ürünleri Üretimi (%) Dağılımı		
Buğday	64.8	58.1
Arpa	26.4	21.2
Mısır	5.6	17.1
Çeltik	0.9	2.0
Yulaf	1.2	0.9
Çavdar	1.0	0.5
Diğer Tahıllar	0.1	0.2
Seçilmiş Sebze Ürünlerinin Alan ve Üretimi (%) Dağılımı		
Domates	16.5	27.3
Biber	8.7	9.7
Fasulye	5.1	2.1
Kuru Soğan	8.1	11.6
Kavun	11.5	6.6
Karpuz	6.7	11.6
Seçilmiş Meyveler Alan ve Üretimi (%) Dağılımı		
Elma	3.9	12.4
Kayısı	4.9	5.9
Kiraz	2.7	3.3
Turunçgiller	3.4	24.1
Fındık	28.7	9.3
Antep Fıstığı	8.5	3.1
Zeytin	22.4	13.9
Bağların Alan ve Üretimi (%) Dağılımı		
Sofralık Üzüm	54.2	50.3
Kurutmalık Üzüm	31.0	35.5
Şaraplık Üzüm	14.8	14.2

Kaynak: TÜİK, Tarımsal İşletmeler Bitkisel Üretim Araştırması (2006)

Tarımsal üretimin bitkisel ağırlıklı bu yapısı nedeniyle sektördeki katma değer artışı ağırlıklı olarak bitkisel üretimden kaynaklanmakta, doğa koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan yıllık ürün değişiklikleri sektördeki büyümeyi doğrudan etkilemektedir.

Bütün bu olumsuz koşullara ve yanlış uygulamalara rağmen, Türkiye başta tahıl, pamuk, tütün, üzüm, baklagiller, sert kabuklu ve bazı taze meyveler, domates, çay olmak üzere birçok tarımsal ürünün dünyadaki önemli üreticilerinden biri olarak ön sıralarda yer almaktadır (Çakmak ve Akder, 2005: 58).

Türkiye’de ise hayvansal üretim, bitkisel üretimden sonra gelmekte daha önce de belirtildiği gibi tarımsal üretim değerinin yaklaşık % 30’unu oluşturmaktadır. Bu durumun birçok önemli nedeni bulunmakla birlikte, temel olarak Türkiye’de hayvancılığın ticari bir faaliyet olarak algılanmaması gösterilebilir. Ayrıca geleneksel tarım kültürü içerisinde bitkisel üretim birincil üretim faaliyeti durumundadır. Bu duruma genel tarım politikaları içerisinde hayvancılığa gereken önemin verilmemesi de etken olmaktadır. Türkiye tarafından son yıllarda izlenen tarım politikaları daha çok bitkisel üretimin artırılması ve kalite olarak iyileştirilmesine yönelik olup,

hayvancılık için yem bitkileri üretimi ve süt teşviki gibi bazı özendirici ve geliştirici önlemlerin dışında önemli bir politika izlenmemektedir. Ancak, özellikle AB'ne uyum ve rekabet gücünün artırılabilmesi için hayvansal üretimin tarımsal üretim içerisindeki payının artırılması, gerekli alt yapı ve mevzuat çalışmalarının yapılması gerektiği açık olarak görülmektedir (DPT, 2007: 3).

Türkiye'nin üretimde verimliliği arttıracak politikalara yönelmesi gerekmektedir. Tarımsal üretimde verimliliğin ve arzulan kalitenin yakalanması, modern yetiştirme tekniklerinin uygulamaya sokulması, toprak analizine dayalı kimyasal gübre seçimi, teknik tarımsal talimatlar doğrultusunda ilaçlama, vasıflı tohumlukların ekimi, gelişmiş sulama ve mekanizasyon yöntemlerinin kullanımı ile mümkün olmaktadır.

1.2.6. Tarım Sektörü Sosyal ve Kurumsal Yapısı

Tarım işletmelerinin büyük bir kısmı verimsiz ve küçük parçalı arazilerden oluşmaktadır. Bu işletmelerin tamamına yakın bir kısmı üretimde verimlilik ve üretim artışı sağlayabilecek teknoloji kullanımında ciddi sorunlar yaşamaktadırlar. Ekonomik kaygılar nedeniyle ürün kalitesi ve gıda güvenliği göz ardı edilmektedir.

Türkiye'de daha önce de belirtildiği gibi tarımsal üretim parçalı ve özel mülkiyete dayalı küçük işletmeciliğe dayanmaktadır. Küçük işletmecilik, Türkiye tarımında işgücü, sermaye, teknoloji ve girdi kullanma yeteneğini de olumsuz yönde etkilemekte, verimliliği düşürmekte, modern tarımın uygulanmasına engel teşkil etmektedir. Bilim ve teknolojideki gelişmeleri üretime uygulamada yetersiz kalan işletmeler, üretim, verimlilik ve rekabet gücü bakımından da darboğazlarla karşılaşmaktadır.

Tarım işletmelerinde önemli sorunlardan biri de sermaye sorunudur. Ekonomik üretim yapmaya uygun olmayan ölçekte gerçekleştirilen üretim sonucuna bağlı olarak, piyasa ilişkileri zayıftır. Bu nedenle içe dönük ve fakir bir tarım kesimi varlığını devam ettirmektedir (Karluk, 2002: 197).

Tarımda küçük işletmeler hakim durumda olduğundan, henüz tam olarak pazara dönük üretime geçilememiştir. Bu nedenle sağlıklı bir örgütlenme sürecinden bahsetmek oldukça güçtür. Diğer taraftan tarımda sayıları az da olsa, büyük üreticiler bulunmaktadır. Bu iki kesimin ihtiyaçları farklı olmakta, çıkarılan yasalar ise bu

farklılıkları genelde dikkate almamaktadır. Dolayısıyla oluşturulan yasal düzenlemeler esneklikten uzak ve bağlayıcı olmaktadır. Bu tarz düzenlemeler amaca uygun örgütlerin kurulmasına ve yeni örgütlenme modellerinin geliştirilmesine de engel oluşturmaktadır.

Örgütlenme konusunda bir diğer sorun bölgeler arasındaki toprak ve gelir dağılımı açısından farklılıklardır. Tarım kesiminde bu faktörlerin tümünü dikkate alan bir örgütlenmeye ihtiyaç vardır. Bu şekilde tarım kesimindeki sorunlara etkili çözümler getirilebilir. Gelişmiş ülkelerde tarımsal örgütler tarım politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynamaktadırlar.

Türkiye’de tarımsal ürünlerin pazarlama sisteminde aracı sayısının çokluğuna bağlı olarak ürünlerin uygun zaman ve fiyatlarda pazarlanamaması, ürün ve girdi fiyatlarının üreticilerin etkin olmadığı bir ortamda oluşması, eğitim ve yayım hizmetlerinin yetersizliği ve üreticilerin bilgi ve teknoloji kullanımında yetersiz kalmaları gibi temel sorunların altında yatan unsur yetersiz örgütlenmedir.

Türkiye’de tarım sektörünü düzenleyen belli başlı mevzuat, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, tarımla ilgili kuruluşları kuran mevzuat ve önemli sayıda tarım ürünüyle ilgili kanunlardır. ‘Toprak koruma ve arazi kullanımı kanunu’, ‘Tarım sigortaları kanunu’, ‘Tarım kredi kooperatifleri kanunu’, ‘Tarım satış kooperatifleri kanunu’, ‘Üretici birlikleri kanunu’, ‘Ziraat odaları kanunu’, ‘Organik tarım kanunu’, ‘Gıdaların üretimi, tüketimi ve kontrolü kanunu’, ‘Hayvan’, ‘Tütün’, ‘Şeker’, ‘Zeytin’, ‘Fındık’, ‘Çay’, ‘kanunları bu kanunlara örnek gösterilebilir.

2000 yılından itibaren, tarım sektöründeki reformlara temel oluşturan bazı anlaşmalar kabul edilmiştir. 2001–2005 yılları Tarım Reformu Uygulama Projesiyle (TRUP) taban fiyatlar ile girdi ve kredi sübvansiyonlarının kaldırılması, kamu iktisadi teşekkülleri ile tarım satış kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması, DGD programına geçilmesi ve tarımsal üretimin yeniden yapılandırılması yoluyla piyasa odaklı bir tarım politikasına geçmek hedeflenmiştir.

2006–2010 Tarım Strateji Belgesi tarımsal politikaların, sürdürülebilir tarımsal üretim, ürün kalitesi, ürün güvenliği ve güvenilirliği, tarım işletmelerinin rekabet kabiliyeti, piyasalar ve pazarlama, kırsal kalkınma ve üretici kuruluşlarını

geliştirme ve güvence altına almaya doğru dönüştürülmesi için hedefler ve öncelikleri ortaya koymaktadır.

Türkiye’de faaliyet gösteren tarımsal üretici örgütleri;

- Kooperatifler
- Üretici Birlikleri
- Ziraat Odaları
- Çiftçi Dernekleri olarak sınıflandırılabilir.

En yaygın üretici örgütleri kooperatiflerdir. 2004 yılı sonu itibarıyla 10709 adet kooperatife üye 4126 bin üretici bulunmaktadır. Diğer önemli üretici örgütü ise, 673 Ziraat Odasının kayıtlı olduğu ve Türkiye’de il ve ilçe bazında örgütlenerek, merkez birliğini kurmuş olan Türkiye Ziraat Odaları Merkez Birliği olup, bu odalara 3.8 milyon kayıtlı üye bulunmaktadır (TEDGEM, 2007).

Gıda ve Tarım Organizasyonu’nun (FAO) desteğiyle Tarımsal Üretici Birliklerine Yardım Projesi kapsamında 1999 yılından itibaren Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, DPT gibi bazı kamu kuruluşları, bazı sivil toplum örgütleri temsilcileri ve uluslararası kuruluş temsilcilerinin görüşleri alınarak Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu oluşturulmuş ve bu kanun 2004 yılında yürürlüğe girmiştir.

Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu’na göre üretici birliklerinin amaçları çok kapsamlı olup, tarım kooperatifleri ile çeşitli çiftçi örgütlerinin neredeyse tüm faaliyetlerini içine almaktadır. Ayrıca ürün kalitesinin iyileştirilmesi ve üretim miktarının planlanması gibi hizmetlerle piyasaya standartlara uygun ürün sevk edilmesi ve ürünlerin ulusal ve uluslararası ölçekte pazarlama gücünü artırıcı tedbirler almak üzere tarım üreticilerinin ürün bazında bir araya gelerek üretici birlikleri kurmalarının sağlanması amaçlanmıştır.

2006 yılında kabul edilen Tarım Kanunu çerçevesinde ise ulusal tarım politikaları konusunda çalışmalar yapmak üzere ürün bazında üreticilere, tüccarlara, sanayicilere ve/veya bunların oluşturdukları birlikler ile kamu ve araştırma kurumlarına, meslek odalarına ve derneklere, bir araya gelerek tüzel kişiliği haiz ürün konseyleri kurma imkanı tanınmıştır. Böylece üretici örgütlenmeleri ve sivil

toplum kuruluşlarına, tarım politikalarının uygulanmasında aktif rol oynama imkanı tanınması hedeflenmiştir.

Ancak AB'nin tarımsal piyasaları düzenlemek amacıyla kurulmasını teşvik ettiği üretici örgütleri Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın çıkarttığı yasadaki örgütlerden oldukça farklıdır. AB üyesi ülkelerde üretici örgütleri, politikacıları etkilemek, kamuoyu oluşturmak, üreticilere danışmanlık ve eğitim hizmetleri vermek, reklam yoluyla tarım ve gıda ürünlerini tanıtmak, ürün kalitelerini yükseltmek ve en önemlisi tarım ürünleri piyasalarını düzenlemek amacıyla faaliyetlerde bulunmaktadır.

Tarım sektörü, kurumsal yapısı açısından incelendiğinde oldukça karmaşık bir yapı sergilemektedir. Tarım politikalarının oluşturulması ve hangi politikaların uygulanacağı konusunda oldukça fazla sayıda kurum söz sahibidir.

Desteklenecek ürünlerin belirlenmesi, ürün fiyatlarının saptanması konusunda Bakanlar Kurulu ve Yüksek Planlama Teşkilatı yetkilidir. Ayrıca Yüksek Planlama Teşkilatı Bakanlar Kurulu'na tarımsal yatırımlar ve destekleyici önlemler konusunda önerilerde bulunur, tarım kredi kooperatiflerine alım yetkisi verir ve kırsal kalkınma konusunda araştırmalarda bulunmakla görevlidir. Bakanlar Kurulu ise desteklenecek ürünlerin finansmanını sağlar. Tarım satış kooperatiflerinin düzenlenmesinden Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, büyük ölçekli sulama işlerinden ise Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı sorumludur.

Ticaret mekanizmaları konusunda yetkili merci Dış Ticaret Müsteşarlığı'dır. Müsteşarlık tarımsal ürünlere ilişkin olarak, ithalatta uygulanacak gümrük vergileri, tarife kotalarının ve ithalat lisanslarının yönetimi gibi ticaret politikalarını yürütmektedir (Tarama Raporu, 2006: 4).

Hazine tarıma yönelik yardımlar konusunda, Merkez Bankası ve TC Ziraat Bankası ise tarımsal müdahale alımları yapan KİT'lere reeskont kredisi ve destekleme fiyat istikrarı fonu kullandırmakla yetkili kuruluşlardır.

AB ile uyum sürecinde tarımsal politikaların oluşturulmasında 2000 yılından sonra üst kurullar oluşturulmuştur. Tarım reformu kapsamında yeniden yapılandırmayı oluşturmak amacıyla 1999 tarihinde Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu oluşturulmuştur. Kurul, Tarım ve Köy İşleri Müsteşarı

başkanlığında Maliye Sanayi ve Ticaret Bakanlıkları, DPT, Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı, TC Ziraat Bankası, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü ve Ziraat Odaları Birliği'nden temsilci üyelere oluşturmaktadır. Kurul, özellikle kooperatif ve birliklerin yeniden yapılandırılması, ticari yaşamın gereklerini gözeterek ekonomik etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde faaliyetlerini sürdürebilir, mali açıdan özerk bir yapıya kavuşturulabilmesi için gereken tedbirlerin belirlenmesi ve kooperatif ve birliklere uzmanlık ve danışmanlık desteği sağlanması amacıyla kurulmuştur.

Aynı çerçevede oluşturulan bir diğer kurul Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu'dur. Kurul üyeleri; Tarım ve Köyişleri Bakanının başkanlığında, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı müsteşarları ile Bakan onayı ile belirlenecek Bakanlık genel müdüründen oluşmaktadır. Tarımsal Destekleme ve Yönlendirme Kurulu destekleme programlarının esaslarını belirlemek ve uygulanacak destekler konusunda kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyonu sağlamakla yükümlüdür. Kurul tarım politikalarının etkin ve tek elden yürütülmesi amacıyla kurulmuştur.

Türkiye'de tarım alanında özelleştirmeler söz konusudur. Bu şekilde devletin tarım piyasalarına müdahalesinin azaltılması hedeflenmiştir.

Özelleştirilmiş ya da özelleştirme kapsamında bulunan KİT'ler; hayvancılık alt sektöründe faaliyet gösterenler, girdi üretimi ve dağıtım alanlarında faaliyet gösterenler ve tarım ticareti alanında faaliyet gösterenler başlıkları altında gruplandırılabilir.

1. Hayvancılık alanında: Et Balık Kurumu, Gönen Gıda Sanayi A.Ş., Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Yem Sanayi.
2. Girdi üretimi ve dağıtım alanlarında: Türkiye Ziraat Kurumu, Türkiye Gübre Sanayi A.Ş., İstanbul Gübre Sanayi A.Ş., T.C.Ziraat Bankası, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü.

3. Tarım ticareti alanında: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşleri Genel Müdürlüğü, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleridir (Günaydın, 2006a: 19).

Sözü edilen KİT'lerin bir kısmı özelleştirilmiş bir kısmı ise özelleştirme kapsamından çıkarılmıştır. Örneğin EBK 1992 yılında özelleştirme kapsamına alınmış 1993 yılında özelleştirilmiştir. Kurum bünyesindeki birçok işletme satılmış bir kısmı ise bedelsiz resmi kurumlara devredilmiştir. 2005 yılında ise hayvancılık sektöründe düzenleyici ve destekleyici rol üstlenmesi için tekrar kamu bünyesinde faaliyet göstermeye başlamıştır.

Türkiye'de üretici örgütlenmesi ve pazarlama kanallarının sağlıklı olması nedeniyle özelleştirmelerde genellikle çok uluslu şirketler etkili olmaktadır. Bu durum tarım piyasasında rekabeti olumsuz yönde etkilemekte ve küçük üreticinin sektörden ayrılmasına neden olmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARI

2.1. TARIM POLİTİKALARINDA AMAÇLAR, ARAÇLAR VE KISITLAR

2.1.1. Türkiye'de Uygulanan Tarım Politikası Amaçları

Tarım politikası amaçlarının bileşimi, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılık göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler için gıda güvencesi ve fiyatlar ile gelirlerdeki istikrarsızlığın giderilmesi birincil amaçlar iken, gelişmiş ülkelerde gelir ve refahın korunması, gıda güvenliği ve tarımın sürdürülebilir kapasitesinin korunması gibi amaçlar önem kazanmaktadır. Her ne kadar gelişmiş ülkelerin tarım politikalarının amaçları arasında gıda güvencesi boyutu öncelikli görünmese de tarım politikalarının tarımsal üretimin artırılması ve dışsal ekonomik etkilere karşı korumacı yaklaşımla tarımda çalışanların iş ve gelirlerinin garanti edilmesi yaklaşımı bunu sağlamaktadır. Diğer taraftan, politika amaçlarının zaman içerisinde, iç ve dış koşullarda meydana gelen değişikliklere göre yeniden ele alındığını vurgulamak gerekir (Şahinöz, 2003: 137).

Tarım politikalarının amaçları, ülkenin gelişmişlik düzeylerine, ekonomik ve siyasi tercihlerine bağlı olarak değişebilmekle birlikte, bu politikaların genel amaçları üreticilere adil ve yeterli bir yaşam standardı, tüketicilere ise uygun fiyatla, yeterli ürün arzını sağlamak şeklinde ifade edilebilir.

Türkiye'de tarımsal destekleme politikaları ile ülke gereksinimlerine uygun optimum üretim yapısının sağlanması, üreticinin korunarak uygun gelir olanağına kavuşturulması ve böylece tarımın ülke ekonomisine olan katkısının artırılması amaçlanmaktadır (Bayraç ve Yenilmez, 2006: 8).

Dünyanın hemen her ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de tarım sektörünün geliştirilmesinde belirlenen amaçlar; çiftçi gelirlerinin artırılması, dış ticarete rekabet olanaklarının yükseltilmesi, tarım kesiminin ulusal gelire katkısının artırılması, tarımsal üretimin, çeşitliliğin artırılması ve üretici gelirlerinin istikrarlığının sağlanmasıdır. Ayrıca gıda güvenliği ve güvenilirliğinin sağlanması,

yaşanabilir bir çevrenin yaratılması, doğal kaynakların korunması, yatırım ve yeniden üretimin sürdürülebilirliğinin sağlanması da önem arz etmektedir.

Özellikle 1980 sonrası artan nüfus baskısı, küresel ısınmadan kaynaklı üretimde yaşanan azalma, tarımla uğraşan nüfusun göç etmesi sonucu tarım arazilerinin terk edilmesi nedeniyle aslında günümüzde tarım politikasının temel amaçlarının her şeyden önce artan nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanması ve sektörde çalışan kesime düzenli gelir sağlanması olduğu söylenebilir. Tarımın dış ticaret ve milli gelire olan katkısının artırılması artık günümüzde ikinci planda olan hedefler haline gelmiştir.

Bu hedeflere sağlıklı bir şekilde ulaşılabilmesi için tarım politikalarında verimlilik, sürdürülebilirlik, katılımcılık, örgütlülük, saydamlık ilkeleri göz önünde bulundurulmalı ve her şeyden önce tarımsal alt yapının ve örgütlenmenin kuvvetlendirilmesi bu yolla tarım kesiminde teknoloji kullanımı ve niteliksel işgücü kullanımının artırılması gerekmektedir.

2.1.2. Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikası Araçları

Dünyada ve Türkiye’de en yaygın biçimde uygulanan tarımsal destekler fiyat desteği, girdi-kredi sübvansiyonları ve doğrudan desteklerdir. Türkiye’de ise tarım politikası amaçlarına bağlı olarak, kullanılan araçlar da önemli farklılıklar göstermektedir. Bununla beraber, pazar fiyatı destekleri ile üreticilere girdi ve kredi gibi yollarla dolaylı gelir desteği sağlamaya yönelik destekler, doğrudan gelir desteği, arz kontrolleri ve alternatif ürün desteği, ticaret politikaları, direk ödemeler gibi araçlar tarım politikasında kullanılan araçların temelini oluşturmaktadır.

Tarımsal ürün piyasalarının, tarımsal işletmelerin ve tarımsal ürünlerin gösterdikleri özelliklerin sonucunda tarımsal ürün fiyatlarının istikrarsız ve aynı zamanda tarım dışı ürün fiyatlarına göre daha düşük düzeyde oluştuğu görülmektedir. Tarım ürünlerinin üretim periyodu diğer sektörler göre uzundur. Bu özellikleri ve toplumda sosyal dengelerin sağlanması ve korunmasına katkıları, ürün muhafazası ve bunlarla ilgili pazarlama olanaklarının zor ve diğer sektörler göre gelirinin düşük olması gibi etkenlerle tarım sektörü ülkelere göre değişmekle birlikte, piyasa ekonomisinin en yaygın uygulandığı ülkeler dahil birçok ülkede üretim-

tüketim zinciri içerisinde desteklenmektedir. Tarım sektöründe, mevcut risk ve belirsizlikler yanında, paranın geri dönüşüm hızının düşük ve sermaye birikiminin yetersiz ve buna bağlı olarak yatırımların az olması, sektörde desteklemeleri ve teşvikleri gerektirmektedir (DPT, 2000: 2).

Türkiye’de 1930’lu yıllardan 1990’lı yılların sonuna kadar uygulanan tarımsal destekleme politikalarında başta ürün bazında taban fiyat belirlenerek destekleme alımı yapılması ile girdi temini ve üretimin değerlendirilmesi aşamasında sübvansiyon sağlanması olmak üzere iki yöntem kullanılmıştır. Fakat bu politikalar ile tarıma aktarılan kaynaklar üretime ve gelire dönüşmemiş, tam tersine bütçe açıklarını büyüten bir etken olmuştur (Acar, 2006: 79).

Türkiye’de tarımsal desteğin en önemli kaynağı, sınırlarda uygulanan yüksek koruma nedeniyle yükselen fiyatlar sonucunda tüketicilerden üreticilere sağlanan transferlerdir. Türkiye’de üreticiye verilen desteğin yaklaşık %80’i tüketiciden transferlerle sağlanmaktadır. Bu bir vergi olarak ifade edilecek olursa, tarımsal ürün tüketicilerinin ödedikleri fiyatların yaklaşık %30’unun (dünya fiyatı ile iç piyasa fiyatı arasındaki fark) vergi olduğu ileri sürülmektedir. Desteğin geri kalanı, yaklaşık %20’si bütçe gelirlerinden sağlanmakta ve daha çok girdi sübvansiyonlarını karşılamak için kullanılmaktadır (TOBB, 2000: 10).

Devletin tarım sektörüne yönelik destekleme politikaları uzun yıllar taban fiyat belirlenerek destekleme alımlarında bulunulması şeklinde yoğunlaşmıştır. Daha sonra girdi destekleri, düşük faizli kredi, teşvik primi ödemeleri, hayvancılığı geliştirme teşvikleri ile ürün bazında uygulanan belirli ürünlerde ekim alanlarını sınırlandırarak alternatif ürünlere geçişin teşvik edilmesine yönelik tazminat ödemeleri ve destekleme primleri gibi uygulamalarla tarım sektörünün desteklenmesi yoluna gidilmiştir (Kesbiç, Baldemir vd. 2005: 6).

2000’li yıllarla birlikte Türkiye’nin ulusal tarım politikalarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Önceki dönemlerde tarımsal desteklemenin temel yöntemi olarak benimsenmiş destekleme alım sistemi iç politikalar yönünden Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) “denk bütçe” kısıdına, dış politikalar yönünden ise “ticareti bozucu” niteliği yönünden DTÖ’nün koyduğu kurullarla çelişmiştir. Daha sonra uygulanan doğrudan gelir desteği ise üretimde düşük verimden kaynaklanan

gelir sorunlarına yol açmıştır. 2005 yılından itibaren “seçici” olarak nitelenebilecek yeni destekleme anlayışında fark ödemesi destekleri de tarımsal destekler arasındaki yerini almıştır. Ancak Türkiye’de söz konusu desteklerin, AB ile sürdürülen müzakere sürecinde DTÖ’ nün Doha Görüşmeleri kapsamında tarımsal ürün ticaretine yönelik kural ve kısıtlar doğrultusunda uygulanması gerekmektedir.

Türkiye’de uygulanan tarım politikası araçları ve bu araçların özellikleri aşağıda özetlenmiştir.

2.1.2.1. Ticaret Politikaları

Türkiye’de tarım sektörüne yönelik uygulanan politika araçlarından biri olan ticaret politikaları ithalatın kısıtlanması ve ihracatın teşvik edilmesi şeklinde uygulanmıştır. Özellikle 1980 yılından önce tarım ürünleri ithalatı yüksek oranlarda kısıtlanmıştı ve ithal edilmesine izin verilen ürünler genellikle KİT’ler tarafından ithal edilmekteydi. 1980 yılından sonra ithalatta bir takım kolaylıklar sağlandı. Bazı hassas ürünlerdeki kotalar ise 1984 yılına kadar devam etmiştir. Ayrıca tarım üreticisinin veya tarımsal üretimin dış ülkelerden gelecek rekabete karşı korunabilmesi ve üreticinin teşviki için gümrüksüz ilaç hammaddesi veya geçmişte olduğu gibi gümrüksüz damızlık hayvan ithalatı söz konusu olmuştur.

Türkiye’de tarım ürünleri ihracatına yönelik teşvikler ürün bazında yapılan ve işletmelere yönelik olarak uygulanmaktadır. Ürün bazında verilen ihracat teşvikleri işlenmemiş ürünlerde ve ağırlıklı olarak da işlenmiş tarım ürünlerinde uygulanmaktadır. İşletmelere yönelik yardımlar ise; uluslararası nitelikteki yurt içi fuarların desteklenmesi, çevre maliyetlerinin desteklenmesi, pazar araştırması desteği, yurtdışında mağaza açma gibi destekler şeklinde uygulanmıştır.

Uruguay Tarım Anlaşması görüşmelerinden sonra Türkiye tarife indirimleri ve ihracat sübvansiyonlarının azaltılması konusunda DTÖ’ ne bir takım taahhütlerde bulunmuştur.

2.1.2.2. Çıktıya Dayalı Ödeme - Fark Ödeme Sistemi

Çıktı fiyatı destekleri Türkiye’de tarım politikasında en çok kullanılan destekleme aracıdır. Çıktıya dayalı ödeme sistemi, üretilen tarımsal ürünün piyasada oluşan fiyatına müdahale edilmeden, üretim maliyetine göre hesaplanan bir hedef fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki farkın devlet tarafından üreticiye nakdi olarak

ödenmesi esasına dayanan bir destek sistemidir. Destekleme kapsamına alınacak ürünlerin; ürünün büyük üretici kesimi ilgilendirmesi, stratejik öneme sahip olması, üretimin fiyat dalgalanmalarına bağlı olması ve depolanabilir özelliklere sahip olması gibi özellikleri taşıması gerekmektedir.

Destekleme fiyatları belirlenirken; maliyet fiyatları, borsa fiyatları, arz talep durumu ve dünya fiyatları gibi ölçütler göz önüne alınır. Burada temel amaç üreticilerin üretim maliyetleri piyasa fiyatının üzerinde oluşması durumunda tüketicilerin ödediği fiyatları etkilemeden üreticilerin uğrayacakları zararları karşılamaktır.

Tazmin edici ödeme (fark ödemesi), devletçe saptanan hedef fiyat (üretici fiyatı) ile piyasa fiyatı arasındaki farktan oluşmaktadır (Şahinöz vd, 2005: 31).

Türkiye’de, tarım ürünleri fiyatlarının desteklenmesi sistemi, ilk kez 1932 yılında başlanmıştır. Bu yolla desteklenen ilk ürün buğday olmuştur. Bunu, 1938- 44 döneminde diğer tahıllar ve bazı sanayi bitkileri izlemiştir (Kıymaz, 2000: 60).

1960’lara kadar kısıtlı sayıda (8 ile 10) tahılla haşhaş, tütün ve şekerpancarı gibi ürünler için uygulanmıştır. 1960’ların sonunda liste 17 ürüne yükselmiştir. 1970’lerde destek alımları 22 ürün için işlevsel hale gelmiştir. 1981’den sonra destek alımları kapsamındaki ürün sayısı düşmeye başlamıştır ve 1990 yılında destek kapsamındaki ürün sayısı sadece 10 üründür, liste 1992 yılında tekrar yoğunlaşmış ve 26 ürüne yükselmiştir. 1994’de destek alımları tahıl, tütün, çay ve şekerpancarı ile sınırlandırılmıştır. 2000 yılında doğrudan destek ürünleri et ve şekerpancarı olarak belirlenmiş ve 2002 yılında doğrudan destek alımları tamamen kaldırılmıştır (Eruygur, 2006: 17).

2.1.2.3. Girdi Destekleri

Girdi destekleri, üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla uygulanan bir destekleme türüdür. Girdi destekleri Türk tarım destek politikalarının ikinci önemli aracıdır. Temel olarak kredi destekleri, gübrelerde fiyat sübvansiyonları, tohum ve ilaç, sulama faaliyetleri ve bakım maliyetleri, elektrik ve mazot desteği olarak sınıflandırılabilir (Çakmak, Kasnakoğlu ve Akder, 1999: 54–55).

Genellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin tercih ettiği bu uygulama; dünya fiyatlarının üzerinde ya da alım gücü açısından yüksek üretim maliyeti bulunan ürünlerde ürün fiyatını azaltıcı yönde olması ve verimlilik ile kalitenin artırılmasındaki rolü çerçevesinde rekabet gücüne olumlu etki yapacak bir üretici yardımı olarak algılanmaktadır (Kıymaz, 2008: 59).

Tarım sektöründe bu tür bir destekleme uygulaması girdi kullanımını teşvik ederken, girdi sağlayan sanayilerin üretimini ve dolayısıyla karlılığını da olumlu etkilemektedir. Ancak, girdi destekleri, üretimi yönlendirici etkisi ve sanayiye dolaylı destek oluşturması özellikleriyle üretim ve ticaret yapısını bozucu destekler olarak kabul edilmektedir.

Türkiye’de 9 Aralık 1999 tarihli IMF niyet mektubunda verilen taahhütler çerçevesinde 2000 yılından sonra tarımsal kredilerde faiz oranları devlet tahvillerinin faiz oranları ile bağlantılı kılınmıştır. Ancak tarım kesiminde karşılaşılan kredi kullanımına ilişkin sorunlar yeniden kredi desteğini zorunlu kıldığından, 2004 yılında tarımsal üretimin geliştirilmesine yönelik düşük faizli yatırım ve işletme kredisi kullandırılmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı ile tarımda düşük faizli krediler tekrar uygulanmaya başlanmıştır.

Yine girdi desteklerinden olan gübre desteği Türkiye’de birim alana gübre tüketiminin istenen düzeye gelmediği gerekçesiyle 1970’li yılların sonlarında başlamış ve 2001 yılına kadar devam etmiştir.

1987 yılında başlatılan bitki ve hayvan hastalık ve zararlılarına karşı kullanılan tarımsal ilaçların desteklenmesine ekonomik istikrar programı nedeniyle 2001 yılında son verilmiştir.

1985 yılında uygulanmaya başlayan sertifikalı tohum destekleme kapsamına sertifikalı fidan da dahil edilmiştir. Uygulamada tohum ve fidan üreticisi kuruluşlara belirlenen tohum cinslerinde kg başına veya fidan başına destekleme yapılmıştır. Tohum desteği 1997 yılından beri sabit nominal miktarda kalmış, birim sübvansiyon toplam fiyatın yaklaşık %45’i kadar bir indirim sağlarken 1997 sonunda bu oran yaklaşık %15’e düşmüştür (Çakmak, 2004b: 9).

Devlet Su İşleri tarafından yapılan sulama yatırımlarından faydalanan çiftçiler kamu ve özel sulama şebekelerinden gelen su için ücret ödememektedirler. Sulanan

alanlarda üretim yapan üreticiler işletme ve bakım masrafları karşılığı belirli bir katkıda bulunmaktadır. Ayrıca tarımsal sulama için kullanılan elektrik fiyatları da indirimli tarifeden belirlenmektedir.

Tarım ve Köy işleri Bakanlığı, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve DSİ gibi kuruluşlar aracılığı ile çeşitli, sübvansiyonlu hizmetler sürdürülmektedir. Birliklere sınırlı miktarda da olsa hala düşük faizli kredi sağlanmaktadır. Bütçeden ödenen bu desteklerin yanı sıra korumacılıkla ve sosyal amaçla vergi muafiyeti, sosyal güvenlik için düşük primle eşit sağlık hizmeti sağlanmaktadır. Altyapı ve ürün borsalarının geliştirilmesi için gösterilen çabalar da desteğin başka bir boyutta sürdüğünü göstermektedir (Akder, 2003: 52).

2.1.2.4. Doğrudan Gelir Desteği

DGD kavramı, Türkiye’de ilk defa 1990’lı yılların ikinci yarısında VIII. Beş Yıllık Kalkınma planında ve TRUP projesi çerçevesinde IMF’ye 1999 ve 2000 yıllarında verilen niyet mektubunda yer almıştır. Bu yaklaşımlar neticesinde, DGD sistemi 2000 yılında ilk önce pilot olarak dört ilde, daha sonra 2001, 2002 ve 2003 yıllarında ülke genelinde uygulanmıştır.

DGD politikasının özelliği, piyasanın işleyişine bir müdahale olmaması nedeniyle üretim, tüketim ve dış ticaret kararlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesi, desteklemenin toplumsal refah kayıplarına neden olmaması ve harcamaların hangi amaçla yapıldığını izleme açısından uygulamanın şeffaflığıdır.

Doğrudan Gelir Desteği DTÖ’ne göre kamu kaynaklarından hedef tarım üreticilerinin gelir düzeyini etkilemek amacıyla yapılan transferler şeklinde uygulanan bir politika aracıdır (Şahinöz vd, 2005: 16).

Üreticilere, tarımsal üretim amacıyla işledikleri araziler için Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen birim ödeme miktarı üzerinden, doğrudan ödeme yapılması esasına dayanmaktadır. Ödeme miktarlarının, üreticilerin tarım politikaları amaçları ve çevre koruma koşullarına uyumunu kolaylaştırmak üzere farklı düzeylerde belirlenebilmesi mümkündür.

Tarımda yeniden yapılanma sürecinde, geleneksel desteklemelerin kaldırılması ile meydana gelen boşluğun DGD uygulamaları ile doldurulması

amaçlanmıştır. Ancak DGD mevcut uygulama yöntemiyle üretim ve verimlilikte artış sağlamaya ve üretim deseni planlamasına yönelik bir araç değildir. Uygun koşullarda üretim kredileri, teşvik primleri, ürün ve girdi fiyat destekleri ve benzeri ülke koşullarına uygun destekleme araçları mutlak surette geliştirilmelidir (Tekinel ve Deniz, 2001: 186).

2.1.2.5. Alternatif Ürün Destekleri

Üreticilerin arz fazlası olan ürünlerin üretiminden vazgeçerek alternatif ürünlere yönelmeleri teşvik edilmesi esasına dayanır. Ülkede üretim fazlalığı bulunan ürünlerden tütün, şekerpancarı ve fındık ekim alanlarının daraltılması ve daraltılan alanlarda da ülkenin üretim açığı olan mısır, ayçiçeği, soya, yem bitkileri ve kırmızı mercimek gibi ürünleri yetiştiren üreticilere alternatif ürünlere geçiş desteği yapılmaktadır.

2001 yılında arz fazlası bulunan fındık üretiminin sınırlandırılması amacıyla devlet tarafından bazı bölgelerde fındık üretimine izin verilmekte, bu alanın dışında kalan fındık bahçelerinin sökülmesi ve yerine alternatif ürünlerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır.

Yine tütün üretiminin sınırlandırılması amacıyla ekim alanlarının daraltılmasına yönelik olarak 2001 yılında tütün üretiminden vazgeçip alternatif ürün yetiştiren üreticilerin desteklenmesi amaçlanmıştır. Tütün yerine önerilen alternatif ürünü yetiştiren üreticilere bir yıllık girdi masrafları ile bakım ve hasat masraflarının karşılanması amacıyla bir yıllık net gelir farkı ödemesinin yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı dönemde, şeker pancarı üretiminin ve ekim alanı sınırlaması hedeflenmiş ve bu uygulamanın üreticilere doğuracağı gelir kaybının telafisi amacıyla şekerpancarı yerine alternatif ürün olarak mısır, ayçiçeği, soya fasulyesi ve yem bitkisi önerilmektedir.

2.1.2.6. Prim Ödemeleri

Prim ödemelerinde, ilgili üründe üreticinin eline geçmesi gereken hedef fiyat ile dünya fiyatlarını temsil eden fiyat göz önüne alınarak, bulunan fiyat farkının üreticilere prim olarak ödenmesi esas alınmaktadır.

Prim ödemesi ilk kez 1993 yılında kütlü pamukta başlatılmıştır. Ancak, bütçe sorunları ve tarım sektöründe veri kaydının tam olmaması nedeniyle uygulamaya son verilmiştir. Prim sistemi 1998 yılından sonra pamukta düzenli olarak uygulanmaya başlanmıştır. Destekleme politikalarındaki değişiklik ve yeniden yapılanma sonucu 2001 yılından itibaren yalnızca ülkenin bitkisel ham yağ açığı dikkate alınarak pamuk, ayçiçeği, zeytinyağı, soya ve kanolaya uygulanmaktadır. 2004 yılında, bu uygulamaya mısır da dahil edilmiştir. Bunlara ilave olarak süt ve et teşvik primleri Tarım Raporunda “prim ödemeleri” başlığı altında ele alınmıştır. Süt Teşvikleri 1987 tarihinden itibaren belirli özelliklere sahip süt işleme tesislerine ödenmiştir. Süt teşvik primleri zaman içerisinde artırılmış 2001 yılında ise belirlenen süt teşvik primi uygulamasına son verilmiştir. Ancak uygulamada yaşanan sorunlar nedeniyle 2001 yılında süt teşvik primi desteklemesine tekrar başlanmıştır.

1990 yılında beyaz ve kırmızı et için et teşvik primi uygulamasına başlanmış ancak bu uygulamaya, Ocak 1995'te son verilmiştir. 2000 yılından sonra özellikle yem fiyatlarının yüksek olması, et alım fiyatlarının düşük kalması, kredi faizlerinin yüksekliği, hayvan pazarları ile kombina ve mezbahaları ruhsatlandırma ile etkinliğinin tam olarak kazandırılmaması ve en önemlisi kaçak hayvan ve et girişlerinin önlenememesi nedeniyle et teşvik primi 2004 yılının ikinci yarısında gündeme gelmiştir (TKB, 2004).

Prim ödemelerinin, üretim miktarı ve ekim alanlarında istenen artışı sağlamadığı, buna karşılık üretim miktarının belirli düzeyde tutulmasında, üretimin kayıt altına alınmasında ve üreticilerin gelir seviyelerinin korunmasında etkili olduğu görülmektedir. Prim ödemeleri incelendiğinde iki husus öne çıkmaktadır. Birincisi, prim ödemelerinin giderek azalması, ikincisi ise ödemelerin üç yıla yayılarak gecikmeli ödenmesidir.

2.1.2.7. Tarım Sigortası Ödemeleri

Üreticilerin, üretim materyallerini ve ürünlerini sigorta ettirmelerini teşvik etmek üzere, sigorta prim bedellerinin bir kısmının devlet tarafından karşılanması esasına dayanan bir uygulamadır. 2006 yılı için sigorta primlerinin yarısı çiftçi tarafından karşılanmakta, diğer yarısı ise devlet tarafından finanse edilmektedir.

2.1.2.8. Kırsal Kalkınma Destekleri

Kırsal gelirlerin artırılması ve çeşitlendirilmesi, kırsal altyapı, toplulaştırma, tarla içi geliştirme hizmetleri ve sosyal yapının güçlendirilmesi ile doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi amacıyla, kırsal toplum kesimlerinin birlikte veya ferdi olarak yürütecekleri yatırım projelerinin maliyetinin bir kısmının devlet tarafından karşılanması esasına dayanan bir politika aracıdır.

2.1.2.9. Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı Destekleri

Erozyon ve olumsuz çevresel etkilere maruz kalan tarım arazilerinde, üreticilerin, arazilerini doğal bitki örtüleri, çayır, mera, organik tarım ve ağaçlandırma için kullanmalarını teşvik etmek üzere, çevre amaçlı tarım arazilerini koruma programı kapsamında yer alan bu destekleme, birim arazi üzerinden ödeme yapılması esasına dayanmaktadır.

2.1.2.10. Diğer Destekleme Ödemeleri

Türkiye’de, AB’ne üyelik kapsamında, kırsal kalkınma politika ve uygulamalarına bütüncül bir çerçeve oluşturmak amacıyla Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi hazırlanarak 2006 yılında Yüksek Planlama Kurulu kararıyla yürürlüğe konulmuştur.

Organik tarım desteği, imha desteği, Araştırma-Geliştirme ve tarımsal yayım desteği, pazarlama teşvikleri, özel depolama yardımı, kalite desteği, piyasa düzenlemeleri desteği, ürün işleme desteği, gerektiğinde bazı girdi destekleri ile tarım havzaları destekleri ve benzer konularda destekleme araçlarının kullanılması bu kanunla mümkün kılınmıştır. Tarım Kanunu ile birlikte, verilecek asgari destek miktarı GSMH’nin %1’i olarak belirlenmiştir. Ancak Türkiye’de GSMH diğer ülkelere göre oldukça düşük olduğu için oran tarım üreticisi için yetersiz kalmaktadır.

2.1.3. Türkiye’de Tarım Politikalarının Etkinliğini Azaltan Kısıtlar

Türkiye’de sağlıklı bir tarım politikasının izlenmiş olduğunu söylemek zordur. Uygulanan tarım politikalarının etkinliğini azaltan birçok kısıt söz konusudur. Özellikle tarım politikalarının belirlenmesi, yürütülmesi ve yönlendirilmesi konusunda ülkede yaşanan dağınık yapının önemli etkisi bulunmaktadır. Nitekim son yıllarda ülkede “tarımda yeniden yapılanma ve

destekleme kurulu” adında yeni bir yapılanmaya gidilmiş olması da bu sorunun çözümü amaçlıdır (Sayın, 2003: 127).

Tarımsal istihdamdaki düşüş, Türk tarımına yönelik en önemli çözümler göstergesidir. 2000 sonrası dönemde tarımdaki istihdam kayıpları sürekli hale gelmiştir. Türkiye’de tarımın istihdamdaki payı, 1997’ye kadar %43–44 düzeyinde iken günümüzde bu rakam %26.2 seviyesine gerilemiştir. Türkiye’de tarım kesimine yönelik gerekli altyapı hazırlanmadığı sürece yeni reform süreci tarımsal kesimdeki çözümleri artıracaktır. IMF desteğiyle sürdürülen ekonomi politikalarının olumsuz etkileri tarım sektöründeki nüfusun hızla yoksullaşmasına ve mülksüzleşmesine neden olmuştur. 2000 sonrasında tarım kesiminde daralma ve tarım üretiminin gerilemesi, tarım ile geçinen nüfusun tarımı terk ederek kentlere göç etmesine neden olmuştur (Susam ve Bakkal, 2008: 355).

Türkiye’de tarımsal işletmelerin büyük çoğunluğunu 50 hektardan küçük işletmelerden oluşturmaktadır. Küçük işletmelerin çok büyük bir bölümü üretimi kendi tüketimini karşılamak amacıyla yaptığı için pazara üretim yapan işletme sayısı oldukça azdır. Bu nedenle tarım sektörü gerekli sermaye birikimini oluşturmakta güçlük çekmektedir.

Tarım kesiminde kullanılan teknolojinin eskiliğinden dolayı üretimde verimlilik ve kalite oldukça düşüktür. Tarımsal üretim, doğal koşulların belirsizliğine çok fazla açıktır. Ayrıca, tarım kesiminde nitelikli işgücü eksikliği de verimi etkileyen önemli bir faktördür.

Üreticilerin yeterince örgütlenmemiş olmasından dolayı üretim ve pazarlama zincirinde büyük aksaklıklar yaşanmaktadır. Üreticiler arasında organizasyon eksikliği bir diğer yapısal sorundur.

Türkiye’de oturmuş bir tarım politikasının olmayışı ve tarımsal ürünlere uygulanan destekleme politikalarının sürekli değişmesi tarım politikalarının etkinliğini azaltan bir diğer önemli kısıttır. Bu durum destekleme politikalarıyla aktarılan fonların üreticilere aktarılamamasıyla beraber daha ciddi boyutlara ulaşmaktadır.

Tarım kesimine ayrılan fonların çeşitli kamu kuruluşlarının görev zararlarının karşılanmasında kullanılması, girdi sübvansiyonlarının daha çok girdi kullananlara,

kredi sübvansiyonlarının kredi alma gücünde olan kişilere verilmesi, tüketici transferlerinden genellikle büyük üreticilerin yararlanması gibi pek çok aksaklık destekleme politikalarının sağlıklı bir şekilde yürütülmesini engellemektedir (Eraktan, 2001: 97).

Tarım politikaları, asal aktörleri ABD ve AB olan DTÖ anlaşmaları çerçevesinde yönlendirilmekte, bu politikaların oluşmasında etkileri bulunmayan ülkelere, 'bu politikalara uymak' rolü verilmektedir. Alt yapısı yetersiz, finans ve teknolojiyi yeterince kullanamayan, girdi maliyetlerinin sürekli yükseldiği, pazarlama kanallarında çok büyük sorunlar olan Türkiye'de tarım sektöründen kamuyu çıkararak kırsal üretimi piyasa şartlarına bırakmak ve böyle bir tarım sektörü yapısı ile de gıda güvenliğini hedeflemek olanaklı değildir (Günaydın, 2000: 40).

Türkiye'de 2000 yılından beri IMF ve Dünya Bankası ile birlikte yürütülen program çerçevesinde; tarımsal destekler köklü bir biçimde azaltılmış ve niteliği değiştirilmiştir. Destekleme kurumları ve teknolojik destek birimleri özelleştirilmiş veya tasfiye edilmiştir. Tarımsal kooperatifler zayıflatılmıştır. Tarımsal alanda yaşanan bu değişim sonucunda girdi desteğinin ve girdi üreten kamu iktisadi girişimlerinin tasfiyesi ve dünya hammadde fiyatlarının yükselmesiyle tarımsal girdi maliyetlerinin çok hızlı artması, iç ticaret hadlerinin ise dönem boyunca tarım aleyhine seyretmesi tarım kesimini zor durumda bırakmıştır.

2.2. TARIM POLİTİKALARI VE SİYASET

Türk tarım politikasını tarım kesiminde belirgin bir yapısal dönüşümün yaşandığı yıl olan 1980 öncesi, 1980–2000 dönemi ve 2000 yılından günümüze kadar uygulanan politikalar şeklinde üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Her üç dönemde de uygulanan politikalar o dönemdeki ihtiyaçları karşılamak amacıyla gerçekleştirilmiş uygulamalardır.

2.2.1. 1980 Yılına Kadar Uygulanan Tarım Politikaları

1980 öncesi dönemde taban fiyat ve destekleme alımları, girdi sübvansiyonları ve ucuz kredi desteklemeleri ağırlıklı olarak kullanılan tarım politikası araçlarıdır (Işıklı ve Abay, 1992: 216).

Türkiye’de devlet tarafından bazı tarım ürünlerine taban fiyatı verilerek yapılan desteklemelerin tarihçesi 1930’lu yıllara kadar uzanmaktadır. Tarım ürünlerinin fiyat yoluyla desteklenmesi sistemi ilk kez 1932 yılında buğdayla başlamış, bunu 1938–1944 döneminde diğer tahıllar ve bazı sanayi ürünleri (tütün ve pamuk gibi ürünler) izlemiştir.

1932 yılında buğday destekleme alımları ilk olarak Ziraat Bankası aracılığıyla yürütülmüş, 1938 yılında TMO'nun kurulması ile bu görev TMO' ne devredilmiştir. TOFAŞ, Çay kur, Tekel ve kooperatifler, devlet destekleme alımında görev alan diğer kamu kuruluşlarından bazılarıdır (Boratav, 1985: 27).

Bu dönemde, sayıları yıllara göre değişmekle birlikte, birçok ürüne “pazar fiyatı desteği” verilmiştir. Pazar fiyatı desteği her zaman politika tartışmalarının merkezinde olmuş ve diğer araçlara göre desteklemede daha önemli bir yer edinmiştir (İnan ve Gaytancıoğlu, vd, 2003: 10).

1960’larda planlı kalkınma dönemine yeniden girilmesiyle birlikte 1963 yılında, destekleme uygulamaları da kalkınma planları çerçevesinde ele alınmıştır. Tarım sektörüne yönelik amaç ve stratejiler kalkınma planları ve yıllık programlarla belirlenmiştir (Özkaya, Oyan vd, 2001: 5).

Planlama dönemlerinde de pazar fiyatı desteği uygulamasına devam edilmesinin yanında, gübre sübvansiyonları uygulanmıştır. Ayrıca tarıma verilen düşük faizli kredilerle çiftçi desteklenmeye çalışılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın 1961 yılında uygulamaya konulması ile desteklenen ürün sayısında büyük bir artış gözlenmiştir. 1960 yılında devlet destekleme alımı kapsamına alınmış ürün sayısı 6 iken (buğday, arpa, çavdar, tütün, çay, şeker pancarı), bu sayı 1970 sonlarında 24’e çıkarılmıştır. Bu ürünler; buğday, arpa, çavdar, yulaf, pamuk, tütün, yaş çay yaprağı, şeker pancarı, soya, ayçiçeği, fındık, Antep fıstığı, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, çekirdekli kuru üzüm, zeytin, haşhaş, gül çiçeği, yer fıstığı, kolza, zeytinyağı, tiftik, yapağı, yaş ipek kozasıdır (TUİK, 2007).

Bu yıllarda hükümetlerin popülist politikalar izlemesi nedeniyle tarım sektöründe desteklenen ürün sayısı 1980 yılında uygulanan ekonomik reform paketine kadar giderek artmıştır. 1980 yılında bitkisel ürünlerin desteklenmesini

kısıtlayıcı bazı kararlar alınmış ve destekleme kapsamındaki ürün sayısı düşürülmüştür.

2.2.2. 1980–2000 Dönemi Uygulanan Tarım Politikaları

1980 yılında devletin tarıma bakış açısı değişmiş, 1980–2000 yılları arasında tarım piyasalarına destekleyici, koruyucu, yöndeki devlet müdahalelerinin daraltılması öngörülmüştür. Bunun temel nedeni 1980 öncesinde tarım ürün fiyatlarının, tarımsal girdilere verilen sübvansiyonların ve düşük faizli kredilerin parasal genişleme üzerindeki etkisinin enflasyona sebep olduğu görüşüdür.

Bu dönemde, Türkiye’deki tarım sektörü, daha çok yapısal önlemleri içermeyen, kısa vadeli politik konjonktüre endeksli fiyat ağırlıklı destekleme politikası araçları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır (Abay, Uysal vd, 2005: 2).

Destekleme fiyatlarının açıklanmasında gecikmeleri önlemek ve desteklemeci kuruluşların piyasaya zamanında ve etkin bir şekilde girmesini sağlamak amacıyla, “Destekleme Çerçeve Kararnamesi” 1982 yılında çıkartılmış, böylece destekleme fiyatlarının saptanmasında “Ekonomik İşler Yüksek Koordinasyon Kurulu,” alım esaslarının saptanmasında ise “Para-Kredi Kurulu” yetkili kılınmıştır (Karakayalı, 2003).

1981 yılından itibaren destekleme alımlarına konu olan ürün sayısı azaltılmış, bu sayı 1990 yılında 10 ürüne kadar daraltılmıştır. Seçim yılı olan 1991 yılında, daha önceki daralmanın aksine tam ters bir politika izlenmiş, desteklenen ürün sayısı arttırılmıştır. Aynı politika, izleyen koalisyon hükümetince de korunmuş ve 1992 yılında desteklenen ürün sayısı 26’ya ulaşmıştır (Ağaoğlu, İnan vd, 2005: 5).

Tarım politikaları alanında yaşanan bu gelişmelerin yanında, 1980 sonrası dönemin tarım açısından en belirgin özelliği, işlenen tarım alanlarının önceki dönemlerin aksine artık artmamasıdır. Hatta kentsel gelişme, sanayi, yatırım, yol, turizm ve benzeri gerekçelerle, özellikle verimli toprakların bulunduğu bölgelerde tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, toplam işlenen arazilerde azalmaya yol açmıştır. Girdi kullanımını artmış, dönem içinde hububat, sanayi bitkisi ve özellikle sebze üretiminde üstün verimli tohumların kullanımını önemli ölçüde artmıştır.

5 Nisan 1994 kararlarıyla birlikte destekleme kapsamına alınan ürün sayısı 9'a (hububat ürünleri, şekerpancarı, haşhaş ve tütün) düşürülmüş ve bu sayıda 2000'li yıllara kadar önemli bir değişiklik olmamıştır.

5 Nisan kararları sonucunda, destekleme ile görevli kuruluşların doğrudan ve ya dolaylı olarak Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) kaynaklarını kullanmalarına son verilmiştir. Bu yolla, ürünlerin giderek daha çok borsalarda işlem görmesi ile özel sektörün ve üretici birliklerinin piyasalara katılımını arttırarak, fiyatların daha rasyonel ve dünya piyasalarıyla uyumlu düzeylerde oluşması yönündeki politikalar benimsenmiştir (Türkecul, 2006: 91).

2000'li yıllarda ise, mevcut destekleme sisteminin tümüyle elimine edilerek, DGD sistemine geçilmesi amaçlanmıştır (Günaydın, 2006a: 20).

1990 yılı başında birçok malın ithalatında kısıtlamalar kaldırılırken hassas tarım ürünlerinin ithalatında özel kurallar uygulanmasına devam edilmiş, bu malları getirmek isteyen ithalatçıların, yıllardır uygulana geldiği gibi, Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan izin almaları gerekmiştir. Söz konusu izinler, yurtiçi arz-talep dengesi göz önüne alınarak yapılan değerlendirmelerin ardından verilmiştir. GATT Uruguay Turu sonucunda, ticareti kısıtlayıcı nitelik taşıyan ithalat izni uygulamasına 1996 yılı başından itibaren son verilmiştir.

Türkiye'de tarım sektörünü ve tarım politikalarını asıl etkileyen unsur IMF ve Dünya Bankası ile birlikte hazırlanan yapısal uyum programlarıdır. Türkiye ekonomisi 2000–2001 yılları arasında yaşadığı kriz ortamından çıkmak üzere hazırladığı istikrar programlarında tarım kesimine ağırlıklı olarak yer vermiştir. Türkiye'nin IMF'ye verdiği 1999 tarihli Niyet Mektubu'nda yapısal reformlar kapsamında belirlenen hedeflere ulaşabilmek için tarım reformu üzerinde durulacağını vurgulamıştır. Tarım sektöründe ekonomik, sosyal ve mali anlamdaki sürdürülemezlik bu reformu gerekli kılmıştır.

Türkiye'nin tarife taahhütleri incelendiğinde, hayvancılık ürünleri, tahıllar, buğday unu ve şekerin de içerisinde bulunduğu birkaç üründe yüksek gümrük vergileri getirildiği görülmektedir. Net ithalatçı olunan ürünlerde ve ihracata dönük

sanayi ara mallarındaki tarife oranlarında yüksek indirim tercih edilmiştir (Çakmak, 1998: 4).

Tarım politikaları aracılığıyla üreticilere yapılan transferler 1980'lerin ortalarından 1990'ların sonunda yaklaşık üç misli artarak, 7.6 milyar dolara kadar çıkmıştır. Toplam Destek Tahmini (TDT) cinsinden ölçülen destek miktarı 1986–88 döneminde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) %3.6'sı düzeyinde iken, 1999 yılından itibaren yapılan reformların etkisiyle kısa sürede GSYİH'nin %2.9'una gerilemiştir (Çakmak ve Akder, 2005: 75).

Türkiye'de 1990'lı yılların sonunda tarım politikalarında reform ihtiyacının gündeme gelmesi, Türkiye'nin üyesi olduğu ve birtakım taahhütler altına girdiği Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), DTÖ ve AB gibi uluslararası kurum ve organizasyonların politikalarının etkisinin bir sonucudur (Abay ve Olhan, 2005: 3).

'Tarımda Yeniden Yapılandırma Programı' ile tarım politikaları açısından yeni bir dönem olmuştur. Bu programda tarımla ilgili aşağıdaki maddeler yer almıştır:

1. Uygulanmakta olan mevcut destekleme politikalarından vazgeçilerek yerine küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı Doğrudan Gelir Desteği Sistemine geçilmesi,
2. Hububat, tütün ve şekerpancarı fiyatlarının dünya fiyatları ile uyumlu olması ve zaman içinde destekleme alımlarının kaldırılması,
3. Hükümet adına bazı tarımsal ürünlerde destekleme alımı yapan Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özerk yapıya kavuşturulması doğrultusunda yasa çıkartılması,
4. Hükümetin çiftçilere verdiği kredi sübvansiyonunun aşamalı olarak ortadan kaldırılması,
5. Gübre ve diğer girdi sübvansiyonlarının 2000 ve 2001'de nominal olarak sabit tutulması ve daha sonra tamamen kaldırılması (Çağlayan, 2004: 56).

Bu dönemde uygulanan politikalar başarıyla sonuçlanmamıştır. Bunun temel nedeni teknik, ekonomik ve sosyal açıdan birçok sorunun varlığını korumasıdır.

2.2.3. 2000 Yılından Günümüze Kadar Uygulanan Politikalar

2000’li yıllarda bazı temel tarımsal ürünlerde yaşanan aşırı stokların imha edilmesi sektörü zorlarken, özellikle hayvansal ürünlerde arz açıklarının oluşması, tarım sektörünün yeniden yapılanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, etkin olmayan tarım politikalarının yerine, çevreci yaklaşımları ön planda tutan, tarımsal reform kapsamında ele alınacak daha etkin, hedef kitlesine ulaşabilen, rekabete açık, adil, çiftçi gelirlerini yükseltmeye yönelik, bir tarım politikası hedeflenmiştir.

IMF ile yapılan 2000 Yılı Enflasyonla Mücadele Programı ve Dünya Bankası ile belirlenen istikrar programları ile KİT’lerin tamamen özelleştirilmesi ve tarımsal desteklerin azaltılması, hatta tamamen ortadan kaldırılması gündeme gelmiştir.

Dünya Bankasının desteği ile 2000 yılından itibaren uygulanmaya başlayan tarım reformu üç ana unsur içermektedir. Bunlar:

1. Doğrudan gelir desteği,
2. Fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması ve
3. Tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında hükümet müdahalesinin azaltılmasıdır (Abay ve Olhan, 2005: 1).

Türkiye 2001 yılından itibaren uygulanmaya başlanan ARIP kapsamında; tüm tarımsal fiyat desteklemelerini ve girdi sübvansiyonlarını kaldırarak DGD sistemine geçmiştir.

Türkiye, IMF ve Dünya Bankası’nın direktifleri doğrultusunda 2001 yılından itibaren Tarım Reformu Uygulama Projesi’ni yürürlüğe koymuştur. Tarım reformu, bütçe içinden karşılanan tarımsal desteklerin, bütçe üzerindeki baskısını azaltma ve tarım sektöründeki büyümeyi teşvik etme amacını taşımaktadır. Ayrıca doğrudan gelir desteğinin uygulamaya alınması, fiyat ve girdi desteklerinin aşamalı olarak kaldırılması ve tarımdaki devlet işletmelerinin özelleştirilerek tarım ürünlerinin üretimi ve pazarlanmasında hükümet müdahalesinin azaltılması hedeflenmiştir.

Son yıllarda, değişen ülkesel ve uluslararası koşullar yeni fırsatları yaratırken, tarım ve gıda sektöründe farklı yaklaşımlar ve reform gerekliliğini de gündeme getirmiştir. Mevcut politikaların etkinliğini yitirmesi nedeniyle, tarım, AB ile entegrasyonda öncelikle geliştirilmesi gereken bir sektör olarak belirmiş, DTÖ

kuralları karşısında zorlanmış ve uyumu güçleşmiştir. Uygulanmakta olan kendi kendine yeterli olmaya yönelik politikaların çok taraflı anlaşmalarda yer aldığı şekliyle, gerekli görülen “Tarım Reformu” çerçevesinde değişerek, ülkelerin önemli ürünlerde kendine yeterli olma politikaları yanında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ürünleri yetiştirmeleri ve piyasa fiyatlarına hassasiyeti artırıcı politikaların benimsenmesi öngörülmüştür (DPT, 2000: 2).

Türkiye’de günümüze kadar, diğer ülkelerde veya AB’de olduğu gibi yasa gücünde belirlenmiş tarım politikası çerçevesi uygulanamamıştır. 2006 yılında kabul edilen Tarım Kanunu ile Türkiye ilk defa tarım politikalarının ne olduğunu belirten ve çerçevesini çizen bir kanuna kavuşmuştur. Ancak tarım sektöründeki aksaklıklar nedeniyle sistem tam olarak uygulanamadığı için Türkiye’de yerleşik bir tarım politikası bulunmamaktadır.

2008 yılında Doğrudan Gelir Desteği yerine ürün bazında destekler ve pamuk, ayçiçeği gibi temel tarım ürünlerine yönelik prim ödemeleri uygulanmasına geçilmiştir.

2.2.4. DTÖ Tarım Anlaşması ve Türkiye

Tarım kesimi ile ilgili olarak dünya ekonomisinin tanık olduğu en kapsamlı ve önemli ekonomik olay, Uruguay Turu’dur. 1980’li yıllarla birlikte, arzın talebi aşması sonucunda dünya tarım piyasalarında yaşanan karmaşa ve “sübvansiyonlar savaşı” gibi yüksek maliyetli pazar mücadeleleri, GATT tarafında gerçekleştirilen söz konusu turun temel gerekçeleri olmuştur. 1986 yılında başlatılan Uruguay Turu, ancak 1995 yılı sonunda bitirilebilmiştir.

Uruguay müzakereleri sonunda tarım anlaşması imzalanmış ve tarımsal ürünlere uygulanan koruma ve teşviklerde yapılacak indirimler konusunda bir uzlaşma sağlanmıştır. Her ülke pazara giriş için tarifeler, tarife kotaları ve tarife dışı engeller, iç destekler ve ihracat sübvansiyonları konularında taahhütlerini vermiştir.

1980’lerde Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) büyüyen sübvansiyonlu ihracat rakamları ABD’yi de aynı politikayı uygulamaya itmiştir. Bu ülkeler arasında ihracat sübvansiyonları yoluyla yaşanan pazar kapma yarışı ‘sübvansiyonlar savaşı’ olarak anılmaktadır (Kıymaz, 2008: 50).

Türkiye'nin de Nisan 1994'de imzaladığı Uruguay Turu Nihai Metni'nin en önemli bölümlerinden birini, tarım ve dış ticaret politikaları oluşturmaktadır. Bu alanda genel eğilim, tarım politikalarının devlet müdahalesinden arındırılıp, tarımsal üretim ve değişimin piyasa mekanizmalarının yönlendirmesine bırakma yönündedir. Ancak, şu aşamada DTÖ'nün sorumluluğunda yürütülen Tarım Anlaşması'nın tarım ürünleri uluslararası ticaretine tam bir serbesti getirmekten çok, serbest ticareti engelleyen ve çarpıtan unsurları tespit edip denetim altına almayı ve ardından söz konusu unsurları aşamalı olarak sınırlamayı amaçlamıştır.

GATT Uruguay Turu Anlaşmaları çerçevesinde 2001 yılında Katar'ın başkenti Doha'da düzenlenen DTÖ Bakanlar Konferansında (Doha Kalkınma Gündemi) ticaret konusunda yeni düzenlemelerin belirlenmesi amacıyla müzakerelerin başlatılması kararı alınmıştır. Ancak 2003 yılında, Doha Kalkınma Gündeminin devamı olan ve tarım ürünleri ticaretinin tartışıldığı Cancun İleri Tarım Müzakereleri anlaşmazlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye'nin içerisinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerin, Çin, Endonezya ve Hindistan liderliğinde G33 adı altında bir araya gelmesi ile oluşturulan grubun müzakerelerdeki etkinliğinin artması ve bu nedenle anılan ülke grubunun, müzakerelere yön verici bir güç haline gelmesi, müzakerelerde ilerleme sağlanamamasının önemli nedenlerinden biri olarak belirtilmiştir (TKB, 2006; DPT, 2006).

Anlaşmanın temel amacı, dünya ticaretini bozan destekleme politikalarına yenilerinin eklenmesini yasaklamak, mevcutları bir takvim çerçevesinde azaltmaktır. Böylece dış ticarete konu olan ürünlerin miktarlarını etkileyecek yeni fiyat destek politikaları, ihracat sübvansiyonları yasaklanacak ve iç piyasa destekleri indirilecektir (Akder, 2008: 4).

Miktar kısıtlamaları ile ilgili düzenleme, özellikle GÜ'lerin ithal ettikleri tarımsal ürünlerin kısıtlanmasına dönük olarak uyguladıkları önlemlerin kabul edilmesi anlamına gelmekteydi. İç ve dış pazara yönelik teşvikler de aynı şekilde gelişmiş ülkelerce uygulanmaktaydı. Savaş sonrası yıllarda tarım ürünleri pazar koşullarının da kötü olması ve yokluğun ortadan kaldırılabilmesi amacıyla ülkelerin destek politikalarına ihtiyaçları bulunmaktaydı. GATT ile getirilen ithalat kısıtlamaları ve teşviklerle ilgili ayrıcalıklardan destek politikalarında da fazlasıyla

yararlanılmıştır. İlk olarak ABD tarafından uygulanarak anlaşmaya dahil edilen söz konusu ayrıcalıklardan AB Ortak Tarım Politikasının oluşturulması sırasında da faydalanılmış daha sonra ithalat vergilerine çevrilmiştir.

Fiyat desteği uygulamaları mutlaka gümrüklerle desteklenmelidir. DTÖ Tarım Anlaşmasıyla sağlamaya çalıştığı hedeflerden biri gümrük tarifelerini düzenli ve sürekli aşağı çekmektir. Tarifeler kritik bir değerin altında düştüğünde artık fiyat desteklemesi mümkün olmayacaktır.

DTÖ'nün Tarım Anlaşmasından bu yana "rekabetçi tarım" görüşü giderek, daha önce desteklenmesine gerek duyulmamış ürünler, hububat ve yağlı tohum üreticileri arasında taraftar ve uygulama kazanmaktadır. Rekabetçi tarım görüşünün daha çok İngiltere, Danimarka, İsveç ve Hollanda tarafından benimsendiği söylenebilir. Rekabetçi ve 'bağımlı' tarım görüşleri arasındaki çatışma kendisini en fazla Uruguay Turları sırasında göstermiştir. Aslında rekabetçi tarım görüşü DTÖ müzakereleri sırasında en fazla 'Cairns'¹ grubu tarafından savunulmuş, AB Mac Sharry reformlarıyla (1992) ilk defa buna sıcak bakabileceğinin sinyalini vermiştir.

Bu çerçevede, tarım ürünleri ihracatına sağlanan sübvansiyonlar, ithalata uygulanan gümrük tarifeleri ve tarife dışı engeller ve nihayet tarım kesimine verilen iç destekler belli bir indirim tabii tutulmaktadır.

Türkiye, DTÖ Tarım Anlaşması çerçevesinde, tarım ürünlerinin tümünü, saptadığı yeni koruma oranları ile DTÖ'ye konsolide ettirmiş ve gümrük vergilerinde, on yıl içerisinde ortalama %24, her bir ürün için en az %10 indirim yapmayı taahhüt ederek yükümlülüklerini yerine getirmek için ilk adımını atmıştır. İhracat sübvansiyonları ve iç destekler için izin verilen sınırlar altında kaldığından herhangi bir indirim taahhüdünde bulunulmamıştır. Kısaca, daha çok iç piyasalara yönelik üretim yapan, dış rekabete karşı gerektiği biçimde korunmayan, ihracatını sübvansiyonlarla özendirilmeyen ve nihayet tarımsal üretime yüksek bir iç destek sağlayamayan Türk tarımının, DTÖ Tarım Anlaşması'ndan olumsuz bir biçimde etkilenmesi beklenemez.

¹ Cairns Grubu'na üye 18 ülke; Arjantin, Avustralya, Bolivya, Brezilya, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Guatemala, Endonezya, Malezya, Yeni Zelanda, Pakistan, Paraguay, Filipinler, Güney Afrika, Tayland ve Uruguay.

2.2.5. AB Ortak Tarım Politikası ve Türkiye

AB tarafından uygulanan Ortak Tarım Politikaları, 1986 yılında başlayan ve 1994 yılında tamamlanan Uruguay Turu çerçevesinde tarım sektörü için alınan kararlar ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelerde uygulanmasını istediği politikalar, tarımda önemli sorunlara neden olan faktörler arasındadır. Türkiye tarım sektörü de rekabetçi piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşamaktadır ve AB'nin etkisi büyüktür.

Hukuki temelleri Roma Antlaşmasına dayanan Ortak Tarım Politikası'nın (OTP) ilk ciddi adımları 1960–1964 yılları arasında atılmıştır. OTP, üye devletlerin milli mevzuatlarında uyumla gerçekleştirilen bir tarımsal üretim ve yapı politikasını, bir tarımsal pazar ve fiyat politikasını ve aynı zamanda üyelerin az gelişmiş bölgelerine ek yardım sistemini de kapsayan bir ortak finansman politikasını birlikte uygulamayı öngörmüştür (Gürkan ve Somunkıran, 1993).

OTP'nin yürütülmesinde bazı tarım politikası prensipleri esas alınmıştır. Bunları konu başlıkları ile aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

1. Ortak Bir Pazarın Kurulması (Piyasa bütünlüğünün sağlanması): Bu prensibin amacı AB'nde tarımsal alanda bir ortak pazarın tesisi ve tarımsal ürünlerin üye ülkeler arasında serbestçe dolaşabilmesinin sağlanmasıdır. Dolayısıyla bu prensip birlik içi ticarete gümrük vergilerinin, ticaretteki diğer engellerin ve rekabeti bozabilecek sübvansiyonların kaldırılmasını ifade eder.

2. Topluluk Tercihleri (Topluluk ürünlerine öncelik verilmesi): Bu prensiple Birlik ürünlerinin satışına öncelik verilmesi hedeflenmiştir. Birlik fiyatlarının dünya fiyatlarının üstünde olması nedeniyle, iç piyasanın ucuz ithalattan ve dünya piyasalarındaki aşırı dalgalanmalardan korunması OTP amaçları arasındadır.

3. Ortak Mali Sorumluluk (Mali dayanışma veya müşterek finans sorumluluğu): AB içinde özellikle ortak fiyat politikasının uygulanması tarım sektörünün ortaklaşa finansmanını gerektirir. Böylece ortak mali sorumluluk üye devletlerarasında paylaşılmış olacaktır.

AB 1960'lı yıllarda başlatılan OTP ile öncelikle üretim artışı ve dolayısıyla kendine yeterli yönünde çalışmalar yürütmüştür. Ancak 1980'lerde bu politikalar

önemli stok sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Bu sorunları çözmek amacıyla, AB önemli oranda ihracat destekleri, tüketimi artırıcı önlemler ve üretimden bağımsız destekleme mekanizmalarına geçiş için çalışmalar yapmıştır. 2003 OTP Reformu ile bu konuda somut adımlar atılmıştır.

Tarım sektörüne büyük önem veren AB, 1962 yılından beri ithalat tarifeleri ile düşük fiyatlı ithal tarımsal ürünlerle rekabeti engellemek, birlikte üretilen tarımsal ürünlerin ihracatını kolaylaştırmak ve ortak pazar mantığına uygun tek fiyat uygulamasını sağlamak amacıyla, tarımsal ürünler için her yıl ortak fiyatlar belirlemektedir. Ortak fiyatların düşmesi durumunda tarım sektöründe faaliyette bulunanların gelir düzeyinin düşmemesi için pazara müdahale edilerek aradaki farkın birlik bütçesinden karşılanması söz konusudur (Susam ve Bakkal, 2008: 330).

Buna karşılık Türkiye, 1930'lu yıllarda başlatmış olduğu ve 1980 yılına kadar olan süreçte, her türlü girdi ve pazar önlemlerinin kamu tarafından alındığı korumacı bir tarım politikası izlemiştir. 1980 yılında başlatılan liberal ekonomiye geçiş süreci ile kamu, üretim ve piyasadan çekilmeye başlamış, yapılan özelleştirme çalışmaları sonucunda, 1990'lı yılların sonlarında büyük oranda piyasadan çekilmiştir. Türkiye'de özellikle 1990–2000 yılları arasındaki süreç, tarım sektöründe önemli sıkıntıların yaşandığı, politikasız bir süreç olarak tanımlanabilir. Yine 1980–2000 yılları arasında tarım sektörünün en önemli destek mekanizması gümrük vergileri olmuştur. 2000 yılına gelindiğinde önemli bir politika değişikliğine gidilmiş ve destekleme ödemeleri tamamen kaldırılarak DGD uygulamasına geçilmiştir.

Türkiye, 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğuna ön üye olarak kabul edilmiştir. Anlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir.

13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan Katma protokolde geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir. Katma protokolün 1973 yılında yürürlüğe girişi ile Türkiye, 12–22 yıllık bir geçiş dönemi sürecine

girmiştir. Bu dönemde her iki taraf da karşılıklı ve dengeli yükümlülükler üstlenmiştir.

AB-Türkiye arasındaki ilişkiler 1970'li yıllarda siyasi iktidarın tutumuna bağlı olarak zayıflamış ve 1980 yılındaki askeri darbe ile tamamen dondurulmuştur. Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulması ve 1984 yılından itibaren ithal ikamesi politikalarının yerine dışa açılma yönünde politikaların uygulanması ilişkilerin yeniden başlamasını sağlamıştır.

Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 1993 tarihinde Brüksel'de yapılan toplantısında, Türkiye'nin 1995 yılında gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi yönündeki politik kararı bir defa daha ortaya konmuştur. 1995 yılında Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği anlaşması yapılmıştır.

AB, 1993 yılında Kopenhag Zirve Toplantısında aldığı kararlar uyarınca eski Varşova Paktı ülkeleri olan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bir genişleme süreci başlatmıştır. Bu genişleme sürecinde Türkiye yer almamış ve Türkiye'den tam üyelik için bazı kriterleri yerine getirmesi istenmiştir.

Kopenhag Zirvesi'nde kararlaştırılan genişleme sürecinin sınırlarını belirlemek amacıyla 1997 yılında 'Gündem 2000' başlıklı rapor açıklanmıştır.

Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya, söz konusu kriterlere göre daha geri bir durumda bulunan ikinci dalgada ise Slovak Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya, Bulgaristan ve Romanya yer almıştır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi de daha önce alınan bir kararla söz konusu genişlemenin içine dahil edilmiştir. Türkiye ise genişlemenin kapsamına alınmamıştır.

Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin tam üyeliğe ehliyeti bir kez daha teyit edilmiştir. AB, Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak için bir strateji tespitini kararlaştırmıştır. Bu stratejide, Ankara Anlaşması'nda öngörülmüş bulunan imkanların geliştirilmesi, Gümrük Birliği'nin güçlendirilmesi, mali işbirliği ve mevzuat uyumu gibi unsurlara yer verilmesi ve gelişmelerin düzenli olarak Kopenhag kriterleri ve AB'nin 29 Nisan 1997 tarihli deklarasyonu çerçevesinde gözden geçirilmesi öngörülmüştür.

26 Şubat 2001'de Katılım Ortaklığı Belgesi'nin (KOB) yasal çerçevesini oluşturacak ve Türkiye'ye yapılacak hibe yardımların kullanımını kolaylaştıracak olan çerçeve yönetmelik AB Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan genel işler konseyi toplantısında, üzerinde görüşme yapılmaksızın oybirliği ile onaylanmıştır. Böylece yasal açıdan çok önemli bir süreç tamamlanmıştır.

Türkiye'nin tarım politikası, OTP'den önemli ölçüde farklı olduğu için Türkiye'nin, Topluluk müktesebatı ile uyumu konusunda Türk tarımı ile ilgili öncelikler aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

1. Tarımsal politikaları yönetebilecek temel mekanizmaları kurmak,
2. İcra ve kontrol için gerekli yapılar dahil, hastalıklara karşı savaşmak için hayvan ve bitki sağlığı mevzuatının yerleştirilmesi,
3. Doğrudan gelir ödemeleri konusunda özellikle orta vadede tarım müktesebatı ile uyumlu sistemler yoluyla, Türk tarım politikalarını AB modeline yakınlaştırılması,
4. OTP'nin temel yönetim mekanizmalarını ve idari yapılarını yerleştirmek için Türkiye'nin bir arazi sicil sistemi kurması, tarımsal istatistikleri daha da iyileştirmesi, dış sınırlar dahil muayene ve kontrol mekanizmalarını ıslah etmesi ve (içsel ve dışsal kontrol dahil) OTP'nin mali mekanizmalarını kurması,
5. Topluluk mevzuatına uygun biçimde üretici örgütlerinin gelişmesinin teşvik edilmesi,
6. Türkiye'de tarımsal ürünlerin genel kalite standartlarını ve güvenliğini iyileştirmek için yeterli kalite kontrolü uygulamak amacıyla yönelik olarak muayene ve örnekleme için laboratuvarlar ve diğer ilgili donanımların ıslah edilmesi gerekmektedir.

Reform çalışmaları kapsamında üretimle ilişkili olan eski politika araçları büyük ölçüde terk edilirken, üretimden bağımsız DGD sistemi benimsenmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. Çiftçi Kayıt Sisteminin geliştirilmesine katkı sağlamakla birlikte bu uygulamanın tarımsal üretim üzerinde olumsuz etki yarattığı, bir tarım politikası aracı olmaktan çok sosyal politika aracı olduğu ve yöntemden kaynaklanan sorunlar nedeniyle hedef kitleye ulaşmadığı eleştirilerinin artmasıyla DGD'nin tarım

destekleri içindeki payı 2002 yılından itibaren aşamalı olarak azaltılmaya başlanmıştır. Tarım politikası araçlarının bileşiminde yaşanan bu değişim AB tarafından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmiş ve üretimle bağlantılı desteklerdeki artışa yönelik bu eğilimin OTP reformunun ruhuna aykırı olduğu vurgulanmıştır (TOBB, 2006).

AB ilk dört genişlemede tarım ürünleri konusunda üç farklı türde uyum modeli uygularken, üyelik anında mevzuata uyum düzeyi bu uygulanan modellere göre belirlenmiştir. İlk iki genişlemede üye olan ülkelerde OTP'nin temelleri hemen geçerli kılınmakla birlikte, tarım ürünlerinin fiyatları, eski ve yeni üye ülkeler arasındaki sınır korumalarının kaldırılması, üçüncü üyelere uygulanan ortak gümrük tarifelerine uyum aşamalar halinde ve farklı geçiş süreleri içerisinde gerçekleşmiştir. Üçüncü genişlemede ise İspanya ve Portekiz'in tarım politikaları ve tarımsal yapıları farklı olduğu ve eski üyeler üzerinde ciddi bir rekabet baskısı oluşturma beklentisi ortaya çıktığı için birinci aşamada ülkedeki eski tarım piyasası düzenlemeleri geçerli olurken, ancak ikinci aşamada klasik model denilebilecek OTP'ye aşamalı uyum öngörülmüştür (Eraktan, 2005: 49).

Türkiye'nin mevzuata uyum düzeyinin de değerlendirildiği ve Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan 2006 İlerleme Raporuna göre bazı alanlarda kısmi ilerlemeler olmasına rağmen gelinen noktada henüz tatmin edici ilerleme sağlanamamıştır. Bu çerçevede başta kırsal kalkınma, veterinerlik, bitki sağlığı ve gıda sektörleri olmak üzere AB müktesebatına uyum çalışmalarında sınırlı ilerleme sağlanırken, çalışmaların daha erken aşamada olduğu vurgulanmıştır (TOBB, 2006).

2.3. TARIMSAL POLİTİKALARIN FİNANSAL BOYUTU

Tarım sektörüne yönelik harcamalar ve destek ödemelerinin önemli kısmı merkezi yönetim bütçesinin cari harcamalar kısmından aktarılan transferlerden oluşmaktadır. Sermaye giderleri ve borç verme şeklinde de tarım kesimine bir kaynak ayrımı söz konusudur.

Tarım sektörünün finanse edilmesinde uzun yıllar başta Ziraat Bankası olmak üzere diğer bankalar, Tarım Kredi Kooperatifleri, çeşitli aracılar ve fonlar aracılık etmiştir. Desteklemeler nedeniyle ortaya çıkan görev zararları ise Hazine tarafından karşılanmıştır.

Ancak IMF kaynaklı program nedeniyle Ziraat Bankası'nın özelleştirme kapsamına alınması, çeşitli fonların kapatılması ve Hazine'den görev zararı ödenmesi uygulamasına son verilmesi gibi nedenlerle ülkede tarım kesiminin finanse edilmesi konusunda büyük bir boşluk bulunmaktadır. Bunun FEOGA benzeri bir yapılanma ile çözülmesi ve Ziraat Bankası'nın da özelleştirme yerine bu amaç için yeniden organizasyonu önemli bir adım olarak düşünülmektedir (Sayın, 2003: 127).

Tarımsal desteklemelerin amacının, tarım sektörünün öncelikli sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak, uygulanan politikaların etkinliğini artırmak, sektörün bu politikalara uyumunu kolaylaştırmak olarak belirlendiği tarım kanununda, tarımsal destekleme politikalarının, ekonomik ve sosyal etkinlik ve verimlilik koşullarını sağlayacak şekilde uygulanacağı belirtilmiştir (Yalçınkaya ve Çılbant, 2006: 15).

DGD ödemelerindeki temel amaç; 1999 yılında Tarım Reformu adı altında uygulamaya konulan IMF programının uygulanma süreci içerisinde çiftçilerin uğrayacağı gelir kaybını telafi etmeyi amaçlayan DGD merkezi yönetim bütçesinden aktarılan ve tarımsal amaçlı transferler içinde yer almaktadır.

Özellikle, DGD uygulamasında yaşanan sorunların temelinde tarıma aktarılan kaynak yetersizliği önemli rol oynamaktadır. DGD desteğine geçildikten sonra bütçeden tarıma ayrılan destekler önemli derecede düşmüştür.

Türkiye'de tarım işletmelerinin kurulduğu toprağı ve bu toprağın mülkiyet hakkının biçimlendirdiği tarımsal işletmelerin yapısal özellikleri tarımın finansman sorunlarının kaynağını oluşturmaktadır (Gün, 2006: 171).

Önceki bölümlerde açıklandığı gibi Türkiye'de tarımsal işletmelerin büyük çoğunluğu küçük işletmelerdir ve bu durum verimi önemli derecede etkilemektedir.

Tarım işletmelerinin üretim faaliyetleri süresince çeşitli sermaye gereksinimleri ortaya çıkmaktadır. Üretim faaliyetinin başından, ürünün satışına kadarki dönem içinde gereksinim duyulan tohum, gübre, ilaç, yem, su, işçi ücretleri, akaryakıt, tamir-bakım gibi masraf unsurları döner sermaye grubu içinde incelenmektedir.

Türkiye tarım işletmelerinin büyük çoğunluğunun küçük işletme karakteri taşıması, işletmelerin üretim desenine bağlı olarak yıllık gelir düzeyleri, tasarruf yapmalarına olanak vermemektedir. Bu nedenle işletmeler öz sermaye eksikliklerini çoğunlukla dış finansman yoluyla gidermek amacıyla teşkilatlı ya da teşkilatsız kredi kaynaklarından yararlanmak zorunda kalmaktadır (Rehber ve Çetin, 1998: 174).

Tablo 9 : Merkezi Yönetim Bütçesi, Cari Transfer Harcamaları İçinde Tarımsal Amaçlı Transferler

	2006			2007			2008		
	Toplam Bin YTL	GSMH Oran	Bütçe Payı	Toplam Bin YTL	GSMH Oran	Bütçe Payı	Toplam Bin TL	GSMH Oran	Bütçe Payı
Cari Harcama	46 121 402	9.10	28.17	63 249 5	9.65	29.69	69 206 600	7.33	31.10
Tarımsal Amaçlı Transferler	4 594 659	0.74	2.29	5 555 091	0.83	2.56	5 400 000	0.57	2.43
DGD	222 (0)	0	0	1 640 000	02.7	0.83	1 710 000	0.18	0.77
Ürün Destekleme	1 229 388	0.17	0.54	3 454 (0)	0	0	0	0	0
Hayvancılık Destekleme	666 572	0.10	0.32	18 (0)	0	0	0	0	0
TRUP	7 155	0.01	0.04	1 507	0	0	24 000	0	0.01
Kırsal Kalkınma Hibeleri	30 (0)	-	-	0	0	0	0	0	0
Diğer Tarımsal Transferler	2 697 292	0.45	1.40	3 910 112	-	1.72	3 666 000	-	1.65

Kaynak: Maliye (2008)

Tarım sektörünün cari harcama transfer ödemeleri ile finansmanı Tablo 9'da gösterilmektedir. Tarımsal amaçlı transferlerin GSMH içindeki payları 2006, 2007 ve 2008 yılları için sırasıyla %0.74, %0.83 ve %0.57 olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan Gelir Desteği dışında bütün destek ödemeleri kaldırılmış veya büyük oranda azaltılmıştır. Doğrudan gelir desteğinin payı 2006'dan 2008'e büyük bir düşüş göstermiştir.

DGD programı, çiftçilerin maruz kaldığı net gelir kaybının yaklaşık % 35 – 45'ini karşılamıştır. Bu durum, tarım nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü içeren DGD Programından fiilen yararlanabilenleri etkilemektedir (Yalçınkaya ve Çılbant, 2006: 112).

Tablo 10 : Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı (Cari Fiyatlarla)

	DEĞER (milyon YTL)			DEĞİŞİM (%)		DAĞILIM (%)		
	2004	2005	2006	2005	2006	2004	2005	2006
Tarım	4 112	3 865	4 065	-0.6	5.2	5.2	3.9	3.6
Madencilik	1 476	1 785	2 179	20.9	22.1	1.9	1.8	1.9
İmalat	26 124	31 277	36 222	19.7	15.8	33.2	31.7	31.9
Enerji	3 421	4 903	4 664	43.3	-4.9	4.3	5.0	4.1
Ulaştırma	17 476	21 801	24 905	24.8	14.2	22.2	22.1	21.9
Turizm	4 754	5 729	6 785	20.5	18.4	6.0	5.8	6.0
Konut	8 202	11 271	13 615	37.4	20.8	10.4	11.4	12
Eğitim	3 184	3 184	4 210	19.8	10.4	4.0	11.4	12
Sağlık	3 382	4 845	5 609	43.3	15.8	4.3	4.9	4.9
Diğer Hizmetler	6 662	9 364	11 328	40.6	21.0	8.5	9.5	10.0
Toplam	78 782	98 653	113 583	25.2	15.1	100	100	100

Kaynak: DPT, 2008b

Toplam sabit sermaye yatırımlarından tarım sektörüne ayrılan pay 1980 yılından sonra düşmeye başlamış ve Tablo 10'da görüldüğü gibi tarım sektörünün payı son yıllarda giderek gerilemiştir. Tarım sektörü sabit sermaye yatırım harcamaları 2005 yılında %25.1'e düşmüştür. Tarım sektörünün ekonomideki yatırım harcamalarında en önde gelen sektörlerden biri olması gerekirken son sıralarda yer aldığı Tablo 10'da görülmektedir.

Türkiye, OECD ülkeleri arasında en düşük destekleme oranlarına sahip olan ülkeler arasında bulunmakla birlikte GSMH'nın yüzdesi olarak bu destek, OECD ülkelerindeki en yüksek destek oranlarından biridir.

2001 yılından bu yana tarımsal destekleme alımları ile girdi sübvansiyonlarını ikame eder durumdaki DGD politikasının, Türkiye'de mevcut uygulama biçimiyle tarımsal üretimi etkileme gücü yoktur ve daha çok sosyal yardım niteliğindedir. Ayrıca, arazi üzerinden ödenen DGD ödemeleri, bölgeler arasında işletmeler arasında ve ürünler arasında bir dengesizlik yaratmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğü daha fazla olan bölgelerdeki (İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri gibi) üreticiler diğer bölgelere göre işletme başına daha fazla destek almaktadır. Bu durum zaten bozuk olan yapıyı daha da olumsuz etkilemektedir. DGD daha çok Türkiye'de Çiftçi Kayıt Sisteminin geliştirilmesine hizmet etmektedir (Abay, Olhan vd, 2005: 16).

Sektörün gelişmesi amacıyla yapılabilecek en önemli katkı finansman talebini üretici ihtiyaçları doğrultusunda karşılayabilmektir. Türkiye'de nüfusun önemli bir

kısmı tarım sektörü ile geçimini sağlarken, finansal kurumların tarım sektöründen uzak olması ve bütçeden tarım sektörüne ayrılan payın giderek azalması dolayısıyla tarım sektörü yeterli gelişmeyi sağlayamamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARIM POLİTİKA DEĞİŞİKLERİNİN TARIMSAL ÜRETİM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Tarım sektöründe yapısal kırılmaların incelenmesi üzerine yapılan araştırmalar ülkemizde oldukça kısıtlıdır. Bu bölümde çalışma hazırlanırken yararlanılan kaynaklardan söz edilecektir. Burada iki husus dikkate alınmıştır. Öncelikle tarım sektörünün yapısal dönüşümü ile ilgili dünyada ve Türkiye’de yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Ele alınan ürünlerle ilgili önceden yapılmış ekonometrik veya ekonometrik olmayan çalışmalar dikkate alınarak olası kırılmaların nedenleri ile ilgili bir ön bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca özellikle dünyada yapılan çalışmalardan DTÖ ve AB’nin tarım kesimi üzerindeki etkilerinin derinliği hakkında bilgi almak amacı ile yararlanılmıştır.

İkinci kısımda ise yapısal kırılmaların tespit edilmesinin esas alındığı araştırmalar incelenmiştir. Yapısal kırılmaların tespit edilmesinde kullanılan yöntemler ve Zivot-Andrews birim kök testinin uygulandığı araştırmalar temel alınmıştır.

3.1 TARIM SEKTÖRÜNÜN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Vogel (1994) gelişmekte olan ülkelerde tarım sektöründe ekonomik büyümenin, anlamlı yapısal değişimleri içeren kalkınma stratejileri ile gerçekleştirilmesi gerektiğini, yapısal değişimleri dikkate almayan kalkınma stratejilerinin asimetrik kırsal/kentsel düzene neden olduğunu iddia etmiştir. Oluşturulan sosyal hesaplar matrisi, gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektöründeki büyümenin esas olarak kırsal gelirler ve uluslararası ticaret teşvikleri ile kırsal kesim tarafından karşılandığını bunun sonucunda kırsal kesiminin yoksullaştığını ortaya koymuştur.

Bradshaw ve Orden (1990) reel ticaret ve ağırlıklı tarımsal kurlar arasındaki nedensellik ilişkisini et, mısır ve soya üretim miktarlarını kullanarak test etmişlerdir. Her değişken için ARIMA modeli, alternatif tek ve iki değişkenli otoregresif modeller ve kısıtlı iki değişkenli otoregresif modeller Hsiao prosedür çerçevesinde

hesaplamışlardır. Nedensellik testi sonuçları serilerin spesifikasyon seçimine duyarlı olduklarını göstermiştir. Granger nedensellik testine göre reel kur ihracat miktarını etkilerken, ihracat miktarının da kuru etkilediği sonucu bulunmuştur.

Niemi (2001) Dünya Ticaret Örgütü'nün gündeminde ortaya çıkan gelişmelerin, tarım sektörüne etkilerini Güneydoğu Asya Devletleri Birliği (ASEAN) ülkelerinin tarımsal ihracat miktarları ile açıklamıştır. Bu ülkelerin tarımsal ihracatlarının, sanayileşmiş ülkelere oldukça büyük oranda bağımlı olduğu vurgulanmıştır. Avrupa Birliği'nin tek taraflı uyguladığı tarifelerin, ASEAN ülkelerinin tarımsal ihracatına etkilerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmada, ticarete serbestleşme çerçevesinde tarifelerin kaldırılmasının Avrupa Birliği tarafından talep edilen ihraç mallarında bir artışa yol açmadığı tespit edilmiştir.

G.H Parivash ve J. Torkamani (2008) İran ekonomisinde finansal piyasalardaki gelişmelerin ülkenin tarım sektörü büyümesi üzerindeki rolünü VAR analizi ve Granger nedensellik testleri ile belirlemişlerdir. Sonuçlar finansal pazardaki büyümenin tarım sektörüne etkisinin pozitif olduğunu göstermiştir. Finansal pazardaki büyüme, tarım sektörü katma değerini doğrudan etkilemektedir. Granger nedensellik testine göre üretici kesimi finansal pazarlardaki büyümeden etkilenirken, tarım sektöründeki büyüme finansal piyasaları etkilememektedir.

Bakucs ve diğerleri (2008) Ortak Tarım Politikası'nın birlik içinde yer alan ülkelerin tarım ticaretindeki etkilerini araştırmak amacıyla, Almanya ve Macaristan arasındaki et ticaretini Markov Hata Düzeltme modelini kullanarak incelemişler ve iki ülke arasında anlamlı fiyat geçişleri tespit etmişlerdir.

Hossain (2008) 1952–2006 dönemi için Bangladeş tarımsal ve endüstriyel fiyat hareketleri ADF ve KPSS testleri ile incelemiş ve serilerde birim kök tespit etmiştir. Daha sonra uygulanan Perron testi ile 1971–1975 yılları arasında yapısal bir kırılma bulunmuştur. Hesaplanan kırılma yılı, Bangladeş'in, bağımsızlığını kazandığı ve ekonomik şoklar geçirdiği yıl olduğundan, kırılma yılı teorik olarak beklenen yılda gerçekleşmiştir. Çalışmada dört-değişkenli vektör hata-düzeltilmesi (VEC) ile tahminler yapılmış ve bağımsızlık sonrası dönemi boyunca bir etki tepki analizi yapılmıştır. Tarımsal fiyatların endüstriyel fiyatlara tepkisinin çok yüksek olmasına karşılık endüstriyel fiyatların tarımsal fiyatlara tepkisi az bulunmuştur. Ayrıca

tarımsal fiyatların kişi başına reel gelirdeki şoklara verdiği tepkinin endüstriyel fiyatlardan çok daha fazla olduğu hesaplanmıştır. Kişi başına reel gelirin, ise hem tarımsal hem de endüstriyel fiyatlardaki değişimlere negatif tepki verdiği gözlenmiştir.

Yavuz (1990) Türkiye fındık piyasasını analiz etmiş ve sektörün Türkiye ekonomisindeki önemini vurgulamıştır. Daha istikrarlı bir ortamda üretimin devam ettirilmesi, iç tüketimin artırılması ve ihracat patlaması sağlanması için geliştirilmesi gereken politikalar üzerinde durmuştur. Çalışmada üretim, tüketim, hasat, nakliye, haberleşme, stok, dereceleme, standardizasyon, işleme, fiyat ve uluslararası ticaret sınırlamalarını da içine alan fındık sektörünün performansını geliştirecek öneriler sunmuştur.

Karkacıer (2000) Süt ve süt ürünlerinin ithalat talebi üzerinde etkisi olan ekonomik faktörleri araştırmıştır. Türkiye’de süt ve süt ürünleri ithalat talebinin; dünya fiyatlarından, hükümetlerin hayvancılık programları ve politikalarından etkilendiği belirtilmiştir. Türkiye süt ve ürünleri ithal talebi, yurtiçi fiyatlar, kişi başına milli gelir, ithalat miktarı, Amerikan Doları - Türk Lirası döviz kurunun ve trend faktörünün bir fonksiyonu olarak ele alınmıştır. Regresyon analizi ile parametreler tahmin edilmiştir. Sonuçta, kişi başına milli gelir, fiyatlar ve döviz kuru faktörlerinin ithalat talep miktarı üzerinde pozitif etki yaptığı buna karşılık, gecikmeli ithalat miktarı ve trend faktörünün yani tüketici tercihlerinin ise ithalatı azaltıcı etki yaptığı bulgularına ulaşılmıştır.

Bozoğlu (2000) Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki fındık üretim ve ticaret politikalarını karşılaştırmalı olarak analiz etmiş ve Türkiye fındık politikalarının Avrupa Birliği politikalarına uyumu konusunda öneriler sunmuştur. Bu uyum açısından Türkiye’deki fındık destekleme fiyatı ve ihracat fonu politikalarının sona erdirilmesi ve bunların yerine doğrudan gelir desteği politikasının uygulanmasına başlanması gerektiğini savunmuştur.

Çakmak ve Kasnakoğlu (2001) tarımda dış ticaret yapısının üç temel nedenle değiştiğini belirtmişlerdir. Bunlardan ilki dış ticarete konu olan ürünlerin işlenmişlik düzeylerindeki değişimler, ikincisi dış ticarete konu olan malların bileşimlerindeki değişimler ve üçüncüsü ise dış ticaretin yapıldığı ülkelerin değişmesidir.

Çakmak ve Kasnakoğlu (2001) adlı çalışmalarında ise zaman serisi ve yatay kesit verileri kullanılarak pamuk için talep modeli oluşturulmuş ve esneklikler hesaplanmıştır. Talep modelinden hesaplanan esneklikler düşük bulunmuş ve sonuçta pamuk üretim sektörünün ekonomik şoklardan çok fazla etkilenmediğini belirlenmiştir. Talep modeli 1994 yılından sonra dokuma ve konfeksiyon sektörü yatırımlarına verilen teşviklerin pamuk talebini artırdığını, 1998 yılında başlayan Asya krizinin ise pamuk talebini negatif yönde etkilediğini göstermiştir.

Abay, Miran ve Bayaner (2001) enflasyon ile tarım sektörünü desteklemeye yönelik olarak yapılan harcamalar arasında doğrudan veya dolaylı bir ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. İlişkinin yönünü belirlemek üzere ise zaman serileri analizi teknikleri kullanılarak kurulan makroekonomik modelin ilgili parametreleri tahmin edilmiş, daha sonra Granger Nedensellik Testi, Vektör Otoregresyon ve Johansen Eş Bütünleşme yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Kısa dönemde ilişkinin yönü, enflasyondan görev zararlarına doğru olmakla birlikte, daha uzun dönemde, her iki değişkenin birbirinin nedeni olduğunu tespit edilmiştir. Çalışmanın bulguları, Türkiye’de uzun bir dönemden bu yana kronik olarak seyreden ve kemikleşen enflasyon beklentisini kırmanın enflasyonu önlemede en önemli araç olduğuna işaret etmektedir. Varyans ayrıştırması analizlerine göre, enflasyonun en önemli nedeninin yine kendi geçmiş değerleri olduğu bir kez daha doğrulanmıştır.

Aktaş (2002) 1980–2002 dönemine ait Çukurova Bölgesi’nin pamuk üretim (ekim alanı, üretim ve verim) ve fiyat (çıktı fiyatları, girdi fiyatları ve fiyat indeksleri) zaman serileri kullanılarak Çukurova Bölgesi’nde pamuk arz modeli oluşturulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, Çukurova Bölgesi’nde pamuk arzını en fazla akaryakıt fiyatlarının etkilediği tahmin edilmiştir.

Erdal (2006) Türkiye’de büyük ölçüde ticari amaçla üretimi gerçekleştirilen domates üretiminde, üretim miktarı ve fiyat ilişkisini gecikmesi dağıtılmış modellerden Koyck modeli ile analiz etmiştir. Çalışmada 1975–2004 dönemi verileri kullanılmış, domates üretim miktarı bağımlı değişken, domates fiyatı ve fiyat serisinin gecikmeli değerlerinden oluşan seriler açıklayıcı değişken olarak dikkate

alınmıştır. Koyck modeli sonuçlarına göre; domates üretiminin geriye doğru en fazla üç yılın fiyatından etkilendiği tespit edilmiştir.

Gündüz ve Esengün (2007) Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin AB (15) üyesi ülkelerle olan dış ticaretine olası etkilerini 1987–2003 dönemi zaman serisi verilerini kullanarak incelemiştir. Kukla değişkeninin kullanıldığı regresyon analizinde, Gümrük Birliği neticesinde Türkiye'nin ithalat değerlerindeki büyümenin ihracattan fazla olduğu ortaya konulmuştur. Chow testi ile 1996 yılı öncesi ve sonrası için dönemler arasında dış ticaret değerleri bakımından önemli yapısal farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Granger nedensellik testi ile de çalışmada kullanılan değişkenlerin birbirlerinin nedeni olduğu belirlenmiştir.

3.2. YAPISAL KIRILMALARIN BELİRLENMESİ İLE İLGİLİ AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Mervar (1994) Hırvatistan ekonomisinin temel parametrelerini açıklamak için Chow testi uygulamış, ithalat ve ihracatın 1992 yılında yapısal bir kırılmaya uğradığını tespit etmiştir.

Atkins (2002) nominal faiz oranları ve enflasyon serilerindeki stokastik çoklu yapısal kırılmaları Bai ve Perron (1998), Banerjee, Lumsdaine ve Stock (1992), Zivot-Andrews (1992) ve Lumsdaine ve Papell (1997) yöntemleri ile test etmiştir. Bai ve Perron yöntemi ile özellikle faiz oranlarında Kanada ve Amerika'da anlamlı yapısal kırılmalar bulmuştur.

C. Harvie M. Pahlavani (2006) Kore ekonomisine ait makroekonomik serilerde içsel kırılmalar Perron (1997) Toplamsal Sapmalı ve Kademeli Sapmalı modelleri kullanarak incelemiştir. Araştırma sonucunda incelenen on makroekonomik seriden yedi tanesinin Asya finansal krizinin gerçekleştiği 1997 yılında kırılma gösterdiğini tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Toplamsal Sapmalı modeli ile sadece serilerden biri 1997' de kırılma göstermiştir.

Chun-Yu Ho, Dan Li (2006) Çin'de bölgesel gelişmenin başlamasıyla beraber oluşan bölgesel eşitsizliği 1952–2000 döneminde yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testi ile incelemiştir. Sonuçlar, bölgesel eşitsizliğin, rassal yürüyüş izlemekten ziyade trendde yapısal kırılmalarla durağan olduğunu göstermiştir.

Hesaplanan kırılma noktaları, kültürel devrim ve pazar reformları gibi olayların eşitsizlik üzerinde uzun dönemli ve güçlü bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Jayanthakumaran ve Pahlavani (2006) Güneydoğu Asya Devletleri Birliği'ne üye 5 ülke için (Malezya, Endonezya, Tayland, Filipinler ve Singapur) 1980'li yıllarında ortalarında dışa yönelik politikaların, ticaret ve yatırım alanında yürütülen reformların bu ülkelere etkilerini araştırmışlardır. Yapısal kırılmaların içsel olarak hesaplandığı Perron and Vogelsang (1992) kademeli sapmalı (IO) kullanılarak potansiyel bir yapısal kırılmanın varlığını incelemiştir. Kırılmalar tüm ülkeler için 1986'da yaşanan resesyon dönemi ve 1997 de Asya kriziyle açıklanabilecek şekilde anlamlı çıkmıştır. Ticaret için belirgin bir kırılma resesyondan dolayı ortaya çıkarken, milli gelirdeki kırılmalar Asya kriziyle ortaya çıkmıştır.

Waheed, Muhammad, Alam, Tasneem and Ghauri, Saghir Pervaiz (2006) Pakistan'a ait 11 makroekonomik serinin birim kök özelliklerini açıklamışlardır. Geleneksel birim kök testlerine ek olarak, birim kökün yokluğunun kırılma ile durağan alternatif hipotezi karşı test eden Zivot-Andrews (1992) birim kök testinden yararlanılmıştır. Geleneksel birim kök testleri serilerin seviyelerinde durağan olmadığını göstermiştir. Zivot-Andrews test sonuçlarına göre 11 seriden 10 tanesinin 1972–1976 yılları arasında anlamlı yapısal kırılmaya uğradığı tespit edilmiştir.

Mallick ve Marquez (2008) 1990'lı yıllarda Hindistan'da yaşanan geniş kapsamlı politik reformlar ve kur sistemindeki değişikliklerin ihracat fiyatlarına etkisi panel data yöntemi ile araştırmışlardır. Trendeki kırılmayı açığa çıkartan Zivot-Andrews birim kök testi ile 1991 yılında bir içsel kırılma tespit edilmiştir. 1990 yılından sonra firmalar fiyatlandırmada daha güçlü konuma geldikleri için ihracat fiyatları bir artış göstermiştir. İhracat fiyatlarındaki artış kur sisteminde yapılan reformun firmaların üretim payları, marjinal maliyetlerindeki yansımından kaynaklandığını ve ayrıca kontrollerin artan rekabet şartlarının da fiyat artışlarında etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Doğanlar (1998) parçalanmış trend durağanlığı süreç ya da fark durağan süreçten hangisinin Türkiye ekonomisi için uygun olduğunu araştırmıştır.

Toplamsal sapmalı model (AO) sonucunda 1980 programının etkisi ithalat, ihracat üzerinde anlık olduğu bulunmuştur. Sabitteki anlık değişimin 1980

programındaki ihracat teşvik politikalarından kaynaklanabileceği öne sürülmüştür. GNP’de ihracatın payına bakarak ihracattaki sıçramanın ithalat ile benzer olduğu gözlemlenmiştir. İhracattaki artışı 1980 yılından sonra girilen yeni pazarlar (Orta Asya ve Kuzey Afrika) yeni kur politikasına geçiş veya Türkiye’nin ihracattaki kompozisyonunun tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine geçişi ile açıklanmıştır.

Altınay ve Karagöl (2004) Türkiye’nin GDP ve enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisini 1950–2000 dönemi için Granger nedensellik testi Hasio yaklaşımı çerçevesinde incelemiştirler. Geleneksel birim kök testleri serilerin birim kök içerdiğini, buna karşılık içsel kırılma birim kök testleri Zivot-Andrews (1992) ve Perron (1997) testleriyle yapısal kırılmalar tespit etmişlerdir.

Utkulu ve Seymen (2004) Türk firmalarının AB pazarında fiyat rekabetçiliklerini incelemek amacıyla eş bütünleşme ve hata düzeltme mekanizmasından yararlanmışlardır. 1963–2002 dönemini kapsayan çalışmada GB’nin Türkiye’nin ihracat, fiyat ve gelir esnekliklerini düşürdüğü, ithalat talebinin ise gelir esnekliğinin yüksek kalmasına rağmen, fiyat esnekliğinin eklenen yapısal kırılma ve ithalat kapasitesi kukla değişkenlerinin de etkisiyle azaldığı bulunmuştur.

Seki (2005) Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin net ihracatı üzerindeki etkilerini 1985–2003 yılları arasındaki dış ticaret verilerini dikkate alarak incelemektedir. Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkileri incelenmiş ve ekonometrik yöntemler kullanılarak bu etkilerin varlığı araştırılmıştır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde Gümrük Birliği sonrasında ticaretin, Türkiye’nin AB’ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmıştır. Gümrük Birliği’nin Avrupa Birliği lehine bir ticaret sapması yaratmadığı ve Türkiye’nin diğer dış ticaret pazarlarında bir kayba yol açmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yavuz (2006) Türkiye’de 1992–2004 dönemindeki turizm gelirindeki artışın ekonomik büyümeye etkisi araştırmıştır. Geliştirilmiş Dickey Fuller birim kök testinin yanı sıra, yapısal kırılmanın varlığının tespiti için, Zivot-Andrews (1992) birim kök testi kullanılmıştır. Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları, GSYH ve turizm değişkenlerinin trend durağan olduğunu göstermiştir.

Temurlenk ve Oltulular (2007) Türkiye'nin önemli makroekonomik zaman serisi değişkenlerinin bütünleşme derecelerini, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS), ve Ng-Perron gibi birim kök testleri yanında yapısal kırılmayı veya kırılmaları dikkate alan; Zivot-Andrews (ZA) ve Lee-Strazicich (LP) birim kök testleriyle incelemişlerdir. Elde edilen ampirik bulgular; çalışmada yer alan birçok makro ekonomik değişkenin yapısal kırılma veya kırılmalara konu olduğunu göstermiştir.

Mahmutoğlu ve Köse yapısal kırılma zamanının içsel olarak belirlenmesi durumunda geliştirilen birim kök testlerinde, gerçek kırılma zamanın belirlenmesi konusunu incelemişlerdir. Perron (1997) de önerilen iki yaklaşım ve alternatif olarak SBC ve Kalman Filtre yöntemlerinin kırılma zamanını doğru tahmin etme başarılarını araştırmışlardır. Bulgular, kukla değişkensiz ADF eşitliğindeki α parametresi zamanla değişen parametre olarak dikkate alan ve bu parametredeki en büyük değişimin yapısal kırılma zamanı olarak kabul edildiği Kalman Filtresi yaklaşımının için diğer yöntemlerden üstün olduğu sonucuna varmışlardır.

Yapısal kırılmaları dikkate alan Zivot - Andrews (1992) birim kök testi yeni sayılabilecek bir yöntem olduğu için bu yöntemle Türkiye'de yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Literatürde tarım kesiminde ürünler bazında yapısal kırılmaları inceleyen araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Zivot Andrews birim kök testi kullanılarak kırılmaların tespit edildiği çalışma yoktur.

3.3. ÇALIŞMADA KULLANILAN VERİ SETİ

Çalışma kapsamında ele alınan veriler, zaman serileri olarak tanımlanmaktadır. Zaman serisi modelleri ile geleceğe yönelik sağlıklı tahmin yapabilmek için serilerin sabit varyans, sabit ortalama ve kovaryans şartlarını taşımaları gerekir. Genel regresyon modelleri, değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisini açıklarken zaman serisi modelleri rassal sürecin nasıl geliştiğini açıklamak üzerine kurulu modellerdir.

Veri setinde herhangi bir dönemde başlayan ve belli bir süre etkisini sürdüren değişimler, yapısal kırılma olarak adlandırılmaktadır. Türkiye'de yaşanan politika değişiklikleri ve yapısal dönüşümlerin tarım kesiminde yarattığı etkileri belirlemek

amacıyla Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen seçilmiş 11 tarım ürününe ait yıllık üretim miktarları E-views paket programı kullanılarak incelenmiştir. Veriler 1960–2007 dönemini kapsamaktadır. Yapısal kırılma analizi uygulanan seçilmiş tarım ürünleri Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Modelde Kullanılan Değişkenler

1960 – 2007 Dönemi Üretim Serileri	
1 Buğday Üretimi	7 Mercimek Üretimi
2 Pamuk Üretimi	8 Şekerpancarı Üretimi
3 Fındık Üretimi.	9 Süt Üretimi
4 Tütün Üretimi	10 Mısır Üretimi
5 Soya Üretimi	11 Ayçiçeği Üretimi
6 Toplam Et Üretimi	

Kaynak: TÜİK, 2008

3.4. ZİVOT-ANDREWS (1992) BİRİM KÖK TEST YÖNTEMİ

Zaman serisi ekonometrisinde değişkenler arasındaki ilişkilerle ilgili doğru sonuçlara ulaşabilmek için serilerin durağanlığının doğru yaklaşımlarla analiz edilmesi gerekmektedir. Eş bütünleşme, nedensellik, VAR analizleri, etki-tepki fonksiyonları ile varyans ayrıştırma tekniklerinin temeli serilerin durağanlıklarına dayanmaktadır. Bu nedenle, serilerin durağanlıklarının analiz edilmesi için pek çok test stratejisi geliştirilmiştir. Ancak, yapısal kırılmanın dikkate alınmadığı testlerle serilerin durağanlıkları analiz edildiğinde aslında kırıklı bir trend doğrusu etrafında durağan olan bir seri birim köke sahip olarak bulunabilir. Çalışmada yapısal kırılmaları içsel olarak belirleyen Zivot-Andrews (1992) test yaklaşımı kullanılmıştır.

Yapısal kırılmaların içsel olarak belirlendiği Zivot-Andrews (1992) birim kök testi açıklanmadan önce söz konusu yaklaşımın referans olarak aldığı Perron (1989) test yaklaşımının açıklanmasında yarar vardır.

Perron (1989) yaklaşımının temel noktası zaman serisindeki kırılma noktasının bilinmesidir. Bu durum, şokların dışsal olarak alınması anlamına gelmektedir. Dışsallık varsayımı, zaman serilerini temsil eden değişkenlerin içerdiği şokların etkilerini kaldırmak için kullanılmıştır.

Söz konusu yöntem dışsal olarak tespit edilen T_B zamanında trend fonksiyonunda dışsal değişmeye maruz kalan deterministik zaman trendinin durağan olduğu alternatif hipotezine karşıt olarak, $\{Y_t\}^T$ serisinin (T gözleme sahip Y_t serisi)

sabit ile birlikte birim köke sahip olduğu esasına dayanmaktadır. Yöntem $1 < T_B < T$ zamanında dışsal bir yapısal kırılmanın olduğu sıfır hipotezini test etmek amacıyla geliştirilmiştir.

Perron (1997) daha sonra yaptığı çalışmalarda, kırılma noktasını içsel olarak almıştır. Perron (1997) yapısal kırılmaların içsel olarak analizi için üç farklı model geliştirmiştir.

MODEL (A)

$$Y_t = \mu^A + \theta^A DU_t + \beta^A t + \delta^A D(T_B)_t + \alpha^A Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i^A \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.1)$$

MODEL (B)

$$Y_t = \mu^B + \theta^B DU_t + \beta^B t + \delta^B DT_t^* + \alpha^B Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i^B \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

MODEL (C)

$$Y_t = \mu^C + \theta^C DU_t + \beta^C t + \delta^C DT_t + \varphi^C D(T_B)_t + \alpha^C Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i^C \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

Birim-kök yokluk hipotezi, deterministik trend fonksiyonlarının kukla değişkenlerini (DU_t , DT_t^* , DT_t) içermesinden dolayı farklılık göstermektedir. Perron, trend fonksiyonunun sabit ve/veya eğiminde tek bir kırılma ihtimali dikkate alınır, makro-ekonomik zaman serilerinin deterministik trend etrafında durağan olduklarını iddia etmiştir.

Zivot ve Andrews (1992) ise, yaptıkları çalışmada, kırılma noktasının veriye bağlı bir süreçte gerçekleştiğini dikkate alarak, yapısal kırılma döneminin olasılıklı kırılma dönemleri arasından seçilebileceğini ifade etmişlerdir. Kırılma noktalarının içsel olarak tespiti için üç farklı model oluşturulmuştur.

Zivot-Andrews birim kök testinde oluşturulan her üç modelde H_0 yokluk hipotezi, yığılma sahip olan birim kök sürecinde yapısal değişikliği dışlayan birinci dereceden entegre $I(1)$ olan bir kayan rassal yürüyüş modelidir. Söz konusu yokluk hipotez 3.4 numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$H_0: Y_t = \mu + \alpha Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

Yokluk hipotezinde $\{Y_t\}$ serisinin yapısal kırılma olmaksızın entegre olduğu düşünüldüğü için alternatif hipotez Y_t serisinin bilinmeyen bir kırılma ile trend

durağan bir süreç olduğunu varsaymaktadır. Zivot-Andrews yaklaşımında trend durağan süreç için, yapısal kırılma noktasını, olasılıklı tüm kırılma noktaları arasından seçmenin daha uygun olacağı öne sürülmüş; yapısal kırılma noktasını seçmek için, (3.1) numaralı denklemden yararlanılarak, λ olarak ifade edilen nispi kırılma zamanını (Kırılma öncesi dönem/Tüm gözlem sayısı) minimum yapan tek taraflı test istatistiği kullanılmıştır. Bu durumda her üç model için oluşturulan yokluk hipotezi; $H_0^{ABC} : \alpha = 0$ 'dır.

MODEL (A)

$$Y_t = \mu^A + \theta^A DU_t + \beta^A t + \alpha^A Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i^A \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.5)$$

MODEL (B)

$$Y_t = \mu^B + \beta^B t + \delta^B DT_t^* + \alpha^B Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i^B \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.6)$$

MODEL (C)

$$Y_t = \mu^C + \theta^C DU_t + \beta^C t + \delta^C DT_t^* + \alpha^C Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i^C \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.7)$$

Burada sabitteki kırılmayı temsil eden DU kukla değişkeni $t = TB$ ise 1, değilse 0 değerini alır. Trendde meydana gelen kırılmayı temsil eden DT kukla değişkeni $t > T\lambda$ olduğunda $DT_t^*(\lambda) = 1$ değerini alırken $t \leq T\lambda$ için $DT_t^*(\lambda) = 0$ değerini alır. Zivot-Andrews (1992) test yaklaşımında serinin tüm değerleri için hesaplanan t istatistiklerinin en küçük değeri kırılma zamanını verir. Hesaplanan λ değeri ve minimum t istatistiği, Model(A),(B) ve (C) için, $0 < \lambda < 1$ aralığında yer alan λ 'nın olası tüm değerleri için tahmin edilir. Yani, $T_B = 2$ 'den $T_B = T - 1$ 'e ve $j = 2/T$ 'den $j = (T-1)/T$ 'ye, T-2 tane regresyon hesaplanır ve $\rho = 1$ hipotezinin testi için tüm t istatistik değerleri elde edilir. Test eşitliklerinde kullanılan gecikmeli j değerlerinin her bir $\lambda = T_B/T$ için farklı olabileceğini vurgulamak gerekmektedir. $0 < \lambda < 1$ ve $\{t_\rho(\lambda)\}^*$ de $t_\rho^* = \min_\lambda$ belirlenir. λ , minimum t istatistiğine karşılık gelen tahmin edilmiş kırılma noktasıdır. Bu hesaplanan t_ρ^* değeri, Zivot-Andrews (1992) tablo kritik değerleri ile karşılaştırılır. Eğer t_ρ^* belli bir anlam düzeyinde, kritik değerden küçük ise seride birim kök olduğunu belirten yokluk hipotezi ret edilir ve serinin kırıklı bir trend doğrusu etrafında durağan olduğu sonucuna ulaşılır.

3.5. YAPISAL KIRILMA TESTİNİN UYGULANMASI

Değişkenlerin zaman serisi özelliklerini ortaya koymak için ilk olarak literatürde yaygın biçimde kullanılan Geliştirilmiş Dickey Fuller birim kök testi (ADF) uygulanmıştır. Bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin eklendiği ADF birim kök test modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 t + \sum_{i=1}^k \delta \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.8)$$

Eşitlikte ΔY_t seviyesinde durağan olup olmadığı analiz edilen değişkenin birinci dereceden farkını, k maksimum gecikme uzunluğunu, ε_t ise beyaz gürültülü hata terimlerini temsil etmektedir.

Tablo 12 : ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF TEST		Phillips Perron Testi	
	Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend
Buğday	-1.96	-2.86**	-1.76 [10]	-2.86 [0]
Pamuk	-1.19	-4.45*	-1.58 [0]	-3.44 [2]
Fındık	-0.91	-7.47*	-2.26 [1]	-7.78 [5]*
Tütün	-2.58	-2.41	-2.44 [1]	-2.24 [2]
Soya	-1.66	-1.53	-1.79 [2]	-1.73 [2]
Toplam Et	-1.11	-2.72	-0.99 [2]	-2.73 [1]
Mercimek	-1.74	-2.25	-1.55 [1]	2.14 [3]
Şekerpancarı	-1.76	-3.40	-1.55 [26]	-3.34 [5]
Süt	-0.42	-2.41	-0.34 [2]	-2.44 [1]
Mısır	-0.22	-2.58	0.28 [6]	-2.71 [2]
Ayçiçeği	-1.78	-2.45	1.68 [2]	-2.31 [2]
Mac Kinnon(1996) Kritik Değerler				
Anlamlılık	Sabit	Sabit ve Trend		
%1	-3.58	-4.19		
%5	-2.93	-3.52		
%10	-2.60	-3.19		

Tablo 12’de her bir serinin seviyesinde uygulanan ADF ve Philips Perron testlerinin sonuçları yer almaktadır. * ve ** sırasıyla, %1 ve %10 düzeyinde reddedilen boş hipotezleri göstermektedir. ADF birim kök testinde optimal gecikme uzunluğu Schwarz kriterine göre belirlenmiş ve her bir seri için otokorelasyon içermeyen minimum gecikme k (0) olarak hesaplanmıştır. Philips Perron testinde ise

Newey-West en uygun uyarlama gecikmeleri köşeli parantez içinde gösterilen değerlerdir.

ADF ve Philips- Perron (PP) birim kök testleri serilerin büyük kısmında birim kökün varlığını göstermektedir ancak bu testler olası bir yapısal kırılmayı göz ardı ettikleri için serideki yapısal kırılma sahte bir birim kök gibi görünebilir. Teorik olarak tarım sektörüne ait serilerde ele alınan dönemde yapısal kırılmaların varlığı beklenmektedir.

Zivot-Andrews (1992) birim kök testinde kırılmalar içsel olarak belirlendiği için testin uygulama aşamasında Türkiye tarım sektörüne ait 11 seri 1960–2007 dönemi λ 'nın tüm değerleri için hesaplanmış ve bulunan en küçük t istatistiğini veren yıl olası kırılma yılı olarak kabul edilmiştir.² Testin uygulama aşamasında Zivot-Andrews (1992) test yaklaşımına ait her üç model de uygulanmış, genel kanıya uygun olarak serinin hem eğiminde hem de hem de ortalamasında yapısal kırılmayı dikkate alan C modelinin diğer modellere kıyasla daha tutarlı ve anlamlı sonuçlar verdiği gözlenmiştir. Birim kök testi bağımlı değişkenin farkı alındıktan sonra gerçekleştirilmiştir.

Yapısal kırılmaları içsel olarak belirleyen Zivot-Andrews (1992) testine, Türkiye'nin 1. dereceden farkı alınmış buğday üretimi serisi için oluşturulan ve (3.7) numaralı denklemde gösterilen Model C tahmin edilerek başlanmıştır. Oluşturulan modelde kukla değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılıkları incelenerek Model A ve Model B'ye indirgeme yapılması amaçlanmaktadır.

Kırılma dönemi içsel olarak belirlenmesi için kukla değişkenler tüm dönemler için oluşturulmuş ve (3.7) numaralı denklem her dönem için tahmin edilmiştir.

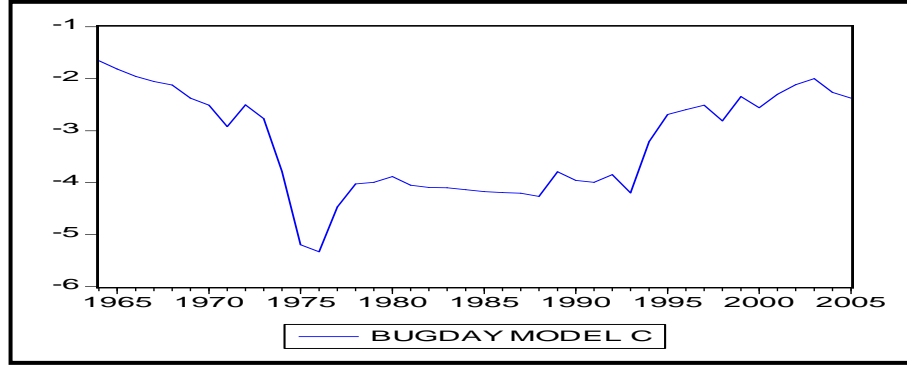
Öncelikle buğday üretim serisi tüm yıllar için Zivot-Andrews (1992) birim kök testine tabii tutulmuştur. EKK yöntemi ile tahmin edilen modellerde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınanması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 1'de gösterilmiştir.

---

² $\alpha^i = 1$ sınanması için $t = \frac{ai - 1}{Sai}$ formülüyle hesaplanan test istatistiklerinden minimum t istatistiği mutlak

değer olarak Zivot ve Andrews tarafından belirlenen kiritik değerlerden küçük olmalıdır.

Şekil 1: Buğday Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri

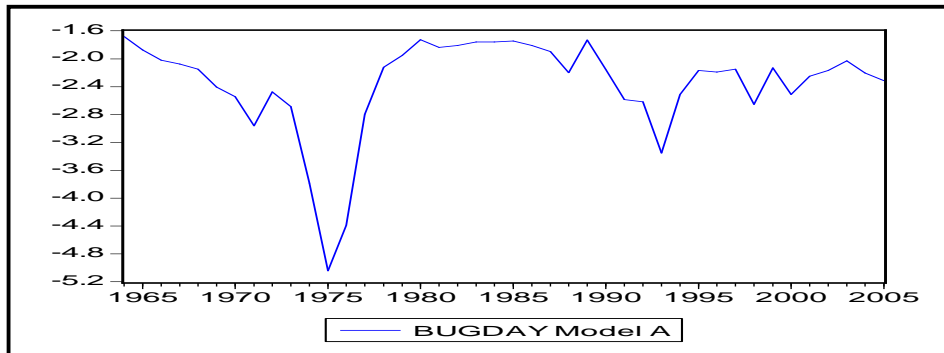
Şekil 1’de minimum t istatistiğini veren dönemlerin 1975 ve 1990 yılları olduğu görülmektedir. 1975 yılı için tahmin edilmiş modelin tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

$$\text{Buğday} = 7343043 + 222384t + 428805DU - 121933DT - 0.89870\text{Buğday}(-1) - 0.05905\Delta\text{Buğday}(-1) \quad (3.9)$$

1975 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C=1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{0.89707}{0.172926} = -5.197$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %5 hata payıyla Zivot-Andrews (1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -5,08$ ’dir.

Buğday üretimi serisinin seviyesinde bir yapısal kırılma ile birlikte durağanlığının araştırıldığı Model C’ye göre 1975 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-5.19), $\lambda = 0.35$ (kırılma öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) değerine karşılık gelen %5 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews tablo kritik değerden küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve buğday serisinin kırıklı bir trend doğrusu etrafında durağan olduğu görülmüştür. Ancak kukla değişkenler incelendiğinde DU kukla değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı, DT kukla değişkeninin ise istatistiksel olarak anlamsız olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla tahmine Model A ile devam edilecektir.

Şekil 2 : Buğday Üretim Serisi $\alpha=1$ için t-İstatistikleri (Model A)

Serinin tüm değerlerinin Model A ile tahmin edilmesi sonucu elde edilen $\alpha^A=1$ için hesaplanan t istatistikleri şekil 2’de görülmektedir. Burada 1975 yılı için tahmin edilen denklem şöyledir;

$$\Delta\text{Buğday} = 7806581 + 98275t + 4761354DU - 0.8433\text{Buğday}(-1) - 0,0829\Delta\text{Buğday}(-1) \quad (3.10)$$

1975 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^A=1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.843287}{0.167222} = -5.04$ olarak hesaplanmıştır. A modeli için %5 hata payıyla

Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^A = -4.80$ ’dir. Bir dönem gecikmeli değişken katsayısı t istatistik değeri, (-5.04) %5 anlamlılık düzeyinde minimumdur dolayısıyla 1975 yılında serinin düzeyinde bir yapısal kırılma olduğu söylenebilir.

Buğday serisi için ikinci olasılıklı kırılma dönemi olan 1990 yılı için Model C ile tahmine devam edilmiştir. Burada nispi kırılma zamanı λ (kırılma öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) 0.64’e karşılık gelen %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerle bir karşılaştırma yapılacaktır.

1990 yılı için Model C denklemi aşağıdaki şekildedir;

$$\Delta\text{Buğday} = 629842 + 375201t - 854101DU - 360869DT - 0.86706 \text{Buğday}(-1) + 0.046764 \Delta\text{Buğday}(-1) \quad (3.11)$$

Buğday üretimi serisi $\alpha^C=1$ hipotezinin sınaması için oluşturulan denklem 3.11’de test istatistiği $t = \frac{-0.53474}{0.175774} = -3.04$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %5 hata payıyla Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -5.08$ ’dir.

Serinin Model C’ye göre 1990 yılı için hesaplanan t istatistiği (-3.04), $\lambda = 0.65$ (kırılma öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) değeri % 5 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews (1992) kritik değerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilememiştir. Kukla değişkenler incelendiğinde ise serinin eğimindeki yapısal kırılmayı temsil eden DT kukla değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tahmine model B ile devam edilerek oluşturulan regresyon denklemi aşağıdaki şekildedir;

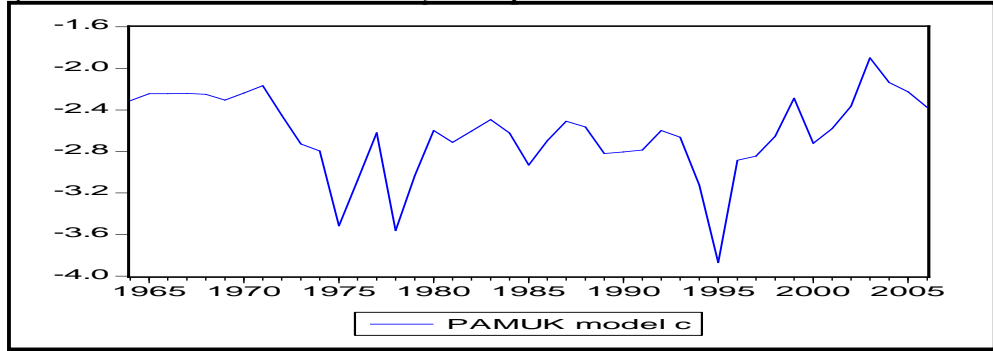
$$\Delta\text{Buğday} = 6138023 + 338484t + 136254DT - 0.816\text{Buğday}(-1) + 0,1635\Delta\text{Buğday}(-1) \quad (3.12)$$

3.12 numaralı denklemde bağımlı değişkenin bir dönemlik gecikmesi için hesaplanan t istatistik değeri $t = \frac{-0.8168}{0.21133} = -3.86$ bulunmuştur. Bu değer Zivot-Andrews (1992) tablo kritik değer olan $\tau^B = -4.42$ 'den daha büyük olduğu için H_0 reddedilememiştir.

Buğday üretimi serisi için yapılan analizde 1975 yılında serinin hem eğiminde hem de düzeyinde yapısal bir kırılma gerçekleştiğini ancak sabitteki kırılmanın daha belirgin olduğunu söylemek mümkündür. İkinci olasılıklı kırılma yılı olarak öngörülen 1990 döneminde ise hem model B hem de model C için oluşturulan H_0 hipotezinin kabul edilmesi buna karşılık Model C'de tahmin edilen DT kukla değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olması, serinin eğiminde geçici bir şokun varlığı şeklinde yorumlanabilir.

Pamuk üretimi serisi için her döneme ait (3.7) numaralı denklemde gösterilen Model C tahmin edilen modellerde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınanması amacıyla hesaplanan t-istatistikleri şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 3: Pamuk Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için hesaplanan t-istatistikleri

Şekil 3 incelendiğinde 1975, 1978 ve 1995 dönemlerinde birbirine son derece yakın değerlere sahip minimum t istatistikleri göze çarpmaktadır. Model C'ye göre hesaplanan en küçük t istatistiği 1995 dönemine ait olmakla beraber tüm olasılıklı yıllara ait değerler test edilmiştir. 1975 yılı pamuk üretimi serisi için tahmin edilmiş modelin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

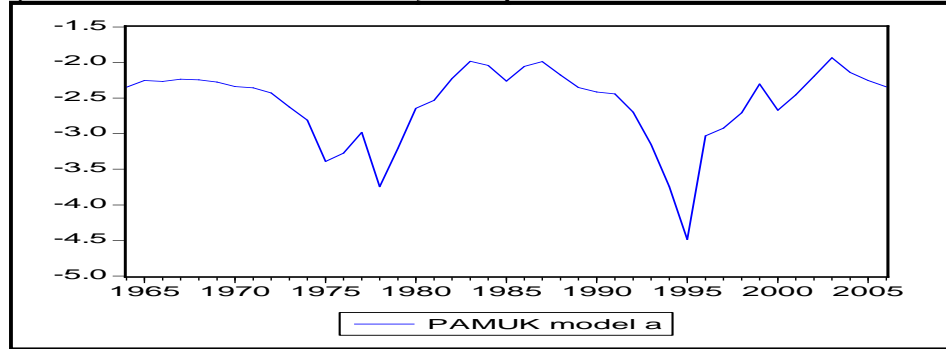
$$\Delta \text{Pamuk} = 119855 + 13625t - 118449DU - 4497.5DT - 0.50796\text{Pamuk}(-1) - 0.20954 \Delta \text{Pamuk}(-1) \quad (3.13)$$

1975 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^c = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{0.50796}{0.14498} = -3.51$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %5 hata payıyla Zivot-Andrews (1992) tablo kritik değeri $\tau^c = -5.08$ 'dir.

Serinin seviyesinde bir yapısal kırılma ile birlikte durağan olup olmadığı araştırılması için oluşturulan Model C'ye göre 1975 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-3.51), $\lambda = 0.35$ değerine karşılık gelen % 5 anlamlılık düzeyinde, Zivot-Andrews (1992) tarafından belirlenen kritik değerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilememiştir.

Model C tahminde kukla değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılıklarına bakıldığında DU kukla değişkeninin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle tahmine Model A ile devam edilmiş, serinin tüm dönemleri için $\alpha^A = 1$ hipotezinin sınaması amacıyla hesaplanan t istatistikleri Şekil 4'de gösterilmiştir.

Şekil 4 Pamuk Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için hesaplanan t-istatistikleri

Burada 1975 yılı için model A ile tahmin edilen denklem şöyledir;

$$\Delta \text{Pamuk} = 142336 + 8579.2t - 88957DU - 0.45884\text{Pamuk}(-1) - 0.24208\Delta \text{Pamuk}(-1) \quad (3.14)$$

1975 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^A = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.458840}{0.135299} = -3.39$ olarak hesaplanmıştır. A modeli için %5 hata payıyla Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^A = -4.80$ 'dir. Bu durumda 1975 yılı için oluşturulan sıfır hipotezi H_0^A reddedilememiştir.

Pamuk üretimi serisi için ikinci olasılıklı kırılma dönemi olan 1978 yılı için Model C ile tahmine devam edilmiştir. Burada nispi kırılma zamanı λ (kırılma

öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) 0.40'a karşılık gelen %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerle bir karşılaştırma yapılacaktır.

Bu durumda pamuk serisi 1978 yılı için hesaplanan Model C denklemi şu şekildedir;

$$\Delta\text{Pamuk} = 1611344 + 11190.3t - 1.08372\text{DU} - 0.2843\text{DT} - 0.59572 \text{Pamuk}(-1) - 0.136413 \Delta\text{Pamuk}(-1) \quad (3.15)$$

1978 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.595772}{0.16719} = -3.56$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %5 hata payıyla Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -5.08$ 'dir.

Serinin Model C'ye göre 1978 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-3.56), $\lambda = 0.40$ (kırılma öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) değerine karşılık gelen %5 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews (1992) tablo kritik değerden büyük olduğu için pamuk üretimi serisi için H_0^C hipotezi reddedilememiştir. Kukla değişkenlere bakıldığında DU kukla değişkeni istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tahmine en küçük t istatistiğini veren üçüncü olası kırılma dönemi olan 1995 yılı ile devam edilecektir. Model C için elde edilen denklem şu şekildedir;

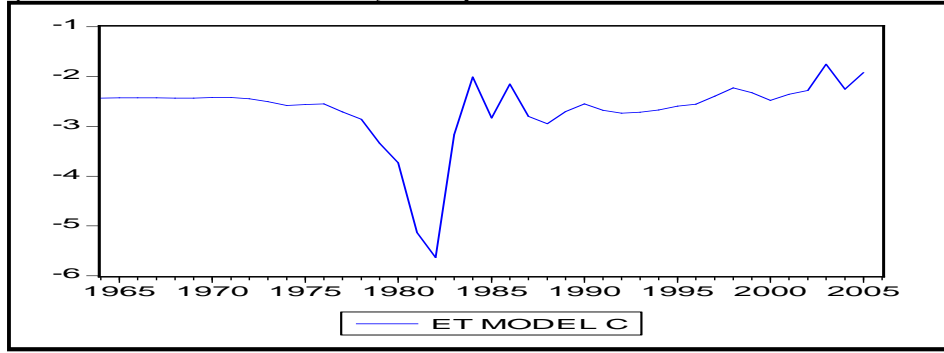
$$\Delta\text{Pamuk} = 175540 + 5359.6t + 86000\text{DU} - 2187.7\text{DT} - 0.5219\text{Pamuk}(-1) - 0.2244 \Delta\text{Pamuk}(-1) \quad (3.16)$$

1995 yılı için Model C tahmininde bağımlı değişkenin bir dönemlik gecikmesi için hesaplanan t istatistik değeri $t = \frac{-0.52195}{0.18084} = -3.55$ bulunmuştur. Bu değer $\lambda = 0.77$ 'ye karşılık gelen %10 anlamlılık düzeyinde Zivot –Andrews (1992) kritik değer $\tau^C = -4.82$ 'den daha büyük olduğu için H_0^C hipotezi reddedilememiştir.

1995 yılı pamuk üretimi serisi için oluşturulan Model C'de DU kukla değişkenin istatistiksel olarak anlamlı olması ve 1995 yılının minimum t istatistiğine karşılık gelmesi, serinin seviyesinde önemli bir değişim yaşandığını ortaya koymaktadır.

Et üretimi serisi için Zivot-Andrews (1992) testine göre oluşturulan ve (3.7) numaralı denklemde gösterilen EKK yöntemi ile tahmin edilen modellerde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri Şekil 5'de gösterilmiştir.

Şekil 5: Et Üretimi Serisi $\alpha^C=1$ için hesaplanan t-istatistikleri

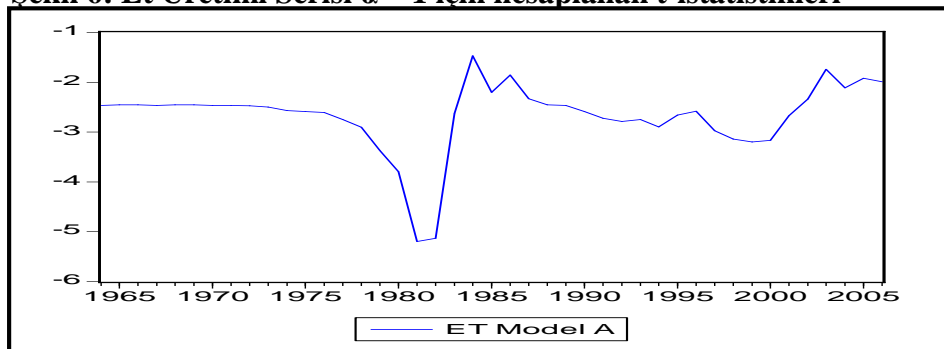
Şekil 5’de minimum t istatistiğini veren yılın 1982 olduğu görülmektedir. Et üretimi serisinde olası kırılma dönemi 1982 yılı için tahmine Model C ile başlanmıştır.

$$\Delta Et = 147910 + 3295.8t - 0.90114 Et(-1) + 184024DU - 2703.8DT + 0.0878\Delta Et(-1) \quad (3.17)$$

1982 yılı için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{0.90114}{0.159861} = -5.63$ olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan t- istatistiği (-5.63), $\lambda = 0.40$ değerine karşılık gelen %5 anlamlılık düzeyinde, Zivot-Andrews (1992) kritik değer $\tau^C = -5.08$ ’den küçük olduğu için H_0^C hipotezi reddedilmiş, serinin kırıklı bir trend doğrusu etrafında durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tahmine model A ile devam edildiğinde model A için hesaplanan $\alpha^A = 1$ hipotezini sınaması için hesaplanan her döneme ait t istatistikleri Şekil 6’da yer almaktadır.

Şekil 6: Et Üretimi Serisi $\alpha^A=1$ için hesaplanan t-istatistikleri

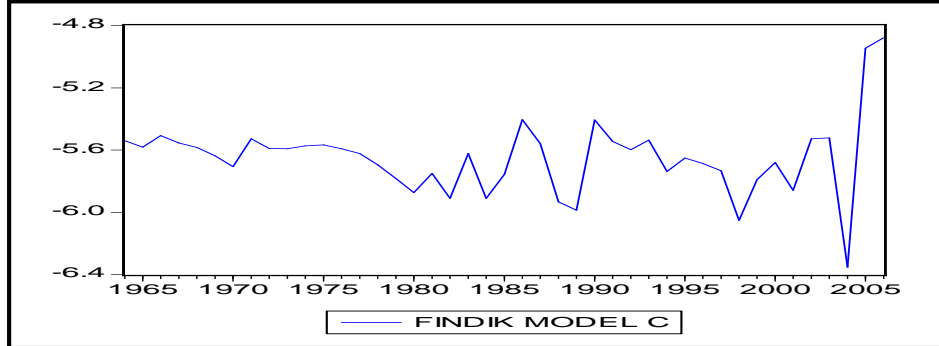
Serinin seviyesinde bir yapısal kırılma olup olmadığının araştırılması amacıyla oluşturulan Model A’ya göre 1981 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-5.20), $\lambda = 0.38$ değerine karşılık gelen %5 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews (1992)

kritik değer olan $\tau^A = -4.80$ 'den büyük olduğu için et üretimi serisi için H_0^A hipotezi reddedilmiştir.

Zivot-Andrews (1992) test yaklaşımına göre birim kök testi uygulanan tarımsal üretim verileri anlamlı kırılmalar göstermiştir. Bu durum özellikle et üretimi için 1980 sonrası tarım sektöründe yapısal bir dönüşüm olduğunu doğrular niteliktedir. Yapılan testler et üretimi serisinin 1982 yılında hem düzey hem de eğiminde kırılma olduğu yani serinin kırıklı bir trend doğrusu etrafında durağan olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Fındık üretimi serisi için model C hesaplanan t istatistikleri şekil 7'de yer almaktadır. Söz konusu grafikte görüldüğü gibi t istatistikleri oldukça farklı bir dağılım göstermektedir. Minimum t istatistikleri dikkate alındığında birçok yılda olası kırılmalara rastlanmaktadır. Söz konusu yıllar 1982, 1989, 1998 ve 2004 yıllarıdır.

Sekil 7: Fındık Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için hesaplanan t-istatistikleri

1982 yılı fındık üretim serisi için tahmin edilmiş modelin tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta F_{\text{fındık}} = 88940.1 + 16975.2t - 70187DU - 634.453DT - 1.386229F_{\text{fındık}}(-1) - 0.20884 \Delta F_{\text{fındık}}(-1) \quad (3.18)$$

1982 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-1.386209}{0.234512} = -5.91$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %5 hata payıyla

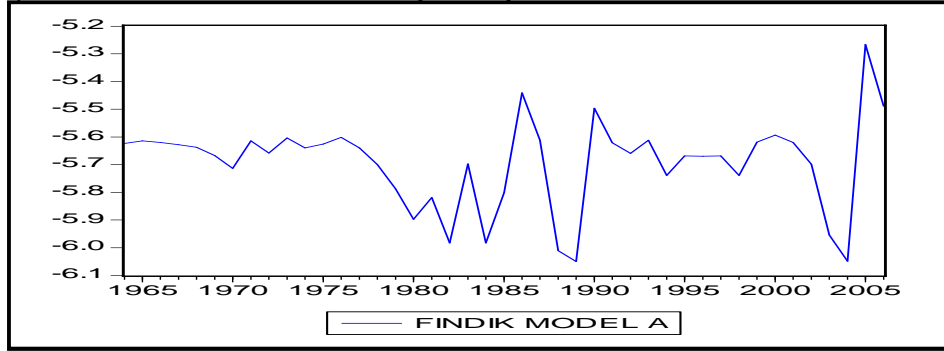
Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -5.08$ 'dir.

Seri seviyesinde Zivot-Andrews testine tabii tutarak serinin seviyesinde bir yapısal kırılma ile birlikte durağan olup olmadığı araştırıldığında Model C'ye göre 1982 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-5.91), $\lambda = 0.44$ 'e karşılık gelen % 5

anamlılık düzeyinde Zivot-Andrews (1992) kritik değerden daha küçük olduğu için fındık üretimi serisi için H_0 hipotezi reddedilmiş ve fındık serisinin kırıklı bir trend doğrusu etrafında durağan olduğu görülmüştür. Ayrıca Model C tahminde DU kukla değişkeni istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, DT kukla değişkeni ise istatistiksel olarak önemsizdir. Bu durumda fındık serisi için tahmine Model A ile devam edilecektir.

Şekil 8’de fındık üretimi serinin tüm değerleri Model A ile tahmin edilmesi sonucu elde edilen $\alpha^A=1$ için hesaplanan t istatistikleri incelenirse fındık üretiminin müdahalelere oldukça hassas tepki verdiği görülmektedir.

Sekil 8: Fındık Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için hesaplanan t-istatistikleri

1982 yılı için Model A tahmin edilen denklem şöyledir;

$$\Delta F_{\text{fındık}} = 93803 + 16505.6t - 67961.9DU - 1.3835F_{\text{fındık}}(-1) - 0.2064\Delta F_{\text{fındık}}(-1) \quad (3.19)$$

1982 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^A = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-1.3833}{0.2312} = -5.98$ olarak hesaplanmıştır. A modeli için %5 hata payıyla

Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^A = -4.80$ 'dir. Model A için de serinin bir dönem gecikme katsayısı t istatistik değeri (-5.98) tablo kritik değerden küçüktür. Bu durumda sıfır hipotezi reddedilmiştir ve 1982 yılında serinin sabitinde bir kırılma olduğu doğrulanmıştır.

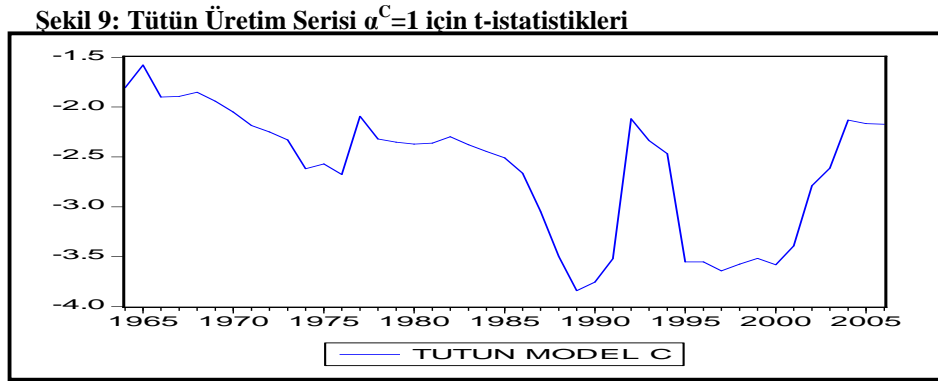
Fındık serisi için ikinci olasılıklı kırılma dönemi olan 1998 yılı için Model C ile tahmine devam edilmiştir. Burada nispi kırılma zamanı λ (kırılma öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) 0.61'e karşılık gelen %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerle bir karşılaştırma yapılacaktır.

1998 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-1.40154}{0.24204} = -5.79$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -5.08$ 'dir.

Serinin Model C'ye göre 1998 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-5.79), Zivot-Andrews kritik değerden (**-5.08**) küçük olduğu için fındık üretimi serisi için H_0 hipotezi reddedilmiştir. Kukla değişkenlere bakıldığında DU ve DT değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durumda 1998 yılında serinin hem düzeyinde hem de eğiminde yapısal kırılma olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer beklenen kırılma yılı olan 2004 yılı için model C tahmininde bağımlı değişkenin bir dönemlik gecikmesi için hesaplanan t istatistik değeri $t = \frac{1.34117}{0.211305} = -6.35$ bulunmuştur. Hesaplanan bu değer Zivot-Andrews %10 seviyesinde ($\lambda = 0.93$) kritik değer olan $\tau^C = -4.58$ 'den daha küçük olduğu için H_0 boş hipotezi reddedilmiş ve 2004 yılında seride bir kırılma olduğu görülmüştür.

Tütün üretimi serisi için Zivot-Andrews (1992) birim kök testine göre oluşturulan ve (3.7) numaralı denklemde gösterilen Model C ile tahmin edilen $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 9'da gösterilmiştir.

Hesaplanan t istatistikleri incelendiğinde 1989, 1997 ve 2000 yıllarında olası kırılmalar dikkat çekmektedir.

Tütün üretimi serisi 1989 yılı için tahmin edilmiş modelin tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta \text{Tütün} = 95581.8 + 1989.9t - 58677DU - 1.0832DT - 0.64732\text{Tütün}(-1) - 0.015137\Delta \text{Tütün}(-1) \quad (3.20)$$

1989 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^c = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.64873}{0.17278} = -3.75$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %5 hata payıyla Zivot-Andrews tablo kritik değeri $\tau^C = -5.08$ 'dir.

1989 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-3.75), % 5 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews (1992) tablo kritik değerden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilememiştir. Ancak Model C tahminde kukla değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılıklarına bakıldığında DT ve DU kukla değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

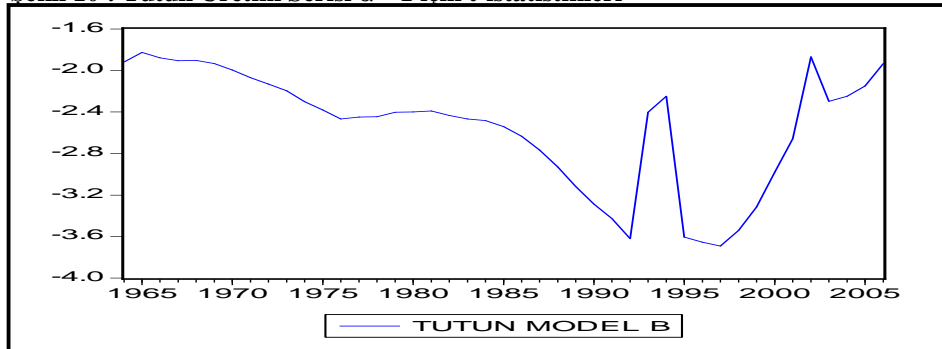
Tahmine ikinci olasılıklı kırılma yılı olan 1997 dönemi için serinin Model C ile tahmin edilen denklem şu şekildedir;

$$\Delta\text{Tütün} = 90229.2 + 2119.3t - 211545.6DU - 0.62414\text{Tütün}(-1) - 3.57371\Delta\text{Tütün}(-1) \quad (3.21)$$

1997 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.62414}{0.17464} = -3.57$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %10 hata payıyla Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -4.82$ 'dir. Model C için de 1997 yılında seride H_0^C reddedilememiştir. Kukla değişkenler incelendiğinde DT kukla değişkeninin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tahmine model B ile devam edilecektir. Tahmin edilen modellerde $\alpha^B = 1$ hipotezinin sınaması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 10'da gösterilmiştir.

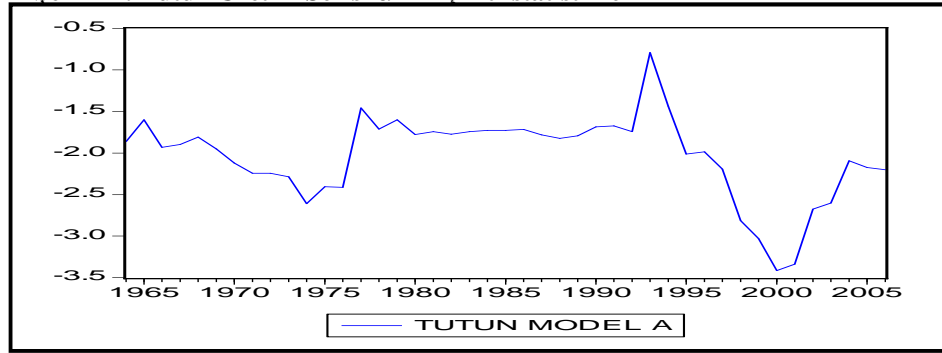
Şekil 10 : Tütün Üretim Serisi $\alpha^B=1$ için t-istatistikleri

Bağımlı değişken gecikmesi için hesaplanan t istatistiği $t = \frac{-0.47871}{0.153434} = -3.11$, 1997 yılı için $\lambda = 0.79$ değerine karşılık gelen %10 anlamlılık düzeyinde kritik değer $\tau^B = -4.11$ 'den büyük olduğu için H_0^B boş hipotezi reddedilememiştir.

Üçüncü olası kırılma yılı olan 2000 yılı Model C'den elde edilen sonuçlara göre, bağımlı değişken gecikmesi için t istatistiği (-2.11) olarak hesaplanmıştır. Bu değer de kritik değerlerden büyüktür bu nedenle %10 anlamlılık seviyesinde H_0^C boş hipotez reddedilmemiştir. Kukla değişkenlerin anlamlılıklarına bakıldığında DU istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Serinin tüm değerleri Model A ile tahmin edilmesi sonucu elde edilen $\alpha^A=1$ için hesaplanan t istatistikleri şekil 11'de görülmektedir.

Şekil 11: Tütün Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri

Burada 2000 yılı için Model A tahmin edilen denklem şöyledir;

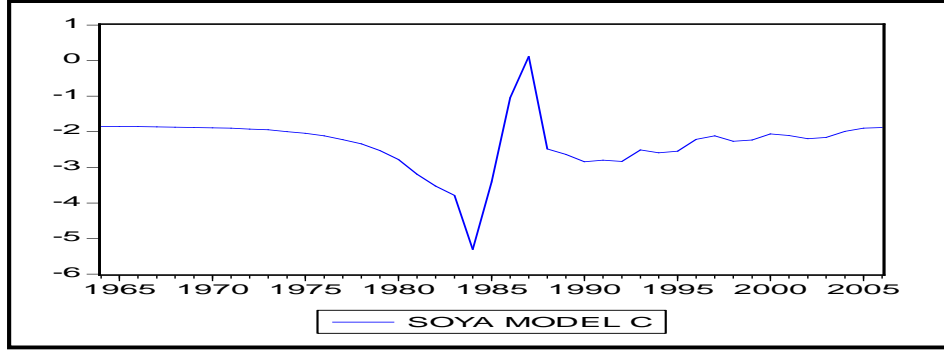
$$\Delta \text{Tütün} = 87825.1 + 1399.2t + 91207DU - 0.553349\text{Tütün}(-1) - 0.05403\Delta \text{Tütün}(-1) \quad (3.22)$$

Oluşturulan denklemde $\alpha^A=1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.553349}{0.153708} = -3.60$ olarak hesaplanmıştır. A modeli için %10 hata payıyla Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^A = -4.58$ 'dir. Model A için tütün üretimi serisinin bir dönem gecikme katsayısı t istatistik değeri (-3.60) tablo kritik değerden büyüktür. 2000 yılı için de H_0^A reddedilememiştir.

Tütün üretiminde yaşanan şokların etkisi geçici olmuştur. Ancak en küçük t istatistikleri olası kırılma yılları olan dönemlerde sabit ve DU* kukla değişken katsayılarının anlamlı olması nedeniyle serinin durağan olmadığını ancak seviyede önemli değişimler içerdiğini söylemek mümkündür.

Soya üretimi serisi için Zivot-Andrews test yaklaşımına göre oluşturulan Model C tahmini ile elde edilen $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınanması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 12’de gösterilmiştir.

Sekil 12: Soya Üretim Serisi $\alpha^C = 1$ için t-istatistikleri

Olası kırılma dönemlerine bakıldığında 1984 yılında bir kırılma olabileceği görülmektedir. 1984 yılı için tahmine Model C ile başlanmıştır. Soya üretim serisi için oluşturulmuş modelin tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta \text{Soya} = -2857.1 + 820.59t - 70187DU - 4974.06DT - 0.110894\text{Soya}(-1) + 0.31148 \Delta \text{Soya}(-1) \quad (3.23)$$

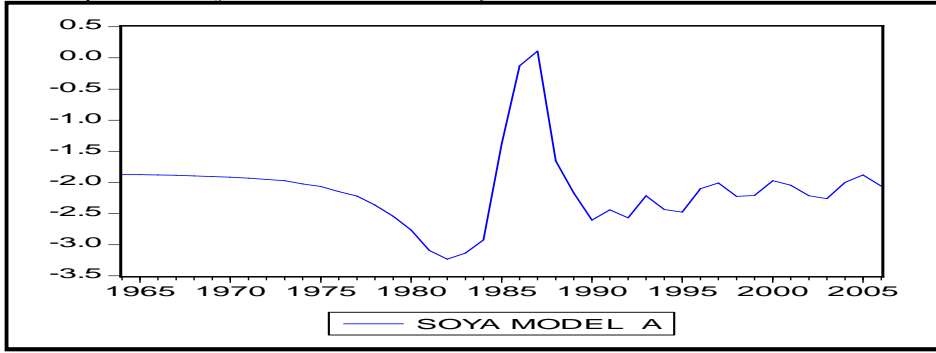
1984 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.588292}{0.110994} = -5.30$ olarak hesaplanmıştır.

Model C’ye göre 1984 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-5.30), $\lambda = 0.51$ (kırılma öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) değerine karşılık gelen %5 hata payıyla Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -5.08$ ’dir.

Hesaplanan istatistik % 5 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews (1992) kritik değerden daha negatif olduğu için soya üretimi serisi için H_0^C hipotezi reddedilmiştir. Ayrıca kukla değişkenlere bakıldığında DU ve DT değişkenlerinin her ikisi de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durumda 1984 yılında serinin hem düzeyinde hem de eğiminde bir yapısal kırılma olduğu ve serinin kırıklı bir trend doğrusu etrafında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Düzeydeki kırılmayı görmek üzere tahmine model A ile devam edildiğinde tüm yıllar için $\alpha^A = 1$ hipotezinin sınanması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 13’te gösterilmiştir.

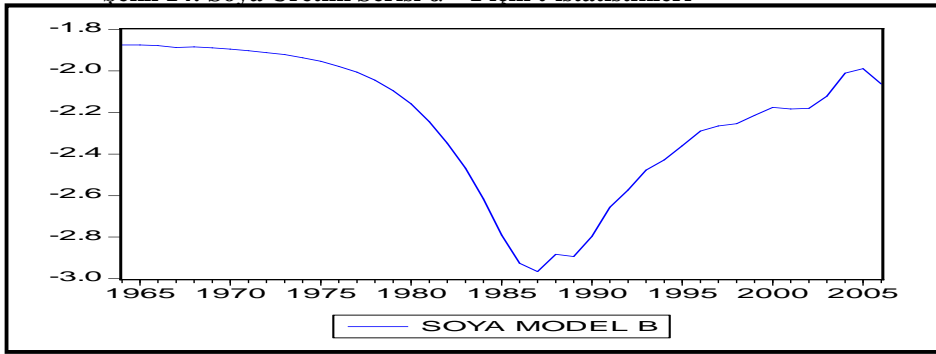
Sekil 13: Soya Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri

Hesaplanan t istatistikleri grafiği 1984 yılında yaşanan düzey değişimini oldukça açık şekilde ortaya koymaktadır.

Aynı şekilde soya üretimi serisi için Model B kullanılarak hesaplanan $\alpha^B=1$ t istatistikleri grafiği incelendiğinde 1984 yılında eğimdeki değişimi de açık şekilde görülmektedir.

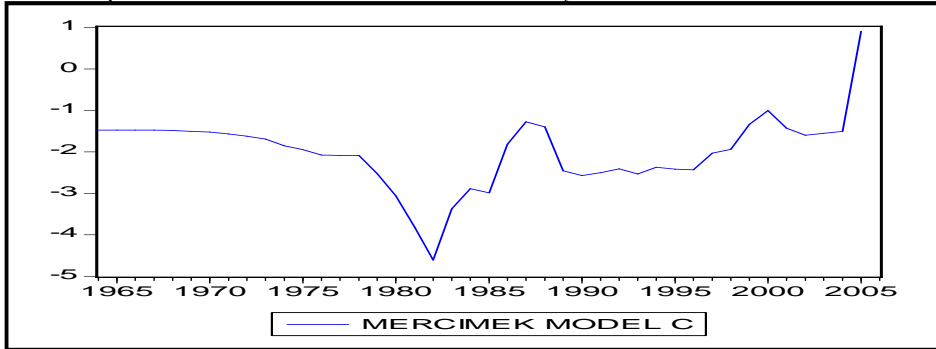
Sekil 14: Soya Üretim Serisi $\alpha^B=1$ için t-istatistikleri

Sonuç olarak soya üretimi serisi 1984 yılındaki yapısal kırılma ile birlikte durağandır.

Mercimek üretim serisi için tahmine model C ile başlanmıştır. EKK yöntemi ile tahmin edilen modelde $\alpha^C=1$ hipotezinin sınanması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 15’de gösterilmiştir.

Sekil 15: Mercimek Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri

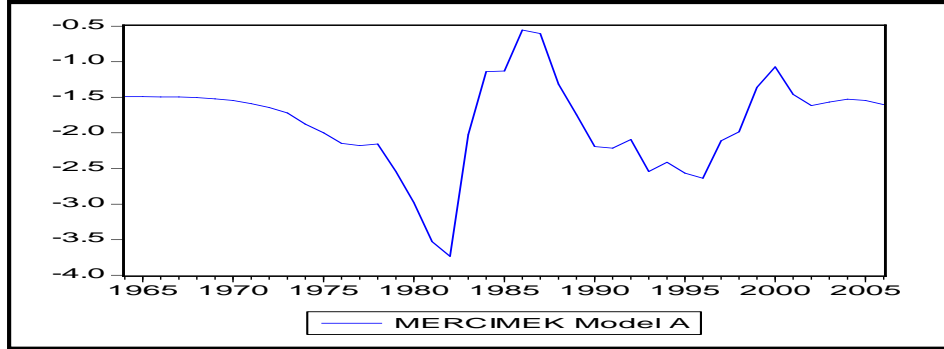
Şekil 15’de tüm yıllar için hesaplanan t istatistikleri incelendiğinde 1982 yılında belirgin bir kırılma olasılığı söz konusudur.1982 yılı için tahmin edilen Model C aşağıdaki gibidir;

$$\Delta \text{Mercimek} = 23491 + 5454.1t - 0.5986\text{Mercimek}(-1) + 330834\text{DU} - 13119 \text{DT} - 0.1720\Delta \text{Mercimek}(-1) \quad (3.24)$$

Model C’ye göre 1982 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^c = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.598653}{0.13072} = -4.60$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için Zivot-Andrews tablo kritik değeri $\tau^c = -5.08$ ’dir.Hesaplanan test istatistiği, $\lambda = 0.46$ için % 5 anlamlılık düzeyinde Zivot Andrews tarafından belirlenen kritik değerden büyüktür. Kukla değişkenler, anlamlılık açısından değerlendirildiğinde her iki değişken de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durumda serinin durağan olmadığını ancak eğimde ve ya düzeyde olası bir yapısal kırılma olduğunu söylemek mümkündür.

Düzeydeki olası kırılmayı test etmek için tahmine model A ile devam edildiğinde, hesaplanan $\alpha^A = 1$ hipotezinin sınaması için hesaplanan t istatistikleri grafiği 1982 yılında oluşan düzey değişimini ortaya koymaktadır.

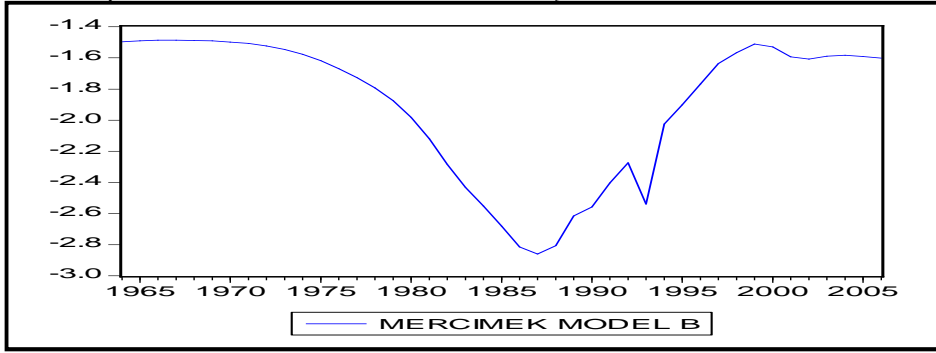
Sekil 16 Mercimek Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri

Modelde bağımlı değişken gecikmeli katsayısı için hesaplanan t istatistiği -4.95 olarak bulunmuştur. %5 anlamlılık düzeyinde hesaplanan t istatistiği kritik değer $\tau^A = -4.80$ değerinden küçüktür ve H_0^A hipotezi reddedilmiştir. Model C ile Model A minimum t istatistiklerinin aynı yılda çakışması daha önce ortaya konulan düzey değişimini doğrulamaktadır.

Eğimdeki değişimi incelemek amacıyla hesaplanan model B sonuçları şekil 17’de görülmektedir.

Sekil 17 Mercimek Üretim Serisi $\alpha^B=1$ için t-istatistikleri

Model B için hesaplanan minimum t istatistiği 1987 yılına aittir. 1987 mercimek üretim serisi için tahmin edilmiş model B tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta \text{Mercimek} = -59644 + 11628.4t - 16046.7DT - 0.330457\text{Mercimek}(-1) - 0.225689\Delta \text{Mercimek}(-1) \quad (3.25)$$

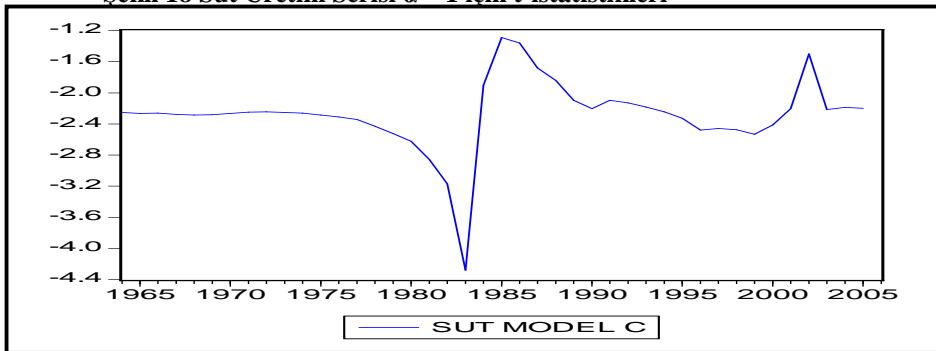
1987 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^B=1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.33045}{0.11744} = -2.81$ olarak hesaplanmıştır.

Model B'ye göre 1987 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-2.81), $\lambda = 0.53$ (kırılma öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) ve %5 hata payıyla Zivot-Andrews (1992) tablo kritik değeri $\tau^B = -4.42$ değerinden büyük olduğu için H_0^B hipotezi reddedilememiştir.

Mercimek üretimi serisi model A ile hesaplanan 1982 yılında düzeyde yaşanan kırılma ile birlikte durağandır.

Süt üretim serisi tüm yıllar için Zivot-Andrews birim kök testine tabii tutulmuştur. EKK yöntemi ile tahmin edilen modellerde $\alpha^C=1$ hipotezinin sınaması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 18'de gösterilmiştir.

Sekil 18 Süt Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri

Süt üretimi serisi grafik incelendiğinde olası kırılma yılları 1983 ve 2003 yılları olarak göze çarpmaktadır.

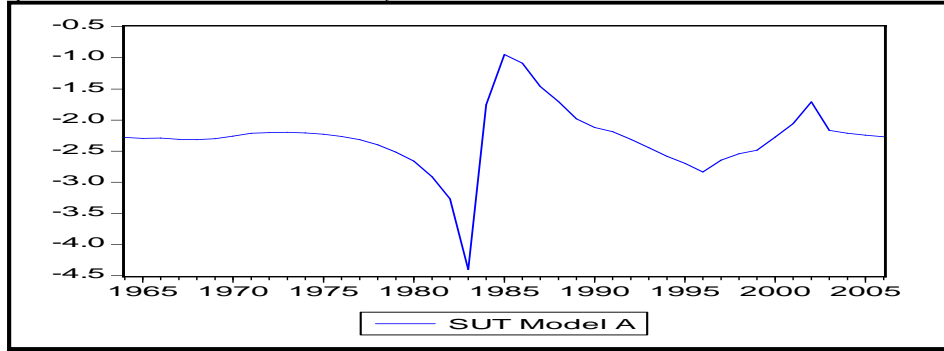
İlk olarak 1983 yılı için oluşturulan model C tahmin denklemi şu şekildedir:

$$\Delta\text{Süt} = 1846757 + 34762t - 0.479533\text{Süt}(-1) + 1814569\text{DU} + 4090.3\text{DT} + 0.84178\Delta\text{Süt}(-1) \quad (3.26)$$

1983 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C=1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.479533}{0.112068} = -4.27$ olarak hesaplanmıştır. Model C'ye göre 1983 yılı için hesaplanan t- istatistiği (-4.27), $\lambda = 0.46$ (kırılma öncesi dönem/tüm gözlem sayısı) değeri % 5 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews (1992) kritik değer $\tau^C = -5.08$ 'den büyük olduğu için H_0^C reddedilememiştir. Söz konusu tahminde DU kukla değişkeni istatistiksel olarak anlamlı, DT kukla değişkeni ise istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Serinin tüm değerleri Model A ile tahmin edilmesi sonucu elde edilen $\alpha^A=1$ için hesaplanan t istatistikleri şekil 19'da görülmektedir.

Sekil 19 Süt Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri

1983 yılında yaşandığı düşünülen düzeydeki değişim grafikte açıkça görülmektedir. 1983 süt üretimi için Model A ile tahmin edilen denklem şöyledir;

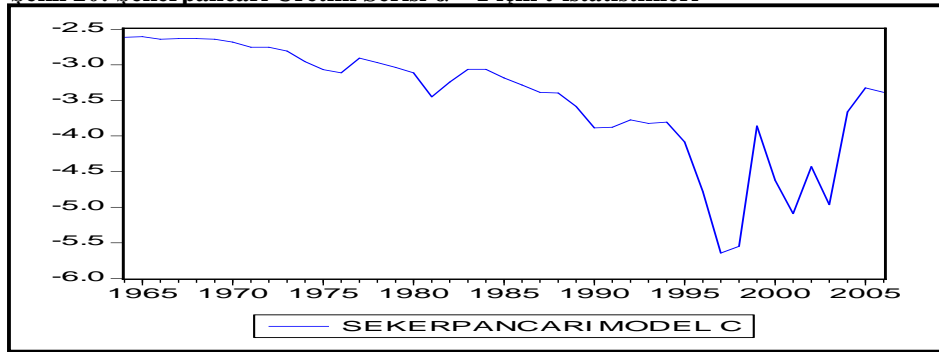
$$\Delta\text{Süt} = 1805742 + 36978.4t - 0.476365\text{Süt}(-1) + 1797058\text{DU} + 0.106567\Delta\text{Süt}(-1) \quad (3.27)$$

1983 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^A=1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.476365}{0.09883} = -4.82$ olarak hesaplanmıştır. A modeli için %5 hata payıyla Zivot-Andrews tablo kritik değeri $\tau^A = -4.80$ 'dir. Model A için de serinin bir dönem gecikme katsayısı t istatistik değeri (-4.82) %5 anlamlılık düzeyinde mutlak

değer olarak kritik değerden büyüktür. H_0^A reddedilmiştir. Süt üretimi serisi 1983 yılında düzeyinde bir yapısal kırılma ile birlikte durağandır.

Şekerpancarı üretimi serisi için Zivot-Andrews birim kök testine göre oluşturulan ve (3.7) numaralı denklemde gösterilen Model C tahmini ile tahmin edilen $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınanması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 20’de gösterilmiştir.

Sekil 20: Şekerpancarı Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri

Hesaplanan t istatistikleri incelendiğinde bulunan minimum kırılmalar 1997 ve 2001 dönemlerine aittir. 1997 dönemi şekerpancarı üretimi serisi için oluşturulan model C tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta\text{Şekerpancarı} = -1.102842 + 414227.4t - 4375083DU - 1211312DT - 1.102842\text{Şekerpancarı}(-1) - 0.223138\Delta\text{Şekerpancarı}(-1) \quad (3.28)$$

1997 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınanması için test istatistiği $t = \frac{-1.102842}{0.198618} = -5.55$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için $\lambda = 0.79$ değerine karşılık gelen % 10 hata payıyla Zivot-Andrews tablo kritik değeri $\tau^C = -4.58$ 'dir.

Hesaplanan t- istatistiği (-5.55), % 10 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews kritik değerden küçük olduğu için şekerpancarı üretimi serisi için H_0^C hipotezi reddedilmiştir. 1997 yılında serinin hem eğiminde hem de düzeyinde bir yapısal kırılma olduğu tespit edilmiştir. Kukla değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılıklarına bakıldığında DT ve DU kukla değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tahmine ikinci olasılıklı kırılma yılı olan 2001 dönemi için oluşturulan Model C ile tahmin edilen denklem şu şekildedir;

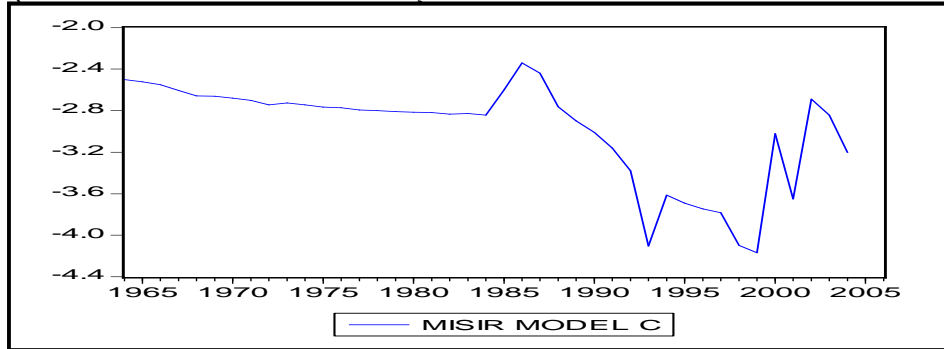
$$\Delta\text{Şekerpancarı} = 1529319 + 348512t - 1043421DU - 877578DT - 0.906303\text{Şekerpancarı}(-1) + 0.179746\Delta\text{Şekerpancarı}(-1) \quad (3.29)$$

2001 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.906303}{0.178055} = -5.09$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %10 hata payıyla Zivot-Andrews tablo kritik değeri $\tau^C = -4.82$ 'dir. 2001 yılı için de H_0^C reddedilmiştir.

Şekerpancarı üretimi serisinin hem trend hem de düzeydeki kırılmayla birlikte durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zivot-Andrews birim kök test yaklaşımı serideki tekli yapısal kırılmaları araştırmaktadır. Bu durumda minimum t istatistiğine sahip 1997 yılını dikkate almak gereklidir. Ancak 2001 yılında da seride önemli bir değişim yaşandığını söylemek mümkündür.

Mısır üretimi serisi için Zivot-Andrews birim kök testine göre oluşturulan ve (3.7) numaralı denklemde gösterilen Model C ile tahmin edilen ve $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 21'de gösterilmiştir.

Şekil 21: Mısır Üretim Serisi $\alpha^C = 1$ için t-istatistikleri

Mısır üretim serisini test etmek amacıyla hesaplanan minimum t istatistiklerine göre 1993 ve 1999 yılları olası kırılma yılları olarak göze çarpmaktadır.

1993 yılı mısır üretimi serisi için oluşturulan Model C tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta\text{Mısır} = 289195.9 + 26546t - 493061.2DU - 63904.1DT - 0.509470\text{Mısır}(-1) - 0.082594\Delta\text{Mısır}(-1) \quad (3.30)$$

1993 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.509470}{0.124131} = -4.10$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için

$\lambda = 0.69$ değerine karşılık gelen %5 hata payıyla Zivot-Andrews(1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -5.08$ 'dir.

Hesaplanan t- istatistiği (-4.10), Zivot-Andrews tarafından belirlenen kritik değerden büyük olduğu için 1993 yılı mısır üretimi serisi için oluşturulan H_0^C hipotezi reddedilememiştir. Kukla değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılıklarına bakıldığında DT ve DU kukla değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

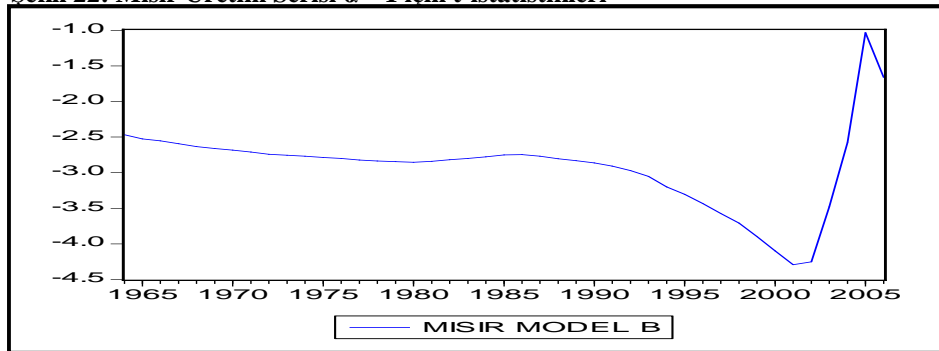
Model C sonucu elde edilen t istatistiklerinden ikinci olasılıklı kırılma yılı olan 1999 dönemi için tahmin edilen denklem şu şekildedir;

$$\Delta \text{Mısır} = 427619.2 + 27400.5t - 311658.6DU - 139352.5DT - 637691\text{Mısır}(-1) + 0.158115\Delta \text{Mısır}(-1) \quad (3.31)$$

1999 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.637691}{0.153014} = -4.16$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için %10 hata payıyla Zivot-Andrews (1992) tablo kritik değeri $\tau^C = -4.82$ 'dir. Model C için 1999 yılında seride H_0^C reddedilmemiştir.

Tahmine model B ile devam edildiğinde $\alpha^B = 1$ hipotezinin sınaması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 22'de gösterilmiştir

Sekil 22: Mısır Üretim Serisi $\alpha^B = 1$ için t-istatistikleri

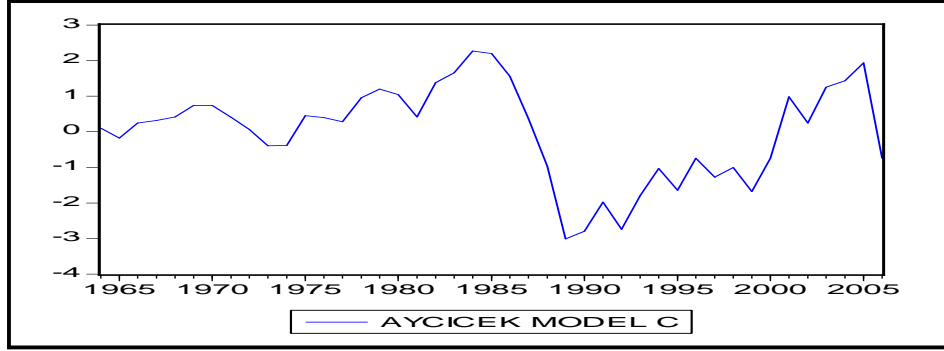
Şekil 22'de özellikle 2004 yılında düzeydeki olası değişim dikkat çekmektedir. 2004 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^B = 1$ hipotezinin sınaması

için test istatistiği $t = \frac{-0.758975}{0.151438} = -5.01$ olarak hesaplanmıştır. Model B için %10

hata payıyla Zivot-Andrews tablo kritik değeri $\tau^B = -4.11$ 'dir. 2004 yılında seride H_0^B boş hipotezi reddedilmiş ve serinin 2004 yılında eğimde yapısal kırılma ile birlikte durağan olduğu tespit edilmiştir.

Ayçiçeği üretimi serisi için Zivot-Andrews birim kök testine göre oluşturulan ve (3.7) numaralı denklemde gösterilen Model C tahmini ile hesaplanan ve $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınanması için hesaplanan t-istatistikleri şekil 23’de gösterilmiştir.

Sekil 23: Ayçiçeği Üretim Serisi $\alpha^C=1$ için t-istatistikleri

Ayçiçeği üretim serisi seviyesinde Zivot-Andrews birim kök testine tabii tutarak Model C’ye göre hesaplanan minimum t istatistiği 1989 yılıdır.

1989 yılı ayçiçeği üretimi serisi için oluşturulan Model C tahmin sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

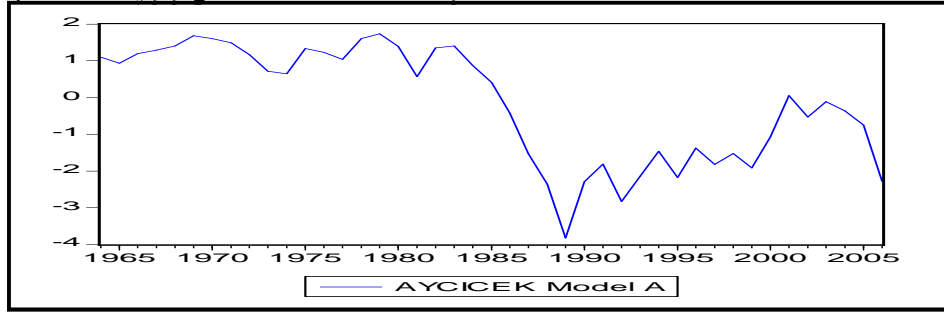
$$\Delta \text{Ayçiçeği} = -14523.7 + 23867t - 191087DU - 18124DT - 0.637485\text{Ayçiçeği}(-1) + 0.15564\Delta \text{Ayçiçeği}(-1) \quad (3.32)$$

1989 dönemi için oluşturulan denklemde $\alpha^C = 1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.637485}{0.157115} = -4.05$ olarak hesaplanmıştır. C modeli için $\lambda = 0.58$ değerine karşılık gelen %5 hata payıyla Zivot-Andrews tablo kritik değeri $\tau^C = -5.08$ ’dir.

Hesaplanan t- istatistiği (-4.05), % 5 anlamlılık düzeyinde Zivot-Andrews (1992) tarafından belirlenen kritik değerden mutlak değer büyük olduğu için ayçiçeği üretimi serisi için H_0^C hipotezi reddedilememiştir. Kukla değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlılıklarına bakıldığında DU kukla değişkeninin anlamlı olduğu görülmektedir.

Tahmine model A ile devam edildiğinde $\alpha^A = 1$ hipotezinin sınanması için hesaplanan her döneme ait t-istatistikleri şekil 24’de gösterilmiştir.

Sekil 24: Avciceği Üretim Serisi $\alpha^A=1$ için t-istatistikleri

1989 yılında düzeyde olası bir kırılmayı test etmek üzere oluşturulan denklemde $\alpha^A=1$ hipotezinin sınaması için test istatistiği $t = \frac{-0.359848}{0.105064} = -3.42$ olarak hesaplanmıştır. A modeli için %5 hata payıyla Zivot-Andrews tablo kritik değeri $\tau^A = -4.80$ 'dir. Model A için hesaplanan minimum t istatistiğine karşılık gelen 1989 yılı için H_0^A boş hipotezi reddedilememiştir.

3.6. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada uygulanan Zivot-Andrews (1992) birim kök testi tarımsal üretimde, özellikle 1980 yılından sonra önemli değişimlerin ortaya çıktığını göstermiştir. Sonuçlara göre tarımsal üretim, en çok ekonomik krizlerin yaşandığı yıllarda desteklemelerin kısıtlanmasından etkilenmiştir. Hesaplanan birçok kırılma noktası, ürün bazında önemli etkilere sahip politika değişikliklerinin gerçekleştiği yıllarla örtüşmektedir.

Ekonometrik analizler, genel olarak şokların serilerde bir kırılma yaratmakla beraber genellikle trend doğrusunun eğiminde veya hem eğim hem de kesim noktasında değişim şeklinde olduğunu ortaya koymuştur. Tarım ürünleri üretiminin özellikle 1980 ve 2001 yıllarında uygulanan istikrar programlarından önemli ölçüde etkilendiğini ve ürünler bazında tespit edilen yapısal kırılmaların desteklenmede değişiklik oluşturacak etkenlerle çoğunlukla paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'de ekilen alanların önemli bir kısmında üretimi yapılan buğday nüfusun beslenmesi açısından büyük öneme sahiptir. Yapılan analizde buğday üretiminin 1990 yılından sonra değişime uğradığı sonucu bulunmuştur. Bu durum

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin yapısıyla ilgili özellikle 1990 yılından sonra yapılan değişiklerle ilişkilidir. 1990 yılında TMO'nun üreticiden satın aldığı buğday ya da başka tahılları satın aldığı fiyatın en az %15'i üzerinden bir fiyatla satma zorunluluğunun getirmesi bu sonuçla örtüşmektedir. Aynı dönemde özel sektörün üretime girmesi ve alıma geçmesi de dikkat çekicidir.

1999 yılında IMF'ye verilen niyet mektubunda 2000 yılı hububat destekleme fiyatlarının tahmin edilen dünya piyasa fiyatının %35'inden fazla olmayacak şekilde belirleneceği ve TMO tarafından yapılan hububat alım miktarının düşürüleceği taahhüt edilmiştir. 2000'de Dünya Bankası'na verilen Kalkınma Politikası Mektubu'nda bu taahhütlere hububat ithalatındaki gümrük tarife oranlarının azaltılacağı eklenmiştir. Bu dönemden sonra destekleme alım miktarları hızla düşürülmüş ve dünya piyasasında oluşan fiyatlara yakın bir fiyat düzeyi benimsenmiştir.

2001'de buğdayda destekleme alımları yarı yarıya indirilmiştir. Hedeflenen enflasyona göre fiyat verilen buğdayda, yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle çiftçiye verilen destekler enflasyon karşısında erimiştir. Buna karşılık girdi fiyatları da sürekli bir artış göstermiştir.

TMO'nun alım miktarları ve destekleme fiyatlarının sistemli olarak düşmesi ve buğday fiyatlarının maliyetinin altına inmesi, sonucu kırsal kesim yoksullaşmıştır. Bu durum, buğday üretiminin giderek azalması ile sonuçlanmıştır.

Türkiye'de üretilen stratejik ürünlerden biri olan pamuk üretimi için 1995 yılında anlamlı bir kırılma tespit edilmiştir. 1993 yılında kütlü pamuk destekleme primine geçilmesi ve pamuk üreticisine verilen desteklerin 1994 yılında kaldırılmış olması bu kırılmanın en önemli nedenidir. 1995 yılında pamuk üretimine verilen destekler kütlü pamuk maliyetinin altında gerçekleşmiştir. Pamuk üretimine 1998 yılından itibaren kilo başına destek verilmeye başlanmıştır, fakat verilen desteklerin enflasyon oranının altında kalması üreticileri zor durumda bırakmıştır. Pamuk üretimi bir düşme eğilimi içine girmiş, artan enflasyon ve azalan destekler pamuk üretimini olumsuz yönde etkilemiştir.

Toplam kırmızı et üretimi için 1982 kırılma yılı olarak tespit edilmesi teorik beklentilerle paralellik göstermiştir. Çünkü hayvancılık sektörü 24 Ocak 1980

kararlarından en çok etkilenen sektördür. Bu dönemde hayvan üretimi ve hayvansal ürünler üretimine verilen teşviklere son verilmiştir. 1983 yılında 183 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Tarım Bakanlığı Vazife ve Teşkilat Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren uygulanan serbest pazar politikaları ile et ithalatı önemli artışlar göstermiştir. Türkiye'de damızlık hayvan ithalatının 1986 yılında serbestleştirilmiş olması önemlidir. 1986 yılında başlatılan, fakat 1987 yılından itibaren yoğunlaştırılan gebe düve ithalatı hem satıcı ülkeler hem de Türkiye tarafından desteklenmiştir. 1986 yılından itibaren et ithalatında büyük artışlar yaşanması, yerli üretim açısından önemli değişimlere neden olmuştur.

Ayrıca 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarıyla devletin hayvancılık sektöründen hızla çekilerek, yerini özel sektöre bırakması ve 1986 yem fabrikalarının özelleştirilmesiyle, yem fiyatlarının kısa sürede artmasının da önemi büyüktür.

1987 yılından sonra ithalat giderek artmış ithalatçı firmaların seçimi ve denetlenmesindeki zaafılara borç faiz oranının düşük, geri ödeme süresinin uzun olması eklenince, damızlık satın alanlar bu hayvanları yetiştirmek yerine elden çıkararak kar etmeye yönelmişlerdir. Bu durum bir dönem sonra kırmızı et üreticilerinin de büyük zarar görmesine neden olmuş ve pek çok üretici iflas etmiştir.

Ayrıca beklentilerin aksine 2000'li yıllarda yaşanan BSE krizi ekonometrik analizde bir kırılmaya neden olmamıştır.

Fındık üretiminde arz fazlılığı nedeniyle, 1980'li yılların başında üretim alanlarının kontrol altına alınması zorunluluğunu gündeme gelmiştir. Bu amaçla ilk kez 1983 yılında 2844 sayılı "Fındık Üretiminin Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi" hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Ancak, bu kanunun uygulamaya konuluşu 1989 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Kanuna göre; arz fazlasını ortadan kaldırmak için fındık üretim alanlarının genişletilmesi izne bağlı tutulmuştur. Mevcut durum bu kanunun bekleneni vermediğini ve fındık üretim alanlarında artışın devam ettiğini göstermektedir. Ancak 1980 yılından sonra izlenen fiyat politikası, bu olumsuz gelişmenin hızını önceki dönemlere göre önemli oranda azaltmıştır. Bu gelişmeden ise, daha çok kaliteli fındık üretimine uygun yörelerin üreticileri zarar görmüştür.

Geçici bir şok olarak değerlendirebilecek 1998 yılında destekleme alımlarının toplam üretime oranı diğer ürünlerde olduğu gibi yarı yarıya düşmüştür. Bu yıldan itibaren destekleme alım fiyatlarındaki artış, sürekli olarak enflasyonun altında tutulmuştur. Bu durum üreticilerin sürekli olarak reel gelir kaybına uğramalarına neden olmuştur.

Fındık üretimi için tespit edilen kırılma noktalarından biri olan 2000 yılında ise artan borçları nedeniyle Fiskobirlik'in özerkleştirilmesi gerçekleşmiştir. 2004–05 ve 2005–06 sezonunda yüksek fiyattan fındık alım garantisi verilmiştir. 2002 yılında ise fındık üreticisini fiyat hareketlerinden korumak amacıyla, 2002 yılı arz fazlası kabuklu fındığın devlet adına üreticiden satın alınması ve alımların Fiskobirlik aracılığıyla yapılması yönündeki Bakanlar Kurulu kararı yayınlanmıştır.

2000 ile 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler tarımsal destekleme alımlarında önemli kısıtlamalara neden olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile çıkartılan tütün ve şeker yasaları ürünlerin ekimine de kısıtlama getirmiştir.

Tütün üretimi için tespit edilen 1989 yılı tütün ithalatının serbestleştirildiği yıl olması bakımından anlamlıdır. Bu yıldan itibaren tütün ithalatı başlayıp hızla artarak 1999 yılında Türkiye tütün üretiminin önemli bir kısmı kadarına ulaşmıştır. Yurtiçi sigara tüketimi artmasına rağmen, tütün üretimi bu yıldan sonra oldukça gerilemiştir. 2001 yılında çıkarılan tütün yasasıyla üretimi kısıtlanan tütünde, 2002'den 2006'ya kadar tütün üretimi önemli ölçüde azalmıştır. Bu gelişmeler sonucu ihrac fiyatlarının yükselmesi kısa vadede ihracatın lehine gibi görünse de, yüksek fiyatlar nedeniyle yabancı alıcının Türk tütünü yerine, aynı tütünü üreten başka ülkelere yönelmesine neden olmuştur.

Türkiye'de mısır üretimi, başta yem hammaddesi olmak üzere, tarım - sanayi entegrasyonunun sağlanmasında öne çıkan ürünlerden birisidir. Buğday ve arpa hasadından sonra boş bırakılan alanlar, mısır ve benzeri ürünler ekilmek suretiyle değerlendirilmekte ve ülke ekonomisine fazladan katkı sağlanmaktadır. Bu bakımdan mısır üretimi, ülke tarımı açısından son derece önemlidir.

Türkiye'de piyasa fiyatlarının yüksek olması, sanayicinin ithal mısıra daha fazla ilgi göstermesine neden olmakta, bu da ithalatı artırmaktadır. Mısırdaki destekleme prim ödemesine 2004 yılında başlanmıştır. Destekleme prim ödemesi

uygulamasında, üreticinin eline geçmesi gereken hedef fiyat ve pazar fiyatı arasındaki farkın, üreticilere prim olarak ödenmesi esas olarak alınmıştır.

Mısır üretiminin desteklenmesinde kullanılan DGD bir tarımsal destek olmaktan ziyade sosyal bir yardımdır. DGD, uygulandığı hiçbir ülkede tek başına uygulanan bir destekleme şekli olmayıp, üretim fazlası ürünler için uygulanmaktadır.

Oysa Türkiye, birkaç ürünün dışında kesinlikle üretimini ve verimliliğini artırması gereken bir ülkedir. DGD ile desteklenen mısır üreticisinin, yüksek fiyatlarla desteklenen ithal mısırla rekabet edebilmesi olanaksızdır.

Desteklenen alternatif ürün kanola ile mücadele etmesi gereken ayçiçeğine destek alımları, 1989 yılından itibaren başlayan süreçte 1999 yılında kaldırılmış, satış başına destekleme primi uygulamasıyla ürüne destek verilmiştir. 1994 yılında ekonomik istikrar tedbirleri çerçevesinde ayçiçeği destekleme alımından çıkarılmış. Bu tarihten sonra 1999 yılında ayçiçeğine prim uygulamasına başlanmıştır.

Yapılan analizde 1989 yılında bulunan kırılma anlamlıdır. Ayçiçeği'nde destekleme prim ödemesine ise ilk olarak 2000 yılında başlanmış, yıllar itibariyle artarak devam etmiştir. Ancak yapılan analizde 2000 yılında ayçiçeği üretiminde anlamlı bir kırılma bulunamamıştır. Türkiye'de ayçiçeğindeki talep fazlasını karşılayabilmek için yapılan ithalat hala önemli düzeydedir. Ayçiçeğinde uygulanan primler oldukça düşüktür. Prim oranının üretim sezonunun başında ilan edilmemesi ve zamanında ödenmemesi de bu durumun önemli nedenlerinden biridir.

Şekerpancarı üretiminde 1998 yılından sonra getirilen kota sistemiyle büyük düşüşler yaşanmıştır. Şekerpancarı üretim serisi için hesaplanan 2001 yılı kritik değeri ise oldukça anlamlıdır. Bu durum 2001 yılında kabul edilen Şeker Yasası ile açıklanabilir. Üretim ve pazarlama koşulları belirlenen pancarda, yapılan avans ödemeleri, girdi fiyatları ve enflasyonun altında kalmıştır. Türkiye dünyanın önemli şeker üreticilerinden biridir ve geçmişte bu alanda ihracatta bulunurken, günümüzde ancak kendine yetebilen üretim miktarına sahiptir. Son yıllarda şekerpancarı ve şeker üretimi "tarımda yeniden yapılanma" adı altında 2001 yılında çıkarılan söz konusu "Şeker Yasası" ile şekerpancarına üretim kotalarının getirilmesi, fabrikaların özelleştirilmesi istikrarsız bir piyasa yapısının oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle 2003 yılından itibaren kota sistemine geçilmiştir.

Yağ bitkisi olmasının yanında yem bitkisi olarak da kullanılan soya, önemli düzeyde arz açığı olan ve ithalatı yapılan bir üründür. Ekonometrik analizde soya üretimi serisinde 1984 yılında anlamlı bir kırılma tespit edilmiştir. Ancak bulunan dönem teorik beklentilerle uyumsuzdur. Türkiye’de soya üretim alanları ve üretim miktarları yıllar itibariyle azalan bir trend göstermiştir. Soya üretimi için teorik olarak beklenen kırılma destekleme prim ödemesine ilk olarak başlanan 2001 yılıdır. Destekleme prim ödemesinde, üreticinin eline geçmesi gereken fiyat ile uluslararası borsalarda oluşan fiyatlar arasındaki farkın ödenmesi esas alınmıştır.

Bulgular, pek çok üründe şokların serilerde kırılma yarattığını ve bazı ürünlerde ise trend doğrusunun eğiminde veya hem eğim hem de kesim noktasında değişme şeklinde ortaya çıktığını göstermiştir.

SONUÇ

Türkiye’de tarım Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bütün çabalara rağmen artarak devam eden yapısal sorunları nedeniyle istenen verimliliği yakalayamamaktadır. Türkiye tarımının içinde bulunduğu yapısal sorunların giderilmesi konusunda çözüm üretmeyen politikalar nedeniyle, önemli sorunlara sahip bir sektör haline gelmiştir. İklim ve arazi konusunda kendi kendine yeterli durumda iken artık pek çok önemli tarım ürünün ithal edilmesi bu durumun en önemli göstergesidir. Bunun yanı sıra uluslar arası yükümlülüklerden dolayı tarım verilen desteklerin azaltılması hatta birçoğunun kaldırılması tarım kesimini oldukça zor durumda bırakmıştır.

Tarım ürünleri dış ticaretinde önemli bir yeri olan Türkiye’nin özellikle son yıllarda toplam ihracattaki payı önemli oranda düşmesine karşılık tarım ürünleri ithalatının önemli oranda artması tarım kesiminin içinde bulunduğu durumu göstermektedir.

Türkiye’nin AB üyelik süreci ve DTÖ tarım anlaşmasının yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla tarım kesiminde önemli yapısal değişim politikaları izlenmesi tarım kesiminde uzun vadede etkiler yaratmıştır.

Son yıllarda tarım kesimine müdahalelerin azaltılması ve giderek kaldırılması, üretimden bağımsız desteklerin uygulanması, üretimin denetlenmesi, bu amaçla fazla üretim yapılan ürünlerde alan daraltılması, alanı daraltarak arazinin bir bölümünü boş bırakanlara doğrudan destek, telafi edici ödemelere geçilmesi gibi politikalar gerekli alt yapı oluşturulmadan uygulandığı için tarım kesiminde olumsuz etkiler yaratmıştır.

Tarım ürünleri uygulanan politikalara son derece duyarlıdır. Bu çalışma da bu duyarlılığı ekonometrik olarak göstermiştir. Sektörün hassas olması, her türlü düzenleme, müdahale ve transferlere açık olmasına neden olmaktadır. Özellikle AB üyelik süreci ve DTÖ tarım anlaşmasının yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla, tarım kesiminde önemli yapısal değişim politikaları izlenmiştir. Ancak sektörde gelişim zaman aldığı için ileriye dönük politikalar üzerinde düşünülmesi ve kararlı adımlar atılması gerekmektedir. Özellikle tarım kesimine gelir sağlayan stratejik ürünler ve tarımsal nüfusun beslenmesi için önem arz eden ürünler serbest

piyasa koşullarına bırakılırken sektörün hassasiyeti dikkate alınmalıdır. Yeni politikalar oluşturulurken mutlaka sivil toplum örgütleri, kooperatifler, üniversiteler gibi kurumların da süreçte yer almaları uzun vadeli politikaların hayata geçirilmesinde son derece önemlidir.

Serilerin ekonometrik analizi, ekonomik politikada yaşanan değişmelerden en çok destekleme politikasının, tarımsal üretimde önemli etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Destekleme politikası uygulamalarındaki yanlışlıklar, üretimin azalması ve yapısal sorunlarla boğuşan kırsal kesimin giderek yoksullaşmasına neden olmuştur.

Her şeyden önce destekleme politikası oluşturulurken bir ürüne verilen desteğin diğer ürünlere nasıl yansıtacağı iyi bir şekilde hesaplanmalı ve üretici kısa vadeli politikalarla zor durumda bırakılmamalıdır. Özellikle ülkenin beslenmesinde önemli olan buğday ve gene köylü nüfusun hayatta kalmasında önem arz eden ürünlerde bu konu dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır.

Tarım politikaları yapısal uyum ya da başka gerekçeler altında piyasa koşullarına bırakıldığında ortaya büyük sorunlar çıkabilmektedir. Bu çalışma, serilerin teknik olarak analiz edilmesiyle ekonomik politikada yaşanan değişmelerin tarımsal üretimde önemli etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Tarım sektörüne yönelik günümüze kadar uygulanan politikadaki temel sorun politikaların uygulanmasındaki amacın kesin ve açık bir şekilde ortaya konulmamasıdır. Politikaların belirlenmesinde ekonomik ve siyasi kaygıların ön plana çıkması üretimin dünya pazarı ile uyumunun bozulmasına neden olmuştur.

Çalışmamızda hesaplanan yapısal kırılma dönemleri incelendiğinde tarım politikalarının, bazı dönemlerde temel amaçlardan ne kadar uzaklaştığı açıkça görülmektedir. Bu konuda en önemli örneklerden biri hayvancılıkta ortaya çıkan sorunlardır. Bazı dönemlerde hayvancılığı geliştirmeye yönelik çeşitli programlar uygulanırken, hemen aynı dönemde et ithalatının serbest bırakıldığı görülmektedir. Uygulanan politikaların çeşitli kesimlere etkilerinin ne olduğuna yönelik çalışmalar yapılmamıştır. Uygulanan bir politikanın, amaçlarına ne kadar ulaştığı, kullanılan aracın bu amacı gerçekleştirmede ne kadar başarılı olduğunun düzenli olarak analiz edilmesi gereklidir. Tarım sektöründe yeterli alt yapı sağlanmadan sektörün serbest

piyasa koşullarına bırakılması son derece yanlıştır. Analizde birçok üründe yaşanan gerilemeler dikkat çekicidir.

Tarıma yönelik politikaların oluşturulmasında tarımsal ve ekonomik örgütler ve ilgili diğer sivil toplum örgütlerinin aktif rol alması ve tarımın ihtiyacı olan kurumsal altyapının oluşturulması gerekmektedir. Bu şekilde tarım sektöründe net ve uzun vadeli politikaların uygulanması mümkün olacaktır.

Tarımsal üretimin azalması Türkiye'nin kendi kendine yeterliliğini tehlikeye sokmaktadır. Örneğin daha önceleri dünyanın önemli buğday ihraç eden ülkelerinden biri olan Türkiye, günümüzde buğday ithalatçısı haline gelmiştir. Ancak üretimde kalite odaklı politikalar verimi arttıracak gibi Türkiye'nin tarımsal ürünlerde rekabet gücünü artırarak kırsal kesimin güçlenmesini sağlayacaktır. Önemli olan verilen desteklerin doğru kanallardan doğru üreticiye ulaşması yoluyla uzmanlaşmanın sağlanmasıdır.

Türkiye'de tarım sektörü üreten ve istihdam eden yapısıyla stratejik bir sektör olma özelliğini korumaktadır. Ayrıca küresel iklim değişiklikleriyle beraber artan gıda fiyatları küresel bir gıda krizinin açık göstergesidir. Bu durum tarımın önemini arttırmaktadır. Çalışmada ortaya konulan sektörün hassasiyeti aslında giderek önem kazanmaktadır. Gerekli altyapının oluşturulması ve üreticinin güçlendirilmesine yönelik uzun vadeli politikalarla tarım sektöründe yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abay, Canan, Olhan Emine, Uysal Yaşar, Yavuz Fahri ve Türkekul (2005) “Türkiye’de Tarım Politikalarında Değişim”, VI. Teknik Kongre, 3–7 Ocak 2005, TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara
- Abay Canan, Sayan Serdar, Miran Bülent Bayaner Ahmet (2001) “*Türkiye’deki Tarımsal destek Harcamalarının Enflasyonist Etkilerinin Ekonometrik Analizi*”, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Proje Raporu 2001- Ankara
- Acar, Mustafa (2006) ‘*DTÖ ve AB Müzakereleri Işığında Türk Tarımının Geleceği,*’ Orion Yayınevi, Ankara
- Abd El-Wakil M. Abou-Talb and Mohy Al-Din M. KH. El Begawy (2008) “*Supply Response for Some Crops in Egypt: A Vector Error Correction Approach*”, National Research Center. Journal of Applied Sciences Research,
- Ağaoğlu, Y. Sabit, İnan, Hakkı, Özkaya Tayfun ve Ortaş İbrahim (2005) “*Yirmi Birinci Yüzyıl Başlarında Türkiye Tarımının Vizyon ve Misyonu*”, VI.Teknik Kongre, 3-7 Ocak 2005, TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara
- H. Akder, (2003) “*Bridging the Gender Gap in Turkey*”, World Bank
- Akder, Halis (2006) “*Doha Gelişme Gündemi ve Türkiye*”, İktisat Dergisi, Sayı: 477
- Akder, Halis (2008) “*Türkiye’de Tarım Politikasında Destekleme Reformu*”
- Armah, Stephen E (2008) “*Establishing The Presence of a Risk Premium in The Cocoa Futures Market: An Econometric Analysis*”, American Agricultural Economics Association Annual Meeting, Orlando, FL.
- Aruoba (1989) “*Uluslararası Tarım Ürünleri Ticareti*”, Ankara

- Aktaş, Erkan (2002) “*Çukurova Bölgesi’nde Pamuk Arz Duyarlılığının Tahmini Üzerine Bir Çalışma*”, Turkish Journal of Agricultural Economics, Vol. 12
- Altınay, Galip ve Karagöl, Erdal (2004) “*Structural Break, Unit Root, and the Causality Between Energy Consumption and GDP in Turkey*” Doğuş Üniversitesi, İstanbul
- Atik, Hayriye (1999) “*The Contribution of the Information Sector to GNP: Theory and A Comparative Analysis For Turkey*”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı:14, Kayseri
- Atkins, Frank J (2002) “*Multiple Structural Breaks In The Nominal Interest Rate And Inflation In Canada And The United States*”, Department of Economics The University of Calgary
- Bakucs, Lajos, Zoltán, Fertő Imre (2008) “*Marketing and Pricing Dynamics in the Presence of Structural Breaks - The Hungarian Pork Market*”, EAAE Seminar, June 29th – July 2nd, Chania,
- Bayraç, H.Naci ve Yenilmez, Füsün (2006) “*Tarım Sektörünün Yapısal Analizi*”, ve *Avrupa Ortak Tarım Politikası*’ Demokrasi Platformu Dergisi, sayı 3
- Bayraç, Naci H, ve Yenilmez Füsün (2005) “*Türkiye ve AB Tarım Sektörlerinin Karşılaştırılması, Finans*”, Politik ve Ekonomik Yorumlar, 42 (498)
- Boratav, Korkut (1985) *Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Boratav, Korkut, “*Cancun’daki Tıkanma Üzerine Çeşitlemeler*”, Bağımsız Sosyal Bilimciler, (Çevirimiçi)
- Bozoğlu, Mehmet (2000) “*Comparative Analysis of Hazelnut Production and Trade Policies Between Turkey and European Union*”, V. Fındık Kongresi, ABD, Oregon
- Bradshaw, Girard and Orden David (1990) “*Granger Causality from the Exchange Rate to Agricultural Prices and Export Sales*”, Western Journal of Agricultural Economics, Agriculture and Trade Analysis Division, ERS, USDA

- Chun-Yu Ho, Dan Li (2006) “*Rising Regional Inequality in China: Policy Regimes and Structural Changes*”, Boston University, USA
- Çağlayan, Tayfur (2004) “*Osmanlı’dan Günümüze Tarım Ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri*”, T.C. Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Çakmak, E. H. (1992) “*Medium-Term Growth Prospects for Turkish Agriculture: A Sector Model Approach*”, *The Developing Economies*,
- Çakmak, E. H. (1998) “*Agricultural Policy Reforms and Rural Development in Turkey*”, Economic Development and Poverty Reduction Workshop, Mediterranean Development Forum, Marrakech, Morocco.
- Çakmak, E. ve Akder, H. (1999) “*Dünya Ticaret Örgütü-Tarım Anlaşması’nın Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye: Olanaklar, Kısıtlar, Stratejiler.*”, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara
- Çakmak, Erol H. ve Kasnakoğlu Haluk (2001) “*Tarım Sektöründe Türkiye Ve Avrupa Birliği Etkileşimi: Türkiye’nin AB’ye Üyeliğinin Analizi*”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Proje Raporu 2001-Ankara
- Çakmak, E.H. and Kasnakoğlu, H., (2002) “*Interactions between Turkey and EU in Agriculture: Analysis of Turkey’s Membership to EU*”, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Tarımsal Araştırma Enstitüsü
- Çakmak, E.H (2004a) “*Structural Change and Market Opening in Turkish Agriculture, Center for European Policy Studies*”, EU-Turkey Working Papers, No 10/
- Çakmak, E. (2004b). “*Tarımda Liberalizasyon Politikaları*”, Türk Tarım Dergisi,
- Çakmak, E. H. ve Akder, E. H. (2005) “*DTÖ ve AB’deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı*”, TUSİAD

- Çakmak, Erol H. (2007) “*Trade Liberalization and Turkish Agriculture: Threat or Opportunity*”, Cal-Med Workshop III (Mediterranean Products in a Global Market Place) Barselona, April 26-27, 2007
- Çolak, Ö. F. (2002) “*İstikrar Programı, Devletin Değişen Rolü ve Acil Eylem Planı*”, İşveren, C.41, S.2
- DİE (1998) “*Türkiye’de Tarımsal Yapı ve İstihdam*”, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü
- Doğanlar, Murat (1998) “*Testing For The Structural Break In The Turkish Foreign Trade*”, Çukurova Üniversitesi, İ.İ.B:F Dergisi Cilt: 8 Sayı 1, Adana
- DPT (2000) “*Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar Ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu*”, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara
- DPT (2002) “*Tarımsal Yapı ve Üretim*”, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara
- DPT: (2005) “*2006 Yılı Programı*”, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara
- DPT (2007) “*2007 Yılı katılım Öncesi Ekonomik Programı*”, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara
- DPT (2008a) “*Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarında Yaşanan Sorunlar ve Öneriler*”, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara
- DPT (2008b) “*Temel Tarımsal Göstergeler*”, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara
- Eraktan, G. (2001) “*Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası*”, Uzel Yayınları, İstanbul.
- Eraktan, Gülcan Abay Canan, Miran Bülent ve Olhan Emine (2004) “*Türkiye’de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları*”, İTO Yayınları, İstanbul
- Eraktan, Gülcan (2005) “*Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türk Tarımı*”, Demokrasi Platformu Dergisi, sayı 3

- Erdal, Güven (2001) “*Türk Tarım Politikası: Yapısal Sorunlar ve AB’ye Uyum, Avrupa Yolunda Türkiye ve Polonya Değişim Sürecinde İki AB Aday Ülkesi*”, Konrad Adenauer Vakfı Yayınları, Ankara
- Erdal, Güven (2005) “*İdari Yapının Güçlendirilmesi Mevzuatın Kabulünden Daha Önemli*”, Avrupa Birliği Tarım Müzakerelerine Hazırlık ve Müzakere Süreci Üzerine Tartışma Toplantıları, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara
- Erdal Gülistan (2006) “*Tarımsal Ürünlerde Üretim- Fiyat İlişkisinin Koyck Yaklaşımı İle Analizi (Domates Örneği)*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Tokat
- Ertuğrul, C. (2003). “*Tarım Ürünleri Dış Ticaretinde Korumacılık ve Dünya Ticaret Örgütü*”. Tarım ve Mühendislik Dergisi
- Ertuğrul, Cemil (2004) “*Tarımda Küreselleşme, Uruguay Görüşmeleri ve Sonrası*” Odak Yayınları, Ankara
- Eruygur, H. Ozan (2006) “*Impacts of policy Changes On Turkish Agriculture : An Optimization Model With Maximum Entropy*”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
- Gaytancıoğlu Okan, Erbay Recep ve Yılmaz Fuat (2003) “*Gelişmiş Ülkelerde Tarım Piyasalarının Organizasyonu*”, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul
- Gün Sema, (2006) “*Tarımda Toprak Mülkiyet Yapısı ve İşletmelerin İyileştirilmesi*”, Türk Tarım Dergisi, Sayı:171.
- Gülçubuk, B., Şengül H., Aluftekin N., Kızılaslan N., Kılıç M (2005) “*Tarımda İstihdam Sosyal Güvenlik Uygulamaları ve Kırsal Yoksulluk*”, Ziraat Mühendisleri Odası VI.Teknik Kongresi, TMMOB
- Günaydın, Gökhan (2000) “*Sekizinci Plan’da Tarım Sektörü*”, Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi
- Günaydın Gökhan (2003) “*Cumhuriyet Dönemi Boyunca Tarım Sektörünün Sosyolojik ve Ekonomik Dönüşümü*”, Küreselleşme ve Avrupa Birliği İle

- Bütünleşme Sürecinde Türk Tarım Politikaları Sempozyumu, Haz. Mehmet Özaslan, Gazi Üniversitesi Yayınları, Gaziantep
- Günaydın, Gökhan (2004) “*Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası Türkiye Tarım Sektörü İçin Bir Çıkış Yolu Olabilir mi?*”, Tarım ve Mühendislik Dergisi, Sayı: 69/70/71, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara.
- Günaydın, Gökhan (2006a) “*Tarım Politikalarında Değişme ve Eğilimleri Analizi, Türkiye Yansımaları*”, İktisat Dergisi, Sayı: 477
- Günaydın, Gökhan (2006b) “*AB’ye Uyum Sürecinde Tarım ve Çevre*”, Doğal Hayatı Koruma Vakfı, Mayıs 2006
- Gündüz, O. Esengün, K. (2007). “*Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği (15) ile Dış Ticareti Üzerine Etkileri*”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:24, Sayı:1, Tokat
- Gürkan, T. Somunkıran, D. (1993) “*Topluluğun Tarım Ürünlerindeki Ortak Piyasa Düzenleri, Fiyat Politikaları ve Destekleme Sistemleri*”, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara.
- Gürsel, Seyfettin ve Ulusoy, Veysel (1999) “*Türkiye’ de İşsizlik ve İstihdam Yapı*” Kredi Yayınları, İstanbul
- Hazine Müsteşarlığı. (2004) “*Tarımsal Destekler Raporu*”, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara.
- Hossain Akhand Akhtar (2008) “*The Agricultural Terms Of Trade In Bangladesh: An Econometric Analysis Of Trends And Movements*”, 1952–2006 University of Newcastle
- Işıklı, Emin ve Abay, Canan (1992) “*Destekleme Uygulamalarının Tarımsal Yapıya Etkisi*”, Tarım Haftası 93 Sempozyumu, Tarımsal Destekleme Politikaları, Sorunlar, Çözümler, TMMOB Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara
- İnan Hakkı, Gaytancıoğlu Okan, Erbay Recep ve Yılmaz Fuat, (2003) “*Gelişmiş Ülkelerde Tarım Piyasalarının Organizasyonu*”, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul

- Jayanthakumaran Pahlavani K. M. (2006) “*Structural Breaks in Trade and Income Per Capita in ASEAN-5 Countries: An Application of Innovational Outlier Models*”, Faculty of Commerce - Economics Working Papers University of Wollongong, 2006
- Josling, Tim ve Babinard Julie (2005) “*The Future Of CAP and Prospekts For Change. The Policy Environment For Agri-food Competitiveness*”, Stanford University
- Karakayalı, Hüseyin (2003) “*Türkiye Ekonomisinin Yapısal Değişimi*”, Güleç Matbaacılık Yayınları, İzmir.
- Karluk, Rıdvan (2002) “*Türkiye Ekonomisi / Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim*”, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul
- Karkacier, O. 2000. “*Türkiye süt ve süt ürünleri ithal talep analizi*”. Turk. J. Agriculture
- Kazgan, Gülten. (1993) “*Tarım ve Gelişme*”, Filiz Kitapevi, İstanbul
- Kazgan, Gülten. (2003) “*Tarım ve Gelişme*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Kazgan, Gülten (2005) “*Küreselleşme ve Ulus Devlet*”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Kazgan, Haydar (1995) “*Borçlarına Sadık Ülke Türkiye*” Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul
- KEB, (2006) “*2006 Yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı*” Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara
- Kesbiç, C. Yenal, Ercan Baldemir ve Sibel Doğan (2005), “*Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü İçin Bir Analiz*”, İstanbul Üniversitesi, VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 1-20, 25 Ağustos 2007, İstanbul
- Keyder, Çağlar (1993) “*Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, 1923-1929*”, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Kıymaz, Taylan (2000) “*Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Temel Ürünlerde (Hububat, Şeker ve Süt) Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları ve Bunların Hammadde Temini Açısından Gıda Sanayine Etkileri*”, DPT, Ankara
- Kıymaz, Taylan. (2008) “*Dünya Tarım Piyasalarında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması*”, DPT, Yayın No 2754, Ankara
- Kumcu, Ercan (2000) “*İstikrar Arayışları*“, Doğan Kitapçılık
- Maliye (2008) “*2008 yılı tahmini*”, T.C.Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
- Maliick Sushanta ve Marques Helena (2008) “*Exchange Rate Transmission into Industry-Level Export Prices: A Tale of Two Policy Regimes in India*”
- Mervar, Andrea (1994) “*Estimates of the Traditional Export and Import Demand Functions in the Case of Croatia*”, Croatian Economic Survey, Vol:1
- Miran, Bülent (2005) “*Türkiye’de Tarım*”, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara
- Niemi, Jyrki (2001) “*The Effects Of Trade Liberalisation On Asean Agricultural Commodity Exports To The Eu*” Economic Research (MTTL) MTT
- Özkaya, Tayfun, Oyan Oğuz, Işın Ferruh ve Uzmay Ayşe (2001) “*Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü – Bugünü – Geleceği*”, Türkiye Ziraat Odalar Birliği TÜSES Yayını, Ankara
- Pahlavani M ve Harvie C (2006) “*Testing for Structural Breaks in the Korean Economy 1980-2005: An Application of the Innovational Outlier and the Additive Outlier Models*”, University of Wollongong
- Parivash G.H ve Torkamani J. (2008) “*Effects of Financial Markets Development on growth of Agricultural Sector*”, American Euroasian J. Agric & Enviroment Sci.166-168
- Perron, P. (1989) “*The Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis*”, Econometrica, vol:57, 1989

- Perron, P ve Vogelsang, T.J (1993) “The Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis: Erratum”, *Econometrica*, vol:61, 1993
- Perron Pierre, (1998) “ Testing for a unit root in a Time series with a changing mean”, *Journal of Business and Economic Statistics*, vol:8
- Rehber E, B Çetin (1998) “*Tarım Ekonomisi*”, U:Ü Güçlendirme Vakfı, Vıpaş, No:134, Bursa
- Saçlı, Yurdakul (2007) “AB’ye uyum Sürecinde Hayvancılık Sektörünün Dönüşüm İhtiyacı”, DPT İktisadi Sektörler Koordinasyon Müdürlüğü
- Sayın, C. (2003) “*Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları*”, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. Ankara.
- Seki, İsmail (2005) “*Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Net İhracatı Üzerine Etkileri*”, 1985 – 2003 Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
- Soğuk, H. (2002) “*Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*”, İstanbul İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul
- Susam, Nazan ve Bakkal Ufuk, (2008) “*Türkiye’de Tarım Politikalarındaki Dönüşümün Kamu Bütçesi ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri*”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.f Dergisi Cilt: 10 Sayı: 1, Afyon
- Şahinöz, A. (2003). “AB ve Türkiye Tarım Politikalarında Değişim Eğilimleri”, Tarımsal ve Kırsal Politikalar Konferansı 8-9 Ocak 2003, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası
- Şahinöz, Ahmet, Çağatay, Selim ve Teoman, Özgür (2005) “*Tarımda Yeni Politika Arayışları: Fark Ödeme*”, TZOB, Ankara,
- Tarama Raporu Türkiye, (2006) “*Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Yapıda Değişme ve Gelişmeler*”, İkinci Tarım Şurası, İkinci Komisyon Raporu, Ankara
- TEDGEM (2007) “2007 Yılı Yayın Programı”
- Tekinel, Osman ve Deniz, Onur (2001) “*Avrupa Birliği’ne Geçiş Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikaları ve Destekleme Sistemleri*

Konusunda Yapılması Gerekenler”, Fen ve Mühendislik Dergisi, Cilt 4, Sayı 1

Temurlenk, M. Sinan Oltulular Sabiha (2007) “*Türkiye’nin Temel Makro Ekonomik Değişkenlerinin Bütünleşme Dereceleri Üzerine Bir Araştırma*”, Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi 24–25 Mayıs 2007 – İnönü Üniversitesi Malatya

Teoman Özgür (2001) “*Türkiye Tarımında Kapitalist Dönüşüm Tartışmalarına Bir Katkı*”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Cilt: 3, Sayı: 3, Ankara

TKB (2003). “*2002 Tarifeleri*”. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı

TKB (2004). “*DTÖ Doha Kalkınma Gündemi, Tarım Müzakereleri Çerçeve Metninin Türk Tarımı Açısından Değerlendirilmesi*”

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı: (2006) “*Tarım Sektöründe Son Gelişmeler ve 2002–2006 Karşılaştırması*” (Çevrimiçi)

TOBB, (2000) “*Türkiye’de Ekonomik Yapı Değişmeleri*” (1923 – 1988)

TÜİK. (2008) “*İstatistik Göstergeler 1923–2007*”,Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları

TÜİK, “*Tarımsal İşletmeler Bitkisel Üretim Araştırması*”, 2006 Sayı:197 Erişim Tarihi:18 Aralık 2008

Türkekul, Berna (2004) “*Türkiye’de Makroekonomik Değişkenlerin Tarım Sektörüne Kısa ve Uzun Dönem Etkileri Üzerine bir Araştırma*”, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir

Türkekul, Berna (2006) “*Türkiye’de Makroekonomik Değişkenlerin Tarım Sektörüne Kısa ve Uzun Dönem Etkileri Üzerine bir Araştırma*”, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir

TÜSİAD, Türk Sanayiciler Ve İşadamları Derneği (2003) “*AB’ye Uyum Sürecinde Türk Tarım Sektörünün Sorunları Ve Çözüm Önerileri*”, TÜSİAD Görüşleri Dizisi, No:13, TÜSİAD Bankacılık ve Sanayi İşleri Komisyonu Yayınları, İstanbul

- Ulusoy, Sadi (2003) “AB’ne Adaylık Sürecinde AB Ve Türkiye Tarım Politikaları Öncelikler-Farklılıklar-Çelişkiler”, AB Genişleme Sürecinde Türkiye Tarımsal ve Kırsal Politikalar” Sempozyumu, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Ankara
- Utkulu, Utku “*Testing for unit-roots with structural change: an application of the perron additive outlier test to the turkish macroeconomic time series data*”, DEÜ-İİBF Dergisi, cilt:12, sayı:1, 1997
- Utkulu, Utku ve Dilek Seymen (2004), “*Trade, Competitiveness and Revealed Comparative Advantage: Evidence for Turkey towards the EU*”, European Trade Study Group 6th Annual Conference, ETSG 2004, 9–11 September, 2004.
- Vogel, Stephen J (1994) “*Structural Changes in Agriculture: Production Linkages and Agricultural Demand-Led Industrialization*”, Oxford Economic Papers, New Series, Vol. 46, Oxford University Press
- Waheed, Muhammad, Alam, Tasneem and Ghauri ve Saghir Pervaiz (2006) “*Structural Breaks And Unit Root: Evidence From Pakistani Macroeconomic Time Series*”, State Bank of Pakistan
- WTO (1995). “Agreement on Agriculture “World Trade Organisation
- WTO (2003) “*Annual Report, World Trade Organisation*”, ISBN 92–870-1223-4, France
- WTO (2006) “*International Trade Statistics 2006*”
- Yang. Jiping ve Sun Lisha “*An Empirical Study of Cointegration with Structural Breaks of Shanghai and Shenzhen Stock Markets*”, School of Economics and Management, Beihang, China
- Yalçinkaya, N, Yalçinkaya H, Çılbant C (2006) “*Avrupa Birliği’ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceğine Etkisi*”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa

Yavuz, Nilgün (2006) “*Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi*” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*

Yavuz, Fahri (2004) “*Türkiye Fındık Sektörü Ekonometrik Modelinin Oluşturulması ve Politik Analizlerde Kullanılması*”, *Erzurum*

Yeni, Rahmi ve Dölekoğlu C.O (2003) “*Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri*”, *Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayın No:98. Ankara*

Zivot, E. ve Andrews (1992) D.W.K., *Further Evidence On The Great Crash, The Oilprice Shock And The Unit-Root Hypothesis*” *Journal Of Business And Economic Statistic*

EKLER

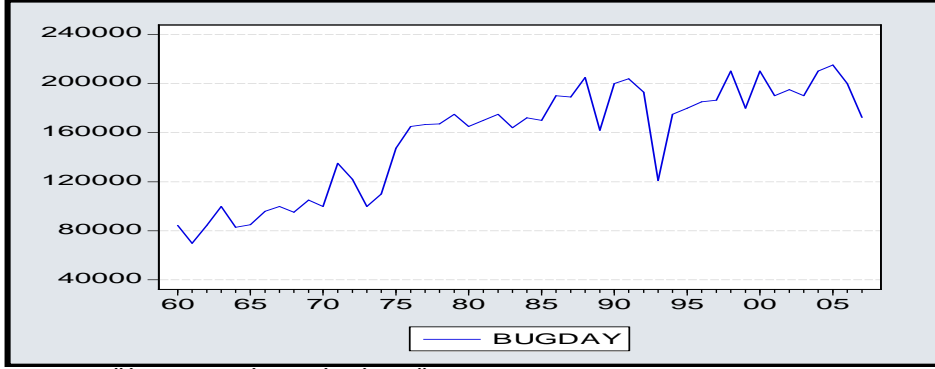
EK 1

BUĞDAY			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1975	-5,04		
1985			-5,33
1986		-4,24	
PAMUK			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1995			-3,55
MISIR			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1999			-4,16
2004		-5.01	
SÜT			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1983	-4,82		
FINDIK			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
	<i>tmin</i>	<i>tmin</i>	<i>tmin</i>
1982	-5.98		-5.91
1998		-5,76	-5.79
2004			-6,35
MERCİMEK			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
	<i>tmin</i>	<i>tmin</i>	<i>tmin</i>
1982	-4.95		-4.60
1986		-2,81	
1981			
AYÇİÇEĞİ			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1989			-4.05
ŞEKERPANCARI			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1997			-5.55
2001		-4,93	
TÜTÜN			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1989			-3.75
1997		-3,11	
2000	-3,60		
ET			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1981	-5.20		
1982			-5.63
SOYA			
Kırılma Yılı (TB)	Model A	Model B	Model C
1984			-5.30

EK -2

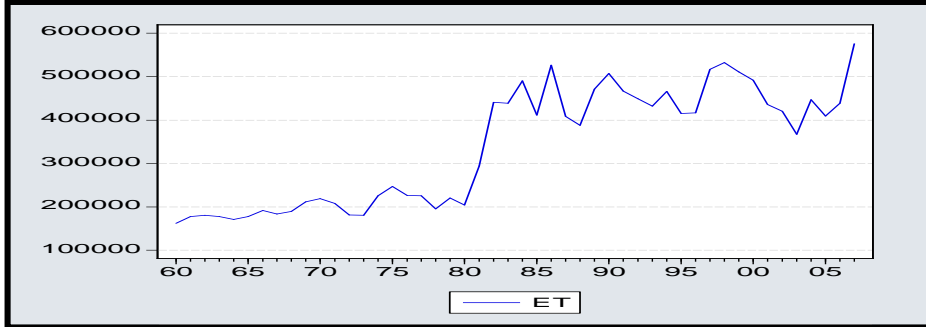
ÇALIŞMADA KULLANILAN TARIM ÜRÜNLERİ ÜRETİM MİKTARLARI YILLARA GÖRE DEĞİŞİMİ

Şekil E 1 : Buğday Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

Kaynak: TÜİK (2008) "İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007"

Şekil E 2 : Kırmızı Et Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

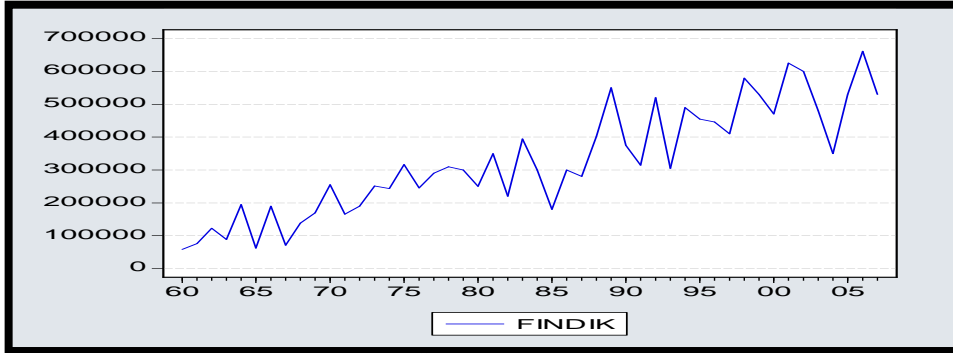
Kaynak: TÜİK (2008) "İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007"

Şekil E 3 : Ayçiçeği Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

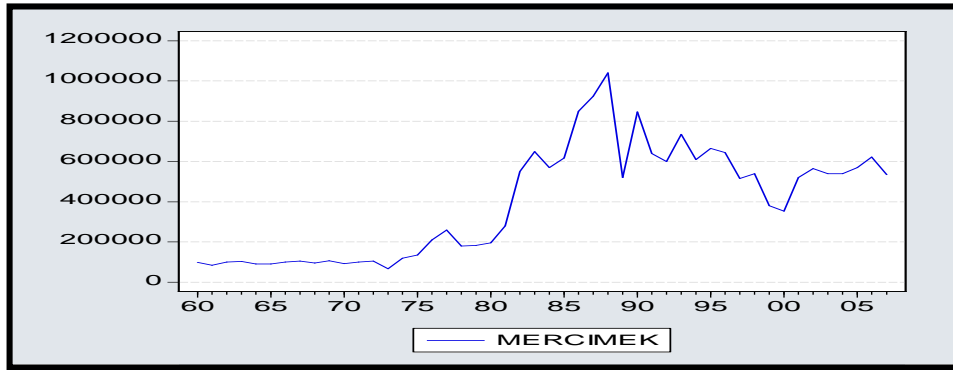
Kaynak: TÜİK (2008) "İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007"

Şekil E 4 : Fındık Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

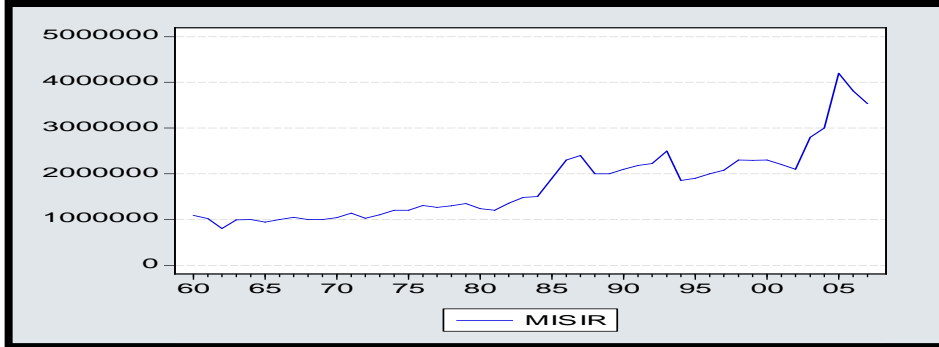
Kaynak: TÜİK (2008) "İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007"

Şekil E 5 : Mercimek Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

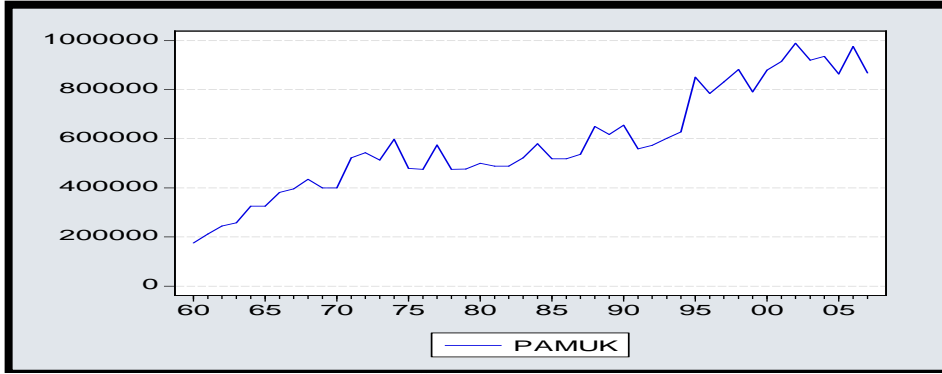
Kaynak: TÜİK (2008) "İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007"

Şekil E 6 : Mısır Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

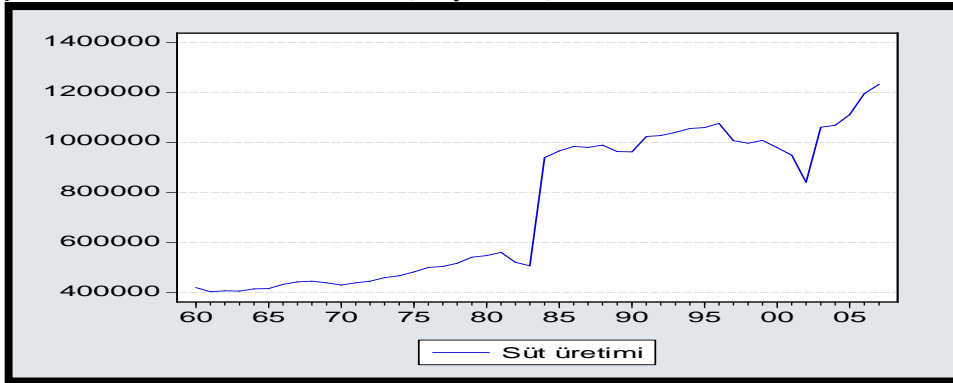
Kaynak: TÜİK (2008) "İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007"

Şekil E 7 : Pamuk Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

Kaynak: TÜİK (2008) “İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007”

Şekil E 8 : Süt Üretimi 1960 – 2007 (Milyon Ton)

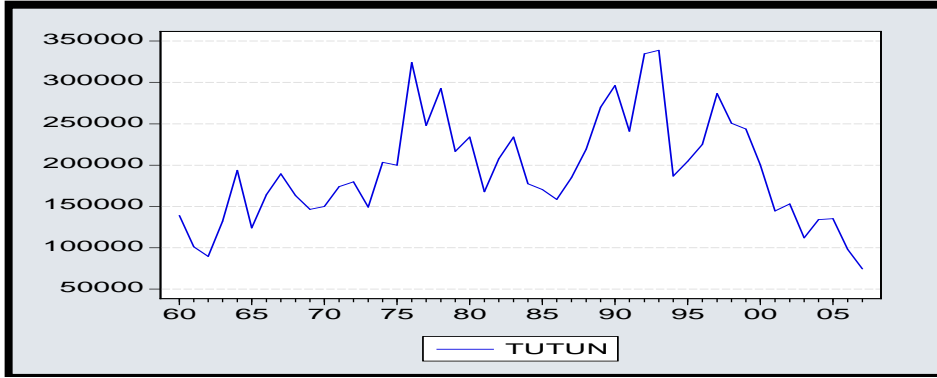
Kaynak: TÜİK (2008) “İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007”

Şekil E 9: Soya Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

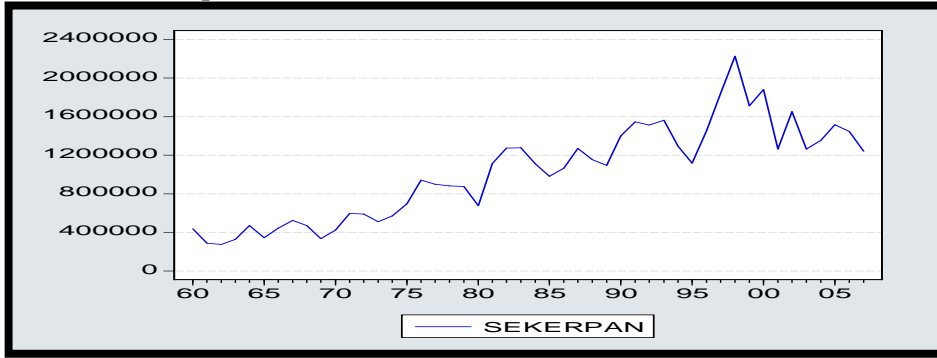
Kaynak: TÜİK (2008) “İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923-2007”

Şekil E 10 : Tütün Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

Kaynak: TÜİK (2008) “İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923–2007”

Şekil E 11: Şekerpancarı Üretimi 1960 – 2007 (Ton)

Kaynak: TÜİK (2008) “İSTATİSTİK GÖSTERGELER 1923–2007”

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı :ZEYNEP HANDE YAMAN

Doğum Yeri : ERZURUM

Doğum Yılı : 1981

Medeni Hali : BEKAR

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1996-1999 :ERZURUM ANADOLU LİSESİ

Lisans 2000-2006 : KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

EKONOMETRİ

Yabancı Dil : İNGİLİZCE